

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI AZINLIK HAKLARI BAĞLAMINDA
AHİSKA TÜRKLERİNİN DURUMU:
(Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan Örneği)

Hazırlayan

Gevher Nesibe KARİPTAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Erman AKILLI

KIRŞEHİR-2021

©2021-Gevher Nesibe KARİPTAŞ

T.C.

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI AZINLIK HAKLARI BAĞLAMINDA

AHİSKA TÜRKLERİNİN DURUMU:

(Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan Örneği)

THE STATUS OF AHİSKA TURKS IN THE CONTEXT OF

INTERNATIONAL MINORITY RIGHTS:

(Example of Kazakhstan, Kyrgyzstan And Azerbaijan)

Hazırlayan

Gevher Nesibe KARİPTAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Erman AKILLI

KIRŞEHİR-2021

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Gevher Nesibe KARİPTAŞ tarafından hazırlanan “*Uluslararası Azınlık Hakları Bağlamında Ahıska Türklerinin Durumu: (Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan Örneği)*” adlı tez çalışması 16/06/2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman .....(İmza)

Doç. Dr. Erman AKILLI

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Üye.....(İmza)

Dr. Öğr. Üy. Levent YİĞİTTEPE

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

16/06/2021

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

16/06/2021

Gevher Nesibe KARİPTAŞ

İmza

ÖZET

ULUSLARARASI AZINLIK HAKLARI BAĞLAMINDA AHISKA TÜRKLERİNİN DURUMU:

(Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan Örneği)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: **Gevher Nesibe KARİPTAŞ**

Danışman: **Doç. Dr. Erman AKILLI**

2021 – (XI+118)

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Doç. Dr. Erman AKILLI

Dr. Öğr. Üy. Levent YİĞİTTEPE

Stratejik önemi olan Ahıska ve çevresinin Rus Çarlığı tarafından işgali sonrası Ermeni nüfusun bölgeye yerleştirilmesi, Ahıska Türkleri için o dönem başlayıp günümüze kadar devam eden çeşitli sorunlara neden olmuştur. Bölgeyi iyice egemenliğine alan Ruslar, bu kez Sovyetler döneminde 14 Kasım 1944'te, Ahıska Türklerini yaşadıkları yurtlarından, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sürgüne göndererek onları azınlık durumuna düşürmüştür. 1956'da başlattıkları haklarını geri kazanma mücadeleleri arzu ettikleri şekilde sonlanmasa da bugün yaklaşık 10 farklı ülke de hayatlarını devam ettiren Ahıskalıların durumu uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bilindiği gibi son yıllarda azınlık, göç ve sürgün kavramları uluslararası siyasetin ve uluslararası hukukun gündeminde çokça yer almaktadır. Günümüzde azınlık durumunda yaşayan Ahıska Türkleri hem Sovyetler Dönemi öncesi hem de sonrası sayısız ayrımcılıkları yaşamış ve en temel insani haklardan faydalanamamışlardır. Bu çalışmada sürgüne uğrayan Ahıska Türklerinin günümüzde yaşadıkları Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan örnekleri üzerinden bu ülkelerdeki uluslararası azınlık haklar çerçevesinde güncel konumları değerlendirilmiştir. Ahıska Türkleri bugün azınlık olarak yaşadıkları Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'da sosyal hayatlarıyla ilgili eğitim, demografik yapı/nüfus, din/inanç durumu, ekonomi, sosyal yaşam ve siyaset gibi konular ışığında değerlendirildiğinde bu ülke vatandaşlarının sahip olduğu hakların büyük çoğunluğuna sahip oldukları anlaşılmıştır. Ahıska Türklerinin 76 yıl önce yaşamış oldukları sürgünün bugün uluslararası bir niteliğe bürünmesi ve azınlık olarak bazı hakları elde etmiş olmalarına rağmen yaşadıkları bu ülkelerdeki ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitimle ilgili sıkıntıları devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: Azınlık, Sürgün, Ahıska Türkleri, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan

ABSTRACT

THE STATUS OF AHISKA TURKS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL MINORITY RIGHTS:

(Example of Kazakhstan, Kyrgyzstan And Azerbaijan)

M.Sc.Thesis

Preparer: Gevher Nesibe KARİPTAŞ

Advisor : Erman AKILLI

2021 - (XI+118)

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

International Relations Department

Jury

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Assoc. Prof. Dr. Erman AKILLI

Asst. Prof. Dr. Levent YİĞİTTEPE

The settlement of the Armenian population in the South Caucasus region after the occupation of the strategically important Ahıska and its surroundings by the Russian Tsarist caused various problems for the Ahıska Turks, which started at that time and continued until today. The Russians, who thoroughly dominated the region, exiled The Ahıska Turks from their homeland to Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan on November 14, 1944 during the Soviet period, causing these people to become a minority. Although the Ahıska People, struggle to regain their rights, which they started in 1956, did not end as they desired, the situation of Ahıska People, who continue their lives in about 10 different countries today, has taken on an international dimension. As it is known, the concepts of minority, immigration and exile have been on the agenda of international politics and international law in recent years. Ahıska Turks, who live in minority status today, have experienced numerous discriminations both before and after the Soviet Era and have not been able to benefit from the most basic human rights. In this study, the current position of the exiled Ahıska Turks within the framework of international minority rights in these countries was evaluated through the examples of Kazakhstan, Kyrgyzstan and Azerbaijan where they live today. When the Ahıska Turks are evaluated in the light of issues such as education, demographic structure/population, religion/belief status, economy, social life and politics related to their social life in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Azerbaijan, where they live as minorities today, it has been understood that they have the majority of the rights that the citizens of this country have. Despite the fact that the exile of the Ahıska Turks 76 years ago has taken on an international dimension and they have obtained some rights as a minority, their economic, social, cultural and educational problems in these countries continue.

Keywords: Minority, Exile, Ahıska Turks, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Azerbaijan

ÖNSÖZ

Dünya tarihinin farklı dönemlerinde meydana gelen savaşlar coğrafik sınırları değiştirdiği gibi toplumların yapısını da birçok yönden değiştirmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası birçok topluluk binlerce yıllık yaşadıkları yurtlarından çeşitli nedenlerden dolayı sürgün edilmişlerdir. Bilindiği gibi sürgünlerin en önemli özelliği sürgüne maruz bırakılan toplumu yaşadığı coğrafya olan ata topraklarından koparması beraberinde aynı zamanda onları öz kimliklerinden ve tarihlerinden uzaklaştıran bir fiil olmasıdır.

Kafkasya coğrafyasının kadim topluluklarından birisi olan Ahıska Türkleri, İkinci Dünya Savaşı esnasında Sovyetler Birliği idaresinde yaşadıkları ata yurtlarından zorla kopararak Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Sibiryaya zorla göç ettirilmişlerdir. Bugün ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Azerbaycan, Rusya, Ukrayna, Gürcistan, K.K.T.C ve Türkiye'nin de yer aldığı on farklı ülkede yaşam mücadelesi vererek hayatlarını çok farklı bir siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel çevrede sürdürmek zorunda kalan bu topluma ait insanlar buldukları yurtlarda azınlık statüsündedirler. Azınlık kavramı ve azınlıklar sorunu, Birinci ve İkinci Dünya Savaşından başlayarak özellikle son yüzyıla kadar dünya kamuoyunu, uluslararası siyaseti ve uluslararası hukuku oldukça meşgul etmiş olmasından dolayı da bir çok anlaşma ve sözleşmelere dahil edilmiştir. Ahıska Türkleri 76 yıldır öz yurtlarına kilometrelerce uzak ve farklı yaşam tarzlarının yaşandığı bu ülkelerde birçok insan haklarından mahrum edilmelerine rağmen günümüze kadar kendilerine mahsus kültürel özelliklerini korumayı da başarmışlardır.

Bir zamanlar Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan Ahıska bölgesinin kültür mirası ve sürgün edilmiş toplumu ile ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti siyasi, diplomatik ve kültürel platformlarda yapılması gereken tüm işleri uluslararası hukuk çerçevesinde yerine getirmektedir. Günümüz uluslararası siyasetin önemli gündemi olan Ahıska Türkleri mevzusu tarihsel veriler ışığında akademik bir anlayışla tüm yönleriyle nesnel olarak araştırılarak bilimsel bir zemine oturmaktadır.

Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada yaşadıkları yurtlarından 14 Kasım 1944'te sürgün edilen Ahıska Türklerinin günümüzde yaşadıkları Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan örnekleri üzerinden bu ülkelerde uluslararası azınlık haklar bağlamında mevcut

durumları bilinmeye çalışılmıştır. Bu tezde ortaya çıkacak sonuçların kamuoyu ile paylaşılması, bu alanda yapılacak çalışmalara kaynak oluşturulması ve buna benzer konularda çalışacak akademisyenlere katkılar vereceği sağlayacağı düşüncesiyle hazırlanmıştır.

Çalışma konumu öneren, bilgi ve tecrübesi ile çalışmalarımı yönlendirerek ilgisini ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Saygıdeğer Hocam Doç. Dr. Erman AKILLI'ya, tez çalışmamın çerçevesini oluşturmamda çok değerli katkılar sunan Saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL'e, sürgünde yaşayan Ahıska Türkleri hakkında bilgilere ulaşmam konusunda bana yardımcı olan Dünya Ahıska Türkleri Birliği (DATÜB) yetkililerine, gönderdiği değerli bilgilerden dolayı Kazakistan'dan Sayın Dildar BADALOVA'ya, kaynaklara erişmemde gösterdiği yakın ilgi ve yardımlarından dolayı Dr. Öğretim Üyesi Rasim BAYRAKTAR'a ve tezimin hazırlanma aşamasında bana her bakımdan destekleyen anabilim dalındaki arkadaşlarıma içtenlikle teşekkür ederim.

Son olarak eğitim hayatım boyunca bana her türlü maddi ve manevi desteği sunan çok kıymetli aileme sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Kırşehir, 2021

Gevher Nesibe KARİPTAŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar	x
RESİMLER	x
KISALTMALAR	xi
BÖLÜM I	1
TARİHİ SÜREÇTE KAFKASYA, AHISKA BÖLGESİ VE AHISKA TÜRKLERİ... 1	1
1. GİRİŞ.....	1
1.1. KAFKASYA COĞRAFYASI VE ÖNEMİ	5
1.2. AHISKA BÖLGESİ VE AHISKALILAR	6
1.2.1. Ahıska Bölgesinin Coğrafik Konumu (Coğrafi Olarak Ahıska Bölgesi)	6
1.2.2. Ahıska ve Mesketya İsimleri	7
1.2.3. Ahıska Bölgesinde Kıpçaklar	8
1.2.4. Osmanlılar Devrinde Ahıska	10
1.2.5. Ahıska'nın Ruslar Tarafından İşgali	12
1.2.6. Rus Çarlığı Döneminde Ahıska	12
1.2.7. Ara Dönem (1917-1921): Rusya'daki Milletlerin Hakları Beyannamesi	14
1.2.8. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Dönemi Ahıska	18
1.2.9. Ahıska Türklerinin Atayurtlarından Sürgünü: 14 Kasım 1944	22
1.2.10. Ahıska Sürgünü'nün Gerekçeleri	25
1.2.11. Ahıska Sürgünü Sonrası	26
1.2.12. 1989 Fergana Faciası ve İkinci Sürgün	29
1.2.13. Krasnodar Bölgesinde Yaşanan İhlaller	32
1.2.14. Ahıska Türklerinin ABD'ye Göçü	35
1.2.15. Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Göçü	36
BÖLÜM II.....	39
2. ULUSLARARASI HUKUK ÇERÇEVESİNDE AHISKA TÜRKLERİNİN	39
VATANA DÖNÜŞ ÇABALARI.....	39
2.1. 1956 SONRASI AHISKA TÜRKLERİNİN DURUMU.....	40

2.2. VATANA DÖNÜŞ İÇİN YAPILAN İLK GİRİŞİMLER.....	42
2.3. MİLLİ HAKLARIN MÜDAFAASI İÇİN TÜRK BİRLİĞİ VE ÖZGÜRLÜK İÇİN GEÇİCİ ORGANİZASYON KURULU.....	44
2.4. VATAN CEMİYETİ.....	49
2.5. ULUSLARARASI VATAN CEMİYETİ.....	51
2.6. YENİ BİR TEŞKİLAT: DATÜB (Dünya Ahıska Türkleri Birliği).....	52
2.7. ATAYURT AHISKAYA DÖNÜŞ YOLLARINDA Kİ ENGELLER.....	56
BÖLÜM III	58
3. AZINLIK KAVRAMININ TANIMI VE ULUSLARARASI ALANDA AZINLIKLAR MESELESİ.....	58
3.1. AZINLIK KAVRAMI VE AZINLIKLARIN DOĞUŞU.....	58
3.2. AZINLIKLARIN SINIFLANDIRILMASI.....	60
3.2.1. Dinsel Azınlık	60
3.2.2. Dilsel Azınlık	60
3.2.3. Etnik Azınlık	60
3.2.4. Ulusal Azınlık	61
3.3. AZINLIK HAKLARI	61
3.4. ULUSLARARASI ALANDA AZINLIKLAR MESELESİ	63
BÖLÜM IV.....	70
4. KAZAKİSTAN, KIRGIZİSTAN VE AZERBAYCAN'DA AHISKA TÜRKLERİ.....	70
4.1. KAZAKİSTAN.....	74
4.1.1. Kazakistan'da Ahıska Türkleri.....	74
4.1.2. Demografik Yapı.....	74
4.1.3. Eğitim, Dil Ve Kültür Hayatı	75
4.1.4. Din ve İnanç	81
4.1.5. Ekonomik Durum.....	82
4.2. KIRGIZİSTAN.....	82
4.2.1. Kırgızistan'da Ahıska Türkleri.....	83
4.2.2. Demografik Yapı.....	84
4.2.3. Eğitim, Dil ve Kültür Hayatı	84
4.2.4. Din ve İnanç	85
4.2.5. Ekonomik Durum.....	86
4.3. AZERBAYCAN.....	87
4.3.1. Azerbaycan'da Ahıska Türkleri	87
4.3.2. Demografik Yapı.....	89
4.3.3. Eğitim, Dil ve Kültür Hayatı	90
4.3.4. Din ve İnanç	91

4.3.5. Ekonomik Durum.....	91
SONUÇ	93
KAYNAKÇA.....	98
EKLER	111
ÖZGEÇMİŞ	117

TABLolar

Sayfa

Tablo 1. Ahıska Türklerinin farklı yıllarda yaşadıkları ülkelere göre dağılımı.....74

Tablo 2. Ahıska Türklerinin günümüzde yaşadıkları ilçerdeki nüfus dağılımı.....89

RESİMLER

Sayfa

Resim 1. Ahıska Bölgesi Lokasyon Haritası.....8

Resim 2: Ahıska Türklerinin günümüzde yaşadıkları ülkelere göre nüfus dağılımı.....75

KISALTMALAR

<u>Kısaltmalar</u>	<u>Açıklamalar</u>
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK	Avrupa Konseyi
AKPM	Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
BM	Birleşmiş Milletler
BMMYK	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
DATÜB	Dünya Ahıska Türkleri Birliği
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KP	Komünist Parti
NKVD	Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
YTB	Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

BÖLÜM I

TARİHİ SÜREÇTE KAFKASYA, AHISKA BÖLGESİ VE AHISKA TÜRKLERİ

1. GİRİŞ

Dünyada yer alan irili, ufaklı, gelişmiş veya gelişmemiş olsun neredeyse tüm devletlerin sınırları dahilinde “azınlık” toplumlar mevcuttur. Bu kavram henüz net bir hukuki tanıma kavuşmamıştır; ancak insan hakları kurallarının uluslararasılaşmaya başladığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında günümüze kadar hala tartışılıyor olması “azınlıklar”, “azınlıkların buldukları ülkelerdeki mevcut durumları” ve “azınlık haklarının korunmasına” dair konuların bu bağlamdaki önemini ortaya koymaktadır. Azınlık kavramına genelde sosyolojik ve hukuksal tanımlamalar yapılmış olsa da günümüzde bu ifadelerden süzülen görüş; toplam ülke nüfusunun geri kalanından sayısal olarak az, etnik, dinsel ve kültürel olarak farklı özelliklere sahip olan gruplar olarak da tanımlanabilir.

Azınlıkların sahip oldukları haklar, yeryüzünde var olan tüm insanların hak ve saygınlık açısından eşit ve özgür olarak doğduğu anlayışına dayanan temel insan haklarından ayrı değildir. Yani azınlıklarda ırk, ulus, etnik köken, din, dil ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm insanların yararlanabileceği vatandaşlık, yaşama, eğitim, mal edinme (mülkiyet), dini yaşam, özel hayatın korunması, sağlık, iletişim, vergi verme, siyaset (seçme seçilme), ulaşım, temiz çevre, barınma, beslenme, korunma ve kişi dokunulmazlığı haklarına sahiptir (Mızrak, 2018:631).

Son zamanlarda azınlık kavramı gibi uluslararası platformlarda en çok gündemde yer alan konulardan birisi de “sürgün” kavramıdır. Bu kavram, kendisiyle yakından ilişkili olan göç, azınlık hakları, kimlik, yer değiştirme, aidiyet, yurt, gelenek, melez kimlik, kültürel sınır, milli hafıza, sosyal travma, göç hukuku ve ulus devlet politikaları gibi bahislerle birlikte değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, sürgün kavramını sağlam bir zemine oturtma ve kavramın en güzel yolu; bulunduğu coğrafyayı değiştiren kişi ya da toplulukların vatanlarından zorla uzaklaştırılıp uzaklaştırılmadıklarının anlaşılmasıyla bağlantılıdır (Hua, 2005:191). Burada ki olgu (zorla yaptırılan göç) sadece bir yer değiştirme olarak kabul edilmemeli, aynı zamanda sürgün edilen topluluğun yeni yerleşim yerlerindeki eğitim, ekonomik, kültürel ve dinsel gibi tüm sosyalleşme süreçlerini etkilediği gerçeği de bilinmelidir.

Şimdilerde Gürcistan sınırları içindeki Samtshe-Cavahetya olarak isimlendirilen bölgede yaşamış olan Ahıska Türkleri, Türk dilli olup İslam dinine mensupturlar (Keskin ve Gürsoy, 2017:13). Eski Anadolu Türkçesinin harika bir eseri olan Dede Korkut Kitabında “Aksıka” olarak geçen tarihi Ahıska, Türkiye ile Gürcistan sınırı boyunca Acarya Özerk Cumhuriyeti ile Ermenistan arasında kalan 2700 yıllık kadim bir Türk beldesidir (Taşdemir, 2005:78; Zeyrek, 2001: 7). Anadolu coğrafyasının doğal bir uzantısı olan Ahıska ve çevresi tarihte Atabegler yurdu olarak da bilinmektedir. Milattan önce ve milattan sonraki tarihlerden beri başta Kıpçaklar olmak üzere diğer Türk boylarından birisi olan Buntürkler de bu beldeye gelip yerleşmiş, meskenler kurmuş ve varlıklarını sürdürmüşlerdir (Dedeoğlu, 2018:88; Gökbel, 2002:311; Zeyrek, 2001:7).

Tarihi seyir içerisinde 12. Yüzyılda Selçuklu baskısından ürken Gürcü Kralı IV. David ve Kraliçe Tamara tarafından davet edilen Kıpçak unsurları, yukarı Kür ve Çoruh ırmakları boyunca iskân edilmişlerdir. Zamanla bu bölgede güçlenen Kıpçaklar Anadolu'nun en uzun Türk beyliği olan Ortodoks Kıpçak Atabegler Hükümetini kurmuşlardır. Ahıska 1578'de Safevilerle yapılan savaştan sonra Osmanlı ülkesine katılarak daha sonra kurulan Çıldır Eyaletinin başşehri olmuştur (Dedeoğlu, 2018:99; Zeyrek, 2001:7).

Rus Knezliklerin imparatorluğa dönüşümüyle başlayan sıcak denizlere inme siyaseti neticesinde Ruslar, Kafkaslarda hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu ile rekabete girmiştir. Her iki imparatorluğun stratejik yerlere sahip olma politikaları üzerinden ortaya çıkan ve uzun yıllar süren çatışmalar meydana gelmiştir. Neticede şiirlerde “İstanbul Kilidi” olarak anılan Ahıska 28 Ağustos 1828'de Rus ordusunun eline geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya'dan çekilmek zorunda kalmasının ardından, önceleri Rus Çarlığı daha sonra da Sovyetler Birliği bölgeyi çıkarlarına uygun olarak şekillendirmiştir. 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması ile Rus hâkimiyetine giren ve problemlili hale gelen bölgede yaşayan Türkler, bu tarihten sonra Rus baskısı nedeniyle yavaş yavaş Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Antlaşma gereği “savaş tazminatı” karşılığında Ahıska ve Ahılkelek'in Rus Çarlığına verilmesiyle sorunlar bitmemiş, bilakis günümüze kadar gelen ve hala çözülemeyen “Ahıska Türkleri Sorunu” başlamıştır. Bu bölge, 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars antlaşmalarıyla Sovyetler Birliği'nin yönetimi altına girmiştir (Soysal, 2000: 29;Turan, 1951:143).

14 Kasım 1944'te, Ahıska ve civarında yaşayan Türkler, ülke güvenliğine tehdit oluşturdukları bahanesiyle ata yurtlarından kopartılmış, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler

Birliği (SSCB) yönetimince acımasız bir yolculuğa çıkarılarak sürgün edilmişlerdir. Türkiye sınırına 15 km mesafede bulunmasına rağmen, Ahıska'da bir gecede yapılan bu sürgünden ne Türkiye ne de Dünya kamuoyu haberdar olmuştur. Ahıska Türklerinin maruz kaldığı bu ilk sürgün ekseriyetle Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ülkelerine yapılmıştır 1956'ya kadar yani tam on iki yıl bu ülkelerde kamp hayatı yaşayan Ahıskalılar bu zaman zarfında tüm insan haklarından mahrum edilmişlerdir (Aydıngün vd, 2006:6; Zeyrek, 2001:56). Stalin yönetimi sonrası vatana geri dönüş mücadelesinde önemli kazanımlar elde eden Ahıskalıların Sovyetler üzerindeki etkisi, 1 Haziran 1989'da Özbekistan'ın Fergana bölgesinde yaşanan kanlı olaylarla son bulmuştur. Moskova'nın da işine gelen bu feci olaylar sonrası Ahıskalı Türkler, ikinci sürgünü yaşamışlardır. Yine bu dönemde kendi imkânlarıyla Rusya Federasyonuna (RF) ait Krasnodar ve çevre vilayetlerine yerleşen bu Türkler buradaki yerel yöneticilerin baskıları yüzünden ABD'ye göç ederek üçüncü sürgünü yaşamışlardır. Gerek Sovyet öncesi gerekse Sovyet sonrası dönemlerde Ahıskalı Türkler birçok ayrımcılığa maruz kalmış ve tüm temel insan haklarından mahrum edilmişlerdir (Aydıngün ve Aydıngün, 2014: 4; Keskin ve Gürsoy, 2017:13; Üren, 2015:2).

Günümüzde Ahıska Türklerinin vatanlarına dönüşü meselesinde bilhassa Avrupa Konseyi (AK) devreye girmiş olup bu hususta büyük gayretler göstermesine rağmen asıl muhatap Gürcistan Devleti 11 Temmuz 2007'de konuyla ilgili mevzuatı imzalamasına rağmen sürecin ilerlemesinde şimdiye kadar istenilen noktaya gelmemiştir. Daha da kötüsü birçok uluslararası örgütün ve kuruluşun mevzuya dâhil olmasından sonra Gürcistan yönetimi Ahıska Türklerinin "kimlik" meselesini bir tartışma mevzusu haline getirerek bu argümanı atayurtlarına dönüş yapmak isteyen Ahıskalılara karşı bir taktik olarak kullanmaktadır (Üren, 2015: 2). Sürgünün üzerinden çok uzun zaman bir zaman geçmesine rağmen günümüzde bu insanlar Gürcistan sınırları içerisinde kalan atayurtları olan Ahıska ve köyleri (Samtshe-Cavahetya bölgesi)'nde yaşamaları için ulusal azınlıkların entegrasyonuna yönelik yapılan düzenlemelerden yararlanamadıklarından bu hakları bile gerçekleştirilememiştir. Yani mevcut Gürcistan Yönetimi sürgünün üzerinden 75 yıl gibi uzun bir zaman geçmesine rağmen Ahıska Türklerini azınlık haklarından etnik ya da ulusal bir azınlık olarak değerlendirmemekte, onları resmi olarak etnik Gürcü saymaktadır (Keskin ve Gürsoy, 2017:19).

Bugünkü mevcut bilgilerimize göre sürgün edilen Ahıska Türkleri günümüzde on farklı ülkede dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. Uravelli (1999:361)'ye göre Ahıskalı Türkler, çoğunlukla eski Sovyetlere ait on ayrı ülke ve 4300'e yakın farklı yerleşim

noktalarında hayatlarını devam ettirmektedirler. Bugün Ahıska Türkleri sorunu uluslararası boyut kazanmasına rağmen Ahıska Türkleri'nin buldukları ülkelerde başta ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitimle ilgili sıkıntıları devam etmektedir. Her gün yüz yüze kaldıkları bu problemlerini çözmeye yönelik örgütlü bir yapı içerisinde olamamışlardır. Çok küçük yerlerde ve küçük topluluklar halinde yaşamak zorunda kaldıkları olumsuzluklara rağmen ata yurtlarına geri dönüş çabaları hala sürmektedir. Sürgün edildikleri 1944 yılından sonra kendi aralarında güçlü ve yetkin teşekküller oluşturamadıkları için ihtiyaçları olan kamuoyunu ve ilgili baskıyı da bugüne kadar oluşturamamışlardır. Bu manada kurulan Dünya Ahıska Türkleri Birliği (DATÜB)'nin çabaları da arzu edilen konumda değildir. Daha önemlisi bu meselenin çözümü için azınlık hakları bağlamında hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bilinmeye ve anlaşılmaya ihtiyacının olduğu açıktır.

Yukarıdaki yazarlardan da anlaşılacağı üzere azınlık, insan hakları ve sürgün kavramlarının dünya tarihi içerisinde verilecek en önemli örneklerinden bir tanesi Ahıska Türkleridir. Çünkü yakından incelendiğinde Ahıska Türklerinin yaşamış olduğu sıkıntıları dünya üzerinde başka bir toplumun veya grubun yaşamadığı görülecektir. Birçok bilimsel çalışmada *Mesket/Mesket/ Meskhetian Turks* olarak da isimlendirilen bu toplum; Ahıska'nın Rusların eline geçtiği 28 Ağustos 1828'de başlayan sorun, 14 Kasım 1944 sürgünü ve günümüzde de devam eden çok ciddi insan hakları ihlalleriyle karşı karşıyadır.

Bu tez iki temel araştırma sorusu üzerine inşa edilmiştir:

1) Binlerce yıl yaşadıkları ve hüküm sürdükleri kadim yurtları Ahıska'dan 14 Kasım 1944'te sürgün edilen Ahıska Türklerinin günümüzde yaşadıkları Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan örnekleri üzerinden bu ülkelerde uluslararası azınlık haklar bağlamında mevcut durumları nasıldır?

2) 76 yıldır sürgünde yaşayan Ahıska Türklerinin azınlık olarak yaşadıkları ülkelerdeki yaşam şartlarının iyileştirilmesi için ne yapılmalıdır? Sorularının açıklamalarıyla ilgilidir.

Uluslararası Azınlık Hakları Bağlamında Ahıska Türklerinin Durumu (Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan Örneği) başlıklı tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır.

Yapılan çalışmanın birinci bölümünde; Kafkasya coğrafyasının önemi, bu bölgelerde 13. Yüzyıla kadar yaşadıkları bilinen Kıpçak varlığı ve Kıpçak Gürcü ilişkilerine yer verilmiştir. Daha sonra Rusların bölgeye verdikleri önem ve bölge politikası üzerinde durulmuştur. Tarihi çerçevede Ahıska bölgesindeki Türk varlığı, buralarda kurdukları

Atabeg Hükümetleri, Selçuklu ve Osmanlılarla olan ilişkileri hakkında bilgiler verildikten sonra 1944 sürgünü, Sürgün sonrası Ahıska Türklerinin yaşamları, Fergana olayları ve ABD'ye göçleri incelenmiştir.

İkinci bölümde uluslararası hukuk çerçevesinde Ahıska Türklerinin vatana dönüş çabaları mücadelelerinde kurmuş oldukları örgütler ve etkinliklerden örnekler verilerek geri dönüş konusunda önlerine çıkan engellerden kısaca bahsedilmektedir.

Üçüncü bölümde ise azınlık hakları kavramının ve uluslararası alanda azınlıklar meselesi bölüm başlığı altında; uluslararası hukuk açısından azınlık kavramına getirilen tanımlar, dünyada azınlıkların ortaya çıkışı, azınlık olmanın kriterleri, azınlık çeşitleri ve uluslararası arenada azınlıkların hukuksal olarak korunmasıyla ilgili düzenlemeler belirtilmiştir. Ayrıca azınlıklar meselesinin Milletler Cemiyeti dönemi ile Birleşmiş Milletler (BM), AK, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Avrupa Birliği (AB) kapsamında ele alınmaları ve azınlıklık haklarının hukuksal olarak korunmasına yönelik görüşler ve kararlar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde ise Ahıska Türklerinin günümüzde yaşadıkları Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'da sosyal hayatlarıyla ilgili eğitim, demografik yapı/nüfus, din/inanç durumu, ekonomi, sosyal yapı ve siyaset gibi unsurlara ait bilgiler ışığında değerlendirilerek mevcut durumları açıklığa kavuşturulmuştur.

Sonuç olarak günümüzde yaşadıkları Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'da Ahıska Türklerinin mevcut durumları uluslararası azınlık hakları bağlamında karşılaştırılarak daha elverişli şartların sağlanması konusunda genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1.1. KAFKASYA COĞRAFYASI VE ÖNEMİ

Yukarıda da açıkladığımız gibi bu çalışmamızın temel konusu 14 Kasım 1944'te Sovyet Yönetimi tarafından sürgün edilen Ahıska Türklerinin günümüzde yaşadıkları Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan ülkelerinde uluslararası azınlık haklar bağlamında mevcut durumlarının ortaya konmasıdır. Bu nedenle bir zamanlar Ahıska Türklerine de yurt olmuş Kafkasya bölgesi hakkında bazı bilgiler vermenin yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

Genel hatlarıyla Kafkasya, Kafkas dağlarının bulunduğu Karadeniz ile Hazar Denizi arasında kalan bölgeye verilen isimdir. Kırzıoğlu (1998: XVI)'na göre kuzeyde Maniç bataklığından güneyde Aras Nehri'ne kadar olan bölgeye "Kafkasya" adını Ruslar vermiştir (Çelik:1992:180). Bazı coğrafyacılara Kafkas Dağları bölgeyi ikiye böldüğü için Kafkasya,

Güney ve Kuzey olarak iki kısma ayırmaktadırlar. Günümüz Rusya Federasyonu (RF) içinde bulunan Adige, Çeçenistan, Karaçay Çerkez, Kabartay-Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya ve Dağıstan Özerk Cumhuriyetlerini Güney Kafkasya, bu hattın karşısında bulunan Azerbaycan, Abhazya, Acara, Ermenistan, Gürcistan, Dağlık Karabağ ve Güney Osetya ise Güney Kafkasya olarak isimlendirirler (Dedeoğlu, 2018:32; Tavkul, 2002:11,12).

Coğrafi bir bölge olarak Kafkasya, dünyanın en önemli tarihi ve kültürel alanlarından biridir. Bu coğrafya tarih boyunca birçok kavmin geçiş noktası ve yurdu olmuştur bundan dolayı bölge çok etnikli bir yapıya sahiptir. Anlaşılması açısından bir açıklama yapacak olursak, farklı giyim kuşamlarıyla 100'ün üzerinde etnik topluluk, bu sayıya yakın farklı dil, farklı dinler ve bu dinlerin içindeki mezhepler Kafkasya bölgesinde bir mozaik gibi hala varlığını sürdürmektedir (Coene, 2010:56).

Orta Asya ve Kafkasya, tarih boyunca kurulan Rus devletleri için jeostratejik ve jeopolitik bakımdan çok önemli mekanlardır. Bu bölgelere hâkim olma ideali Rus dış politikasının ana unsurlarından biri haline gelmiştir ve bu emperyal karakter tarih boyunca hiç değişmemiştir (İzzetgil, 2016:2).

Kavimlere beşiklik yapan Kafkasya coğrafyasında Ahıska Türkleri de yaşamış olup tarih boyunca burada oluşan ortak kültürün önemli bir unsurudur.

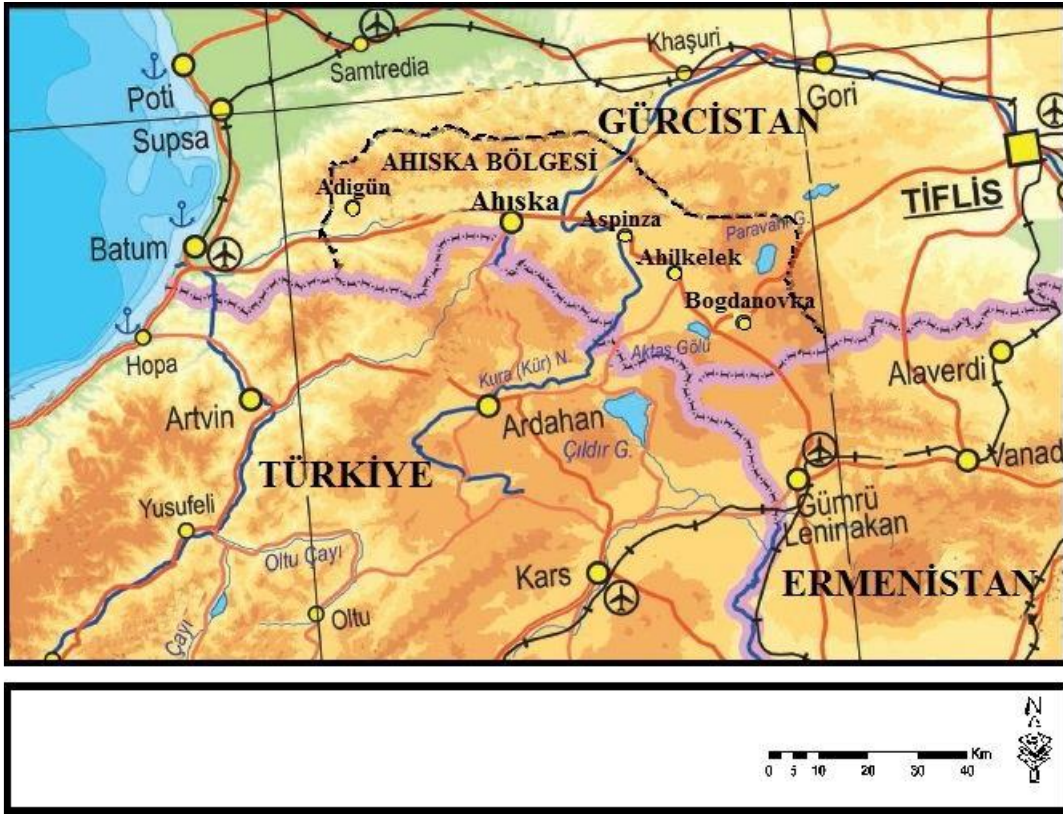
1.2. AHISKA BÖLGESİ VE AHISKALILAR

1.2.1. Ahıska Bölgesinin Coğrafi Konumu (Coğrafi Olarak Ahıska Bölgesi)

Ahıska bölgesinin günümüzdeki idari yapısına verilen adı Samtshe-Cavahetidir. Ahıska yurdu, Kafkasya bölgesinin güneybatısında yer almaktadır. Günümüzde Gürcistan toprakları içerisinde bulunan Ahıska bölgesinin komşularını kuzeyinde ve doğusunda Gürcistan; güneyinde Ermenistan; güneybatısında Türkiye; batısında Acaristan Özerk Bölgesi oluşturmaktadır. (Seferov ve Akış, 2008:395).

Ahıska bölgesinin Türkiye'nin kuzeydoğusunda bulunan Ardahan ile sınırı bulunmaktadır (Resim 1). Bugün Ahıska bölgesi toplam 6 ilçe, 7 kasaba ve 250 köyden meydana gelmektedir. Ahıska bölgesini oluşturan önemli kasabalardan bazıları şunlardır: Abastuban, Adigön, Ahılkelek, Azgur, ve Hırtız. Türkiye ile Ahıska şehri arasında 15 km'lik bir mesafe bulunmaktadır (Zeyrek, 2001:6).

Ahıska Bölgesi'nin Tiflis, Batum ve Türkiye'ye kara bağlantısı mevcuttur. Posof çayının iki yakasında bulunan bölge tarım açısından da verimli arazilere sahiptir. Tiflis ve Ahıska arasında köprü görevi gören Vale kasabasına kadar uzanan demiryolu önemli bir bağlantı noktasını oluşturmaktadır. (Zeyrek, 2001:6).

Resim 1. Ahıska Bölgesi Lokasyon Haritası. (Yılmaz ve Mustafa, 2014:3)

1.2.2. Ahıska ve Mesketya İsimleri

Ahıska Türklüğü ile ilgili yazılarda Ahıska, Mesketya ve bu kelime ilgili Mesk, Misket, Mesket, Meshet sözcüklerine de sıkça rastlanılmaktadır. Çalışmamızda da bahsi geçecek olan bu kelimeler hakkında kısa bir açıklama yapmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Önce Kıpçak Atabek devletlerinin merkezi, Osmanlı Devletine katıldıktan sonra yeni kurulan Çıldır Eyaletine başkenti olmuş Ahıska şehrinin isminin ilk defa Dede Korkut Kitabının Dresden kayıtlarında “Ak-Sika/Ak-Kale veya Akıska” olarak geçtiği belirtilmektedir. Ak-kale manasına gelen Ahıska isminin aynı zamanda Ahışa, Âhirkıska, Âksıka ve Çıldır şeklinde de telaffuz edildiği bildirilmiştir (Dedeoğlu, 2018;169; Kırzioğlu, 2000:64; Seferov ve Akış; 2008:396).

Türklerin Ahıska dediği şehre Gürcüler “Yeni-Kale” manasına gelen “Akh-al-Tsikhe” olduğu söyleminde ısrar ettikleri gibi aynı zamanda bu bölge için Sa-mskhe, Akhalsikhe, Sa-Atabago gibi isimlerinide kullanmaktadırlar. Gürcüce yazılan Sa-mskhe/Meskhi yurdu, Akhalsikhe /Yeni kale ve Sa-Atabago/Atabek yurdu manasına gelen bu kelimelerden hareketle bölgenin bir Türk beldesi olduğunu akla getirmektedir (Üren,2015:85; Zeyrek,2001:7).

Gürcistan Devleti sınırları dahilinde Ahıska ve çevresini içine alan bölgenin ismine tarihte Mesketya denilmiştir. Araştırmacılar, Ahıska'nın ufak bir yerleşim birimi olması nedeniyle coğrafi isimlendirmede daha çok “Mesketya” sözcüğünü kullanmışlardır. Tarihi kaynaklar bu bölgede yaşamış Mesk/Meskh/Meskhi diye bir halktan söz etmekte fakat kökeni konusunda net bir bilgi sunmamaktadır (Üren, 2015: 86; Zeyrek, 2001:6).

Değişik kaynaklarda Mesk kavminin “Mesagetlere” dayandığı, Turani yerli Hristiyan oldukları, Kıpçak ve Buntürklerle aynı coğrafyada yaşadıkları ve bölgeye de kendilerini hatırlatan bu ismi bıraktıkları bilgileri mevcuttur. Coğrayaya atıfta bulunularak yapılan bu adlandırma bu bölgenin otokton bir halkı olan Ahıskalı Türklerin atalarının kim olduğunu saptanmasında kifayetli bir bağlantı olarak değerlendirilemez (Kalkan, 1998:161). Oysa Zeyrek (2001:11)'de belirttiği gibi yerli olan Bun-Türkler ve Kıpçaklar, Ahıska Türklerinin atalarını oluşturmaktadır.

1.2.3. Ahıska Bölgesinde Kıpçaklar

Kavimler göçüyle birlikte Kafkasya'ya birçok kavim gelmiş ve burada çeşitli sebeplerden dolayı kalmışlardır. Güney Kafkasya bölgesinde yer alan ve çok eski bir Türk yurdu olan Ahıska bölgesi de bu göçten payını almıştır. Bu topraklarda yaşamış Türk kültür dairesindeki topluluklar Kafkasların hem etnik hem de kültürel yapısının temeline önemli katkılar vermişlerdir (Çınar, 2015:22).

Bölgede M.Ö 720'lerde Kimmerler ve daha sonra İskitler (Sakalar) hüküm sürmüşlerdir. Bunları takiben 2. ve 10. Yüzyıllarda Hunlar, Avrupa Hunları, Sabirler, Göktürkler, Bulgarlar, Ogurlar, İdil Bulgarları, Macarlar, Hazar Kağanlığı, Avarlar ve Kıpçakların bu bölgede yerleştikleri veya Avrupa'ya geçmek için bir köprü olarak kullandıkları kaynaklarda mevcuttur. Yine bu bölgede 11. Yüzyıldan sonra bile Selçuklu, Harzemşah, İlhanlı, Timurlu, Altın Orda, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı gibi Türk grupları bu bölgede hükümranlık sürdükleri bilinmektedir (Çınar, 2015:22; Tombuloğlu 2003:11,26, Kurat, 1992:17).

Tarihi seyir içerisinde Karadeniz'in Kuzeyinden Mısır'a kadar geniş bir coğrafyada hâkimiyetini sürdürmüş olan Kıpçaklar, Oğuz destanlarında boy/kavim isminin kökeni hakkında ağaçtan türemiş olduğuna dair bilgilere rastlanılmaktadır. (Gökbel, 2000: 217-221). Ahıska bölgesine de mührünü vuran kavimlerin en önemlisi ve etkilisi denilebilir. Batı Göktürk gruplarından biri olan Kıpçaklar Ahıska bölgesinin Türkleşmesinde çok önemli bir paya sahip olmuştur. Bu bölgede kurulan devletlerin siyasi yapılanmalarında, buradaki grupların etnik yapılarının değişiminde ve o bölgenin kültürel dokusunda bugün dahi bu Kıpçakların izlerine rastlanılmaktadır (Çoğ, 2015:57). Bilhassa Ermeni ve Gürcü kaynaklarında Kıpçaklı Atabeklerin isimleri ile Ahıska tahrir defterlerindeki Kuman-Kıpçak kültürüne ait yer ve şahıs isimlerin varlığı bu etkiyi ortaya koymaktadır (Dedeoğlu, 2018; iii).

İslam'ın genişlediği yıllarda Atabek Yurdu olarak da anılan bu coğrafya, Abbasiler tarafından fethedilmiştir. 768-804 yılları arasında Abbasilerin 5. Halifesi olan Harun Reşid zamanında da ise bölge Tiflis merkezli bir yönetimle 420 yıl idare edilmiştir (Ocak, 2014: 41). Sultan Alp Arslan 1068 tarihinde, Kafkasya'ya yaptığı iki sefer neticesinde Ardahan, Ahıska, Artvin, Posof, Şavşat ve Oltu çevresini Selçuklu hâkimiyetine geçirmiştir (Ocak, 2014:41).

1118'de Gürcü Kralı II. David ve Kraliçe Tamara, Selçuklulara karşı ordusunu güçlendirmek ve bölgeyi Selçuklu-Oğuz etkisinden kurtarmak amacıyla Kıpçak Türklerini ülkesine davet etmiştir. 12. Yüzyılda Kafkasların kuzeyinden bölgeye gelen Çoruh-Kür ırmakları boyunca yerleştirilen 45.000 Kıpçak ailesi zamanla büyüyerek, kurmuş oldukları ordu ile hem Gürcistan için savaşmış hem de bu yerleştikleri bu toprakları kendilerine yurt yapmışlardır. Eski çağlardan 1200'lü yıllara kadar ki dönemi anlatan ve Gürcülerin ilk milli tarih kitabı olarak kabul edilen "Kartlis-Ckhovreba" Kür, Aras ve Çoruh nehirleri boylarına yerleşen "Khazar", "Türk" ve "Kıpçak" unsurların mevcudiyetinden ve İskender'in Kafkasya bölgesine geldiği sırada, bu bölgede Kıpçak ve Bun-Türk'lerle karşılaştığından söz etmektedirler (Kırzioğlu, 1992:15).

Gürcü Krallığı hâkimiyetini sürdürme adına Kıpçak ve Selçuklu çatışmalarından olumlu faydalar elde etmiştir. Büyük Selçuklu Devletine vergi veren Gürcü Krallığı Kıpçak ve Alan askerlerinden oluşturduğu ordunun gücüyle bu baskıdan kurtulmuştur (Cavahışvili vd, 1943:168,169). Gürcistan Devletinin en ihtişamlı dönemlerini yaşadığı 1096-1230 yılları arasında, devletin hem siyasi hem de askeri birimlerinde yer alan Kıpçaklar 1122'de

hıristiyan bir başkenti olacak Tiflis'in Kartli (Gürcü) krallığına katılmasını da sağlamışlardır (Çınar, 2015:23; Zeyrek, 2001:132).

İlhanlılar döneminde bölgede daha fazla güçlenen Kıpçakların Gürcülerle dostluğu zamanla bozulmuştur. 1267'de Tiflis'e karşı gelerek Gürcü kaynaklarında Sa-Atabago (Atabek Yurdu) olarak geçen Ahıska Atabek yönetimini kurmuşlardır (Gugushvili, 1936:67). Atabek Devleti, Ahıska bölgesinde Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Safevi Devletinin himayesinde tam 310 yıl boyunca varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Bu bakımdan bölgenin en uzun ömürlü devletlerinden birisi olmuştur (Özder, 1971:5; Zeyrek, 2001:10). Kurat, (1972:83-84) 16. Yüzyılın başlarında Ahıska Atabekleri Hükûmetinin sınırları Gürcistanın Azgur bölgesinden başlayarak Kars, Artvin, Tortum, İspir ve Erzurum'a kadar geniş bir coğrafyayı kapsıyordu. Bu bölgelerdeki halk kültürünün birbirine çok benzemesi bu yerleşim birimlerinde yaşayan insanların aynı kökten geldiğini göstermektedir.

Sonuç itibariyle Atabek Devletlerine 3 asırdan fazla yurtluk yapmış bu geniş coğrafya "Kıpçaklar Ülkesi"dir.

1.2.4. Osmanlılar Devrinde Ahıska

Atabek ülkesi tam olarak Osmanlı idaresi altına girmeden önce bu bölgeye sahip olmak adına Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında savaşların olduğu bir mücadele ortamı oluşmuştur (Kırzıoğlu, 2008:17; Kırzıoğlu, 2008a 46). Bölgede meydana gelen yerel çatışmalar ve İran Safevi Devletinin güç kaybetmesini müteakip, bu topraklar kademe kademe Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir (Berdzenişvili ve Canaşıa, 2000: 227,229; Üren, 2015:95). Trabzon Sancakbeyi olan Şehzâde Selim, Ahıska ve çevre bölgelerinin Atabeki olan Mirzâ Çabuk (1502-1516) ile çok iyi ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Kıpçak Atabeki Mirza Çabuk'un Osmanlı Devleti'nin Batı Gürcistanı himayesi altına almasında Yavuz Sultan Selim'e asker takviyesi ile yardım etmesi bu dostluğun gelişmesinde çok önemlidir (Kırzıoğlu, 1998:246-247).

İran Safevilerinin Atabek II. Keyhüsrev üzerinde baskı kurması üzerine Osmanlı Devleti bölgeye 1549 ve 1551 yıllarında iki kez sefer düzenleyerek Ahıska, Çıldır, Posof ve Ahılkelek bölgeleri dışında kalan Tortum, Oltu, Olur, Artvin Deresi, Ardanuç ile Posof ve Çıldır hududuna kadar olan tüm birimleri hâkimiyetine almıştır (Kırzıoğlu, 2008a:47). Neticede Osmanlı sınırı Posof-Acara arasındaki Arsiyan dağına kadar uzanmıştır. (Kırzıoğlu, 1998:246-247).

Bölgeyi kendi egemenliğine altına almak isteyen Osmanlı Devleti, Lala Paşa komutasında 9 Ağustos 1578’de, tarihe Çıldır Meydan Muharebesi adıyla geçen savaşta, Tokmak Han komutasındaki Safevi Ordusunu mağlup etmiştir (Abibay, 1987:94; Eravcı, 2011:98; Kırzioğlu, 1998: 289). Bu tarihe kadar Ortadoks Hıristiyan olan Kıpçaklar, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra müslüman olmuşlardır. (Gökbel, 2002: 272). 10 Ağustos 1578’de yani zaferden bir gün sonra Atabek II. Manuçehr maiyetiyle birlikte Serdar Lala Mustafa Paşa’nın otağına gelerek, Osmanlıya sadakatini belirterek daha sonra İslam dinine geçmiş, Mustafa Paşa adını ve ünvanını almıştır. Yapılan görüşmeler sonucu Mustafa Paşa (II. Manuçehr), Çıldır Eyaleti’ne Beylerbeyi olarak atanırken kardeşlerden Gorgor/Greguvar yine kendi isteğiyle müslüman olup Yusuf Paşa isim ve ünvanıyla Oltu Sancakbeyliği’ne (Kandemir vd, 1988:526; Kırzioğlu 1989:8; Zeyrek 2002a:522) getirilmiştir. III. Baka Bey olarak anılan bir diğer kardeş ise Sefer Paşa isim ve payelerini alarak ileriki yıllarda Çıldır Beylerbeyi olarak görev yapmıştır (Zeyrek, 2013:70). Aynı yıl zafer yerine istinaden bahsi geçen bu bölgede “Çıldır Eyaleti” kurularak buraya önce sekiz daha sonra ise yeni fetihlerle genişleyen eyalete, görülen ihtiyaç üzerine daha fazla sayıda sancak bağlanmıştır (Bekadze 2013: 481; Kırzioğlu 1998: 294). Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından sonra Ahıska’da, 1595’te nüfus sayımı yapılmış böylece “Osmanlı Kanunnamesi” işlerlik kazanmıştır (Zeyrek, 2001a:5).

Sayım sonrası Ahıska Tahrir Defteri’nde yer alan toprak sahipleri ve vergi yükümlü adlarının Arslan, Ayvaz, Bayındır, Bekâr, Çabuk, Devletyar, Elaldı, Elalmaz, Emirhan, Gökçe, Kanturalı, Korkut, Murat, Nuraziz, Piralı, Şahmurat, Temür, Ülkmez, Yaralı ve Yusuf olması bu coğrafyada Kıpçak Türklerinin önceki dönemlerde gelip yerleştikleri ve çeşitli izler bıraktıkları eski bir Türk yurdu olduğunu göstermektedir. (Zeyrek, 2001:9; Kırzioğlu, 1998:18).

Osmanlı Devleti ile İran Safevi Devleti arasında bölgeyi hâkimiyet altına alma adına oluşan rekabetin devamı olarak Ahıska bölgesi kısa bir müddet İran devletinin eline geçse de Osmanlı Devleti 1635’te buradaki egemenliğini yeniden ikame etmiştir. İki devlet arasında 1639’da yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması neticesinde bölge tam anlamıyla İran baskısından kurtulmuştur. (Yunusov, 2000:16).

Özetleyecek olursak Ahıska ve çevresi, jeopolitik öneme haiz Kafkasya bölgesinde yer almasından dolayı güçlü devletler tarafından her zaman zapt edilmek istenen bir alan olmuştur. Osmanlı Devletinin çok önemseydiği Ahıska, Çıldır Eyaletine 250 yıl başkentlik

yapmış olup Erzurum ve Trabzon'dan sonra doğu bölgesinin en önemli şehriydi. O dönemlerde verim olarak mümbit arazilerin ve doğal güzellikleriyle ünlü Ahıska çoğunluğu Müslüman Türklerin oluşturduğu 50.000 kişilik bir nüfusa sahiptir (Allen, 1966:24).

1.2.5. Ahıska'nın Ruslar Tarafından İşgali

Ruslar için Kafkaslar çok önemlidir bu nedenle buradaki egemenliğini idame ettirmek adına tarih boyunca savaşlar dahil her türlü olayın içerisinde yer alarak başat rol oynamıştır. Bilindiği üzere Rus Çarı I. Petro'ya izafe edilen sıcak denizlere inmek ve dünyayı idare etmek düşüncesi 18. Yüzyıldan itibaren Rus politikasının bir ilkesidir. Bunun için Rusya bu hedefine giderken Osmanlı topraklarını ve özelde stratejik önemi olan Ahıska coğrafyasını ele geçirmeye çalışmıştır.

Osmanlı-Rus Savaşının hemen arkasından 21 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar Kafkasya'daki etkilerini daha fazla artırarak bu bölgenin geleceğine karar verecek bir üstünlüğe sahip olmuşlardır (Köse, 2006:133). Kafkasya tarihinde bir milat olan bu antlaşmadan sonra Ruslar önce 1783 yılında Kırımı ele geçirmiş daha sonra ise 1801'de ise Gürcistan'ı tamamen ilhak etmiştir (Karagöz, 2002:134; Yerasimos, 2010:273). Kafkasyada kendisine güvenli bir bölge oluşturan Ruslar, Ahıskayı ele geçirmek amacıyla 1807, 1810, 1811, 1812 tarihlerinde askeri taarruzlarda bulunmasına rağmen bu saldırıların hiçbirinde zafer kazanamamıştır. Ahıska 1828'de, Gürcü ve Osmanlı tebaası olan Ermenilerin de yardım ettiği Rus ordusu tarafından yine saldırıya uğramıştır. Şehir yaklaşık üç ay kuşatma altında kalmasına rağmen halk askerin yanında yer almış ve Rus ordusuna büyük kayıplar verdirmiştir (Gökçe, 1979:241). Baddeley, (1989:203) şehir halkının kahramanca direndiğini kadınların eşleriye yan yana Ruslara karşı savaştığını, teslim olmamak için kendilerini canlı canlı ateşe attıklarını ifade etmektedir. Halkın muazzam savunmasına ve kahramanlığına rağmen Ahıska halkı beklediği yardımı alamamıştır. Asker ve sivilıyla binlerce şehit veren şehir 20 günlük direnişten sonra Çarlık Ordusu 28 Ağustos 1828 sabahı Ahıska Kalesine girmiştir (İzzetgil, 2012a:3). Böylece 250 sene Osmanlı egemenliği altındaki bölge, yıllar sonra Rus hâkimiyetine girmiştir (Zeyrek, 2011:190).

1.2.6. Rus Çarlığı Döneminde Ahıska

14 Eylül 1829 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğu arasında imzalanan Edirne Antlaşması uyarınca Ahıska ve Ahılkelek Rus Devletine verilmiştir (Avşar ve Tunçalp, 1994:16). Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Ahıska ve çevresi 90 yıl Rus hegemonyasında kalmıştır. Rus zulmünden dolayı yerel halk Anadolu'ya göçe zorlanarak

bu sahadaki Türk nüfus zamanla azalmıştır. Bu feci savaştan sonra ticari önemini yitiren şehir hem nüfus olarak hem de ekonomik olarak çok küçülmüştür (Kırzioğlu, 1955: 28-29).

Kafkasya bölgesinde günümüze kadar süren sorunların ana kaynağını Rusların ulusal menfaatleri doğrultusunda yaptıkları işgalci siyaset anlayışı oluşturmaktadır. Bu ifadeyle ilişkin problemlerden bir tanesi de Ahıska Türkleriyle ilgili mevzudur. Uluslararası sistemde Ahıska Türkleriyle ilgili bir mesele konuşulduğunda ilk akla gelen 15 Kasım 1944 sürgünü olmaktadır. Oysa sorunun başlangıcı 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması ile Ahıska ve Ahılkelek'in Rus Devletine verilmesiyle başlamaktadır (Turan, 1951:143). Rusların bölgede çıkarları için yaptıkları ve günümüzde hala etkisini sürdüren siyasete örnek olarak 100 000'den fazla Ermeni'nin, Türkmençay Antlaşması'na dayanılarak 1828'de Kafkasya'nın güney kısımlarına kolonileşme kapsamında Ruslar tarafından göç ettirilmesi verilebilir (Şavrov, 2011:63). Böylece Rus marifetiyle Ermeniler kullanılarak Ahıska ve Ahılkelek'in de içinde bulunduğu bölgenin nüfus yapısında bir değişim oluşturulmuştur.

Başta belirttiğimiz gibi işgal sonrası morali bozulan halkın bir kısmı Anadolu'ya geçişler yapmış kalan kısım ise 1944 sürgününe kadar yaşadıkları bu dönemde çeşitli hak ihlalleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Bunların başında göç etmeye mecbur bırakılan Türklerin yerlerine başta Ermeni ve Gürcüler olmak üzere Rus ve Yahudilerin yerleşmeleri gelmektedir. Yine o sıkıntıları günleri yaşamış kişilerin hatıralarından anlaşıldığı üzere, bölgeyi yöneten Ruslar yıllarca bölge halkını eğitimini önemsemeyerek insanları bilerek cahil bırakmıştır. Dini inançlarını yaşamaları ancak mollaların Kuranı Kerimi yüzünden okumak ve bunu öğretmekle sınırlı kalmıştır. Derinlemesine ciddi bir eğitim yapılmasına imkân tanınmamıştır. Halk kendini geliştirmek ve güncel olayları takip etmek için gerekli kitap ve gazetelerden yoksun bırakılmıştır. Ne gariptir ki halkın tek bilgi kaynağı Sibiryaya sürgüne gidip gelen insanlar olmuştur. Çar yönetimi bilhassa Müslüman ahaliyi askere bile götürmeyerek onları son gelişmelere karşı bilgisiz bırakmış, öte yandan ise farklı inanç ve etnisite temelli siyasetler geliştirerek bölgede yaşayan Türk, Gürcü ve Ermenileri birbiriyle çatıştırmıştır. Bu ulusların günümüze kadar gelen sürtüşme ve savaşları yüzyıllar boyu Rusların bu bölgeyi kontrol için hangi yöntemleri kullandıklarını çok iyi göstermektedir (Zeyrek, 2001:23).

1.2.7. Ara Dönem (1917-1921): Rusya'daki Milletlerin Hakları Beyannamesi

Edirne antlaşmasıyla Rusya'ya savaş tazminatı olarak verilen bölge insanı aradan uzun yıllar geçse de hiçbir şekilde Rus yönetimine alışmamıştır. İkinci Dünya Savaşının başladığı 1914'de Rus Çarlığının sona erdiği 1917'ye kadar bölge de Ahıskalı Türkler neredeyse tam bir ölüm kalım arası bir durumda hayatta kalmaya çalışmışlardır. Katliam niteliğindeki saldırılar neticesinde yüzlerce Ahıskalı vefat etmiştir. Bilhassa Posof ve Ardahan civarlarında ortaya çıkan vahşetten haberdar olan Azerbaycan Türkleri bu olaylar karşısında son derece sert tepkiler ortaya koymuşlardır. Olumsuz etkilenen bölgeye yardımlar göndererek özellikle kimsesiz kalmış çocuklara sahip çıkararak duyarlılıklarını göstermişlerdir (Avşar, 1997:1622; Kurbanov, 1991:13).

Bu denli sıkıntılı bir süreçte meydana gelen 1917 Bolşevik ihtilali, Rus imparatorluğu içerisinde yaşayan tüm toplumların yaşantılarına tesir ettiği gibi Ahıskalıların tüm hayatlarına etki etmiştir. Çünkü devrimin öncülerinin 15 Kasım 1917'de sundukları "Rusya'daki Milletlerin Hakları Beyannamesi" Ahıskalı Türkler için de büyük bir beklenti oluşturmuştur. (Çomak, 2012:154; Kılıç, 1996:21).

1917'de başlayan Brest Litovsk'taki müzakereler, Osmanlının Kars, Ardahan ve Batum'u topraklarına katma ümidini ortaya çıkarırken bu dönemlerde milletlerin haklarını ilgilendiren beyannamenin oluşturduğu ümitvar ortam Ahıskalı Türklerin bazı girişimlerde bulunmalarına imkân tanımıştır. O dönemin önde gelen Ahıskalı aydınlarından olan Ömer Faik Bey'in, Azerbaycan Emniyet Sorumlusu Naki Keykurun Bey'le beraber Ocak 1918'de İstanbul'a gittiklerinde Sadrazam Talat Paşa ile bir araya gelmeleri bunlardan birisidir. Bu görüşmede gündemde olan Azerbaycan'ın bağımsızlığının sağlanması hususu değerlendirilmiş ve ek olarak hududa yakın Ahıska'nın Osmanlı topraklarına katılması teklifine de Talat Paşa'dan olumlu destek sözü alınmıştır (Zeyrek, 2001:30). Aynı dönem içerisinde Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinde Gürcülerle yerel Müslüman halkın çatışmaları şiddetlenmiş bunun üzerine bizzat Enver Paşa'nın direktifleriyle bölgedeki Müslümanlara yardım için Osmanlı birlikleri destek vermişlerdir (Arslan, 1997:99).

Bu önemli görüşmelerden hemen sonra Ahıskalıların yaptığı ikinci girişim ise beyannamenin ikinci maddesinde yer alan "ulusların kendi geleceklerini belirlemesi" kavramıyla ilgilidir. Burada Ahıskalı Türklerin arzu ettikleri hedef geleceklerini Anadolu coğrafyası ile kaynaştırmaktı. Bölge ve çevresinde yer alan birimlerin temsilcileri bu niyetlerini 12 Nisan 1918'de Osmanlı Devletine iletmişlerdir. Yazdıkları mektupta, 3 asır Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra 1828'de Rus hâkimiyetine boyun eğdiklerini, Müslüman

ve Türk olduklarını, beyannamenin ikinci maddesindeki ilkeye göre istedikleri devletle birleşme hakkını kullanmak istediklerini, Transkafkasya hükümetinin Müslümanlara güvenmediğini ve eziyetler yaptığını belirtmişlerdir. Bu dönemlerde Gürcülerle Müslümanlar arasında meydana gelen yerel çatışmalar artmıştı. Hatta Ahılkelek ve Ahıskada 20’den fazla köy saldırıya uğramış, halkın mallarına el konulmuş, katliamlar yapılmış, evleri yakılmış sağ kalanlar ise çareyi başka yerlere kaçmakta bulmuştur. Bu zulüm atındaki insanlar isteklerinin kendi kaderlerini Anadolu ile birleştirmek olduğunu çok net bir şekilde dile getirmişleridir (Arslan, 1997:100; Bayur, 1991:190; Yunusov, 2000:23; Zeyrek, 2001:153).

Bölgede yaşayan halkın yoğun isteği üzerine Osmanlı Devleti bölgeyi ele geçirmek için gerekli tüm askeri çalışmaları yapmıştır (Sürmeli, 2001:107). Bunu takiben Gürcü devletine verdiği notayla Ahıska ve Ahılkelek istemiş, Gürcü heyeti itiraz etsede Türk heyeti ultimatonda direnerek 4 Haziran 1918’de Batum Konferansı sonrası bu bölgeler Türk idaresine geçmiştir (Arar, 1986:229).

Bu sevinç Mondros Mütarekesi (18 Ekim 1918)’nin yapılmasıyla kısa sürmüş, Osmanlı Devleti, gelecekteki menfaatlerini koruma adına Ahıska ve Ahılkelektan çıkmıştır. Ahılkelek’in Ermenilere, Ahıska’nın ise Gürcü Hükümetine verilmesi ileriye dönük bir proje gereği olduğunu akla getirmekteydi (Sürmeli 2001: 410). Osmanlının bu yeni stratejisi doğrudan Ahıskalı yerel halkın hedeflerini etkilemiş onlarda gelecekleri adına yeni planlarını etkin hale getirmeye çalışmışlardır. Rus ve Gürcü hegemonyası altında daha önce yaşadıkları zulmü tekrar yaşamak istemeyen Ahıskalılar kendi geleceklerine kendileri yönlendirme planını harekete geçirmişlerdir. Bu bağlamda Gümrü, Iğdır ve Nahçıvan’ın da yer aldığı bölgede yaşayan tüm Türkler bu mınıtkadan sorumlu olan Yakup Şevki Paşa’ya giderek bazı isteklerde bulunmuşlardır. Bu taleplerin ilk ikisi doğrudan Osmanlı askerinin bölgede bir şekilde ikame edilmesiyle ilgiliyken sonuncu talep ise Ahıska’nın barış antlaşması yapılan dek Gürcistan ve Ermenistan egemenliğine bırakılmaması için gerekli tüm işlemlerin yapılmasıyla ilgilidir (Bayraktar, 2003a:65; Gökdemir, 1986:238; Ural vd, 2011:614).

Ermeni ve Gürcülerin her gün bölge halkına tehdit ve saldırılarda bulunmaları, bölge halkının yaptığı müracaatlara Osmanlı devletinin “kendi başlarının çaresine baksınlar” şeklindeki açıklaması ve Osmanlı askerinin bölgeden çekilme isteği halkta büyük bir üzüntü ve kaygı yaratmıştır. Tedirginlik yaşayan halk kendileri içi daha güvenli olan bölgelere göç etmeye başlamıştır (Gökdemir, 1998:37). Buna karşın Acara ve Ahıska bölgesinde göç

etmeyen, kendi kaderiyle baş başa kalan bu halk, Gürcülere karşı yurtlarını yönetme ve savunma kararı almışlardır. Bu kararı takiben Ahıska'lılar 29 Ekim 1918'de başkanlığını Ömer Faik Beyin yaptığı Ahıska Geçici Hükümeti'ni kurmuşlardır (Arslan 1997: 104; Yunusov 2000: 24; Zeyrek 2001: 33). Yeni kurulan bu Hükümetin ilk işi, bölge halkıyla daha önce birlikte bildirdikleri talepleri Ahıska'da bulunan askeri birlik kumandanına iletmek olmuştur. Buradan ümit ettikleri cevabı alamamalarına rağmen örgütlenme hususunda birlik kumandanından önemli destekler almışlardır (Arslan, 1997:104; Sürmeli, 2001:411). Gürcü Ordusu'nun taaruz tehdidine karşılık Ahıska Geçici Hükümeti, Ahıska'da bulunan Osmanlı Tümen kumandanıyla gizli bir antlaşma yaparak hem yardımcı güvenlik gücü hem de silah ve cephane yardımı almıştır (Ural vd, 2011:620; Yel, 2002:93).

Kars, Ardahan ve Batum bölgelerinde yaşayan Müslüman ve Türk halk, Gürcü ve Ermenilerin saldırı, işgal ve katliamlarına karşı bu birimleri savunmak gayesiyle sağlam ve düzenli birliklerin oluşturulması maksadıyla 30 Kasım 1918'de yapılan Kars Milli Şurasına yapılmış ve Ahıska'da kurulan Geçici Hükümette bu kongreye iştirak etmiştir. Batum, Kars, Ahıska Geçici Hükümeti ve Aras Türk Hükümeti'nin yer aldığı, bu toplantıda "Kars Milli Şura Hükümeti" oluşturulmuş olup bu tarihten sonra Ahıska ve Ahılkelek, buranın bir parçası olmuştur (Gökdemir, 1998:43).

Osmanlıya ait 3. Tümeni 4 Aralık 1918'de, Ahıska'dan çekildiğinde şehir derhal Gürcü Ordusu tarafından işgal edilmiştir. Aynı tarihlerde yine Osmanlı'nın, Ahılkelek şehrini boşaltmasını takiben burada da Gürcü ve Ermeniler arasında yeni bir savaş başlamış bölge büyük bir karmaşaya girmiştir (Gökdemir 1998: 76). Bu gelişmeler üzerine Ahıska'dan Ardahan'a çekilen Tümen Kumandanı Halid Bey burada bölge için hayati öneme haiz iki toplantı yapmıştır. Ardahan'da 7-9 Ocak 1919'da toplanan II. Kongre'ye Ahıska Geçici Hükümetini temsilen Osman Server Bey katılmıştır. Bu toplantıda Kars'ta geniş katılımlı bir kongrenin yapılması kararlaştırılmıştır. 18 Ocak 1919'da kongrede alınan kararla Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkat-i Milliyesi yani "Güneybatı Kafkas Geçici Milli Hükümeti" kurularak anayasası onaylanmıştır (Erdoğan, 1954:184; Kayabalı ve Arslanoğlu, 1973:455; Üren, 2015:105; Şirin, 2014: 131).

Yeni kurulan bu hükümetin hâkimiyet alanı Batum'dan başlayarak Ahıska ve Nahçıvan bölgesinde yer alan Orduabad'a uzanan tahminen 40.000 km² olan bir coğrafyayı kapsamaktaydı. İngiltere'nin tanıdığı bu devletin sınırları içinde toplamda 1.738.478 kişi mevcut olup bunların 1.534.824'ü Türk ve Müslümanlardan müteşekkildi. Güneybatı

Kafkas Geçici Milli Hükümeti “Seda-i Millet” isimli ve Batum’da basılan resmi yayın organına sahipti (Gökdemir, 1985:115; Ural vd, 2011:618).

Bu dönem içerisinde burada kurulan yeni Hükümet etkisini daha da fazla sürdürmek amacıyla bölgenin önde gelen aydınlarından olan Osman Server Bey’i Paris’te yapılacak olan barış konferansına bazı hazırlıklar yaparak yollamıştır. Bu hazırlıklardan birisi olan Batum’da basımı yapılan kitapçıkta Ahıska bölgesinin kısa bir şekilde tarihçesi verilmiş, sonrasında Gürcü ve Ermenilerin bölgeye verdikleri zararlar ve Wilson ilkelerinden olan milletlerin kendi kaderini belirleme hakkına uygun olarak geleceklerini Kars Milli Şurası ile kombine etmek arzularını ifade etmiştir (Yunusov, 2000:25).

Gündemdeki yer almayı başaran Güneybatı Kafkas Geçici Milli Hükümetinin girişimleri karşısında Gürcüler baskı ve saldırılarını artırmış tekrar Türkler ve Gürcüler arasında yeni çatışmalar meydana gelmiştir. Gürcüler, Ahıska-Ahılkelek bölgesindeki lider konumundaki aydın insanları sürgüne gönderdikleri gibi aynı zamanda hazırladıkları anayasa oylamasına iştirakleri için baskı yapmaktaydılar. Tüm bunlara rağmen Müslüman halk yapılan bu zulümlere boyun eğmeyerek 2 Şubat 1919’da Gürcü ordusunu buralardan çarpışarak uzaklaştırmışlardır (Gökdemir, 1998:126; Osipov ve Swerdlow, 2007:563). Daha önemlisi daha önce otorite sınırlarını belirttiğimiz Güneybatı Kafkas Geçici Milli Hükümeti bu bölge içerisinde halkın oylarıyla seçim gerçekleştirerek seçilen milletvekillerinin iştirakleriyle de Kars’ta 1 Mart 1919 tarihinde Meclis açılmıştır (Şirin, 2014:132). Bu milli hükümetin ismi meclisin kararıyla 25 Mart 1919’da Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Cumhuriyeti (Güneybatı Kafkas Cumhuriyeti) olarak açıklanmıştır (Gökdemir, 1998:147; Zeyrek, 2010:11).

Gürcüler, Güneybatı Kafkas Cumhuriyeti’nin kurulduğunu hazmedememiş ve büyük bir orduyla tekrar 1919 ‘da Mart ayı sonunda yeni bir saldırıyla Ahıska’yı ele geçirdiler. Posof’a kadar geri çekilmek zorunda kalan Güneybatı Kafkas Cumhuriyetine bağlı milis güçler Kars’tan gelen destekle yeniden hücumla geçerek 10 Nisan 1919’da Ahıska’yı ve Ahılkelek’i işgalden kurtardılar (Gökdemir, 1998:129; Kayabalı ve Arslanoğlu, 1973a:471; Sürmeli, 2001:433). Mart ayında İngilizlerin General Thomson’u Kars’ta görevlendirmesinden sonra ona bağlı kuvvetler, 12 Nisan 1919’da Meclisi basarak kurulan Cumhuriyetin geçersiz olduğunu açıkladılar. İngilizler tarafından Cumhuriyetin siyasi varlığına son verilmesiyle birlikte şehrin yönetimi de Ermenilere teslim edildi. Kars’ta yaşanan bu menfi gelişme tüm bölgeyi çok olumsuz etkiledi (Arslan, 2019:4, Gökdemir 1998:129). Rusya’dan sonra İngilizlerin bölgeye girmesiyle güç dengesi Gürcülerin lehine

gelişmiş onlarda bundan istifade ederek Ahıska'dan Ardahan'ın kuzeyine kadar ilerlemişlerdir (Gökdemir, 1998:129). Kısa bir zaman sonra ise Ardahan'ın da içinde bulunduğu bölgeyi tamamen kontrol etmeyi başarmıştır.

Gürcü Hükümetinin, Sovyetler ile ilişkilerinin kötüleşmesi sonrası, Gürcüler 6 Mart 1920'de Türkiye'den Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in belirli bir süre şartıyla işgal etmesini isteyince Türk Ordusuna bağlı askeri birlikler 7 Mart'ta Ardahan ve Artvin'i, 10 Mart'ta Ahıska ve 14 Mart'ta Batum ve Ahılkelek'e girmişlerdir. Bölge halkı bu gelişmelerden dolayı kısa süreli bir sevinç yaşamıştır (Karabekir, 1960:932). Sovyet Hükümeti'nin Gürcistan'ı sınırlarına katmasıyla (7 Nisan 1921) birlikte Ahıska bölgesinde yeni bir karanlık dönem başlamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) heyeti ile Sovyet Hükümeti arasında imzalanan 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars antlaşmaları Türkiye'nin doğu hududunu belirlemekle birlikte Türkiye'nin Ahıska ile tüm bağlarını kopartması bakımından çok önemlidir. Moskova anlaşmasına istinaden Ahıska, Ahılkelek ve Batum Türkiye dışında, Kars ve Ardahan Türkiye içinde kalmıştır. Bu antlaşma Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleri tarafından da tanınmıştır (Aydın, 2008:4). 90 yıldan fazla kaderlerini Anadolu ile birleştirmek isteyen bölge halkının ümitleri iyice azalınca yine bir kısım halk Anadolu'ya göç etmiştir (Kırzioğlu, 1989:21).

Nitekim Ahıska ve çevresi gerek İkinci Dünya Savaşı esnasında, gerekse 1917'de meydana gelen Bolşevik Devrimi ve sonrasında ortaya çıkan çatışmalardan dolayı çok etkilenmiş farklı zamanlarda Osmanlı-Rus veya Gürcü idareleri altında kalmıştır. Bolşevik İhtilalini yapan önderlerin 15 Kasım 1917'de yayınladıkları Rusya'daki Ulusların Hakları Beyannamesi'nin Ahıskalı Türklere Ara Dönem (1917-1921) dediğimiz bu süreçte haklar bağlamında hiçbir şey sunmadığı söylenebilir.

1.2.8. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Dönemi Ahıska

Gürcistan'da Sosyalist Sovyet döneminin başladığı 1921'den 1944 sürgününe kadar olan dönemdeki idarelerin Ahıska ve çevresinde yaşayan Türklere karşı sürdürdüğü siyasi anlayış birçok hak ihlaline sebep olmuştur (Khazanov, 1995:197). Bu bağlamda Sovyet Rejiminin Ahıska Türklerine karşı uyguladığı hak ihlali yaptığına ilişkin en güzel örnek Kafkasya halklarından olan Abhazlara, Osetlere ve Acara bölgesi Müslümanlarına kendi mukadderatlarını kendilerinin tayini (self-determinasyon) olan özerklik yetkisi verirken, bu özerklik hakkının aynı statüde olan Ahıskalı Türklerinden esirgenmesidir. Bölgenin idaresi

direkt olarak zimamdar denilen Tiflis'teki zengin yöneticilere bağlanmıştır (Arslan, 2005:649; Taşdemir, 2005:108).

Kültürel baskıların başladığı 1920 senesinden sonra Ahıskalıların, Anadolu ile iletişimi kopmuştur. Bu dönemde eğitim ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla kendi kültürüne yakın olan Azerbaycan'dan çağrılan muallimler yardımı ile bu önemli gereksinim giderilmiştir (Kurbanov, 1991:14; Yunusov, 2007:174). Hemen arkasından 1923'te Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından resmi işlerde bölge halkının Ahıska Türkçesiyle değil de Rus ve Azeri lisanlarının kullanımı emri bir asimilasyonu da beraberinde getirmiştir. Bölgenin köy ve kasabalarında yaşayan ahali, devlet dairelerinde 1926'dan itibaren Azerbaycan Türkçesiyle iletişim kurmak zorunda kalmıştır. Gürcü Devletinin 1920'lerde başlattığı bu siyasi anlayış 6 yıl kadar Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yönetimi zamanında da uygulanmıştır (Khazanov 1995: 196). Konuştukları ana dilleri olan Türkçe resmi olarak tanınmasa da 1926'da sonra kayıtlarda Türk olarak tanımlanmışlardır (Khazanov, 1995:196).

Gürcistan'da Sosyalist dönem başladıktan sonra 1 Ağustos 1921'de başkanlığını Ömer Faik Numanzade'nin yaptığı "Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Müslüman Ahalisi Şurası" kurulmuştur. Bu kurul üç kişiden oluşmakta olup işlerin yürütülmesi bakımından Tiflis Devrim Komitesi'ne bağlıdır. Başkan Ömer Faik Bey sahip olduğu yetkiyi kullanarak Borçalı ve Acara'nında dahil edildiği tüm bölgede incelemelerde bulunmuştur (Osipov ve Swerdlow, 2007:561; Zeyrek, 2008:60). Halkın özellikle yönetimle ilişkilerinin kötü olduğunu, Müslüman ahalinin dikkate alınmadığını ve bunun gibi tüm olumsuzlukları bağlı bulunduğu Tiflis Devrim Komitesi başkanı Maharadzeye bir mektupla iletmiştir. Bu eziyetlerin dozu her geçen gün artınca tüm yapılanlar hükümet ve ordu komutanlarına kadar bildirildiği halde beklenen sonuç alınamamıştır (Uravelli, 2012:18; Zeyrek, 2001:43). Bu yaşanan zulümler yerli Türk ahali için çekilmez olmuş yine halk Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. Halk eski Çarlık Rusya (Menşevik) rejimiyle Sovyet rejimi uygulamalarında birçok şeyin aynı olduğunu görmüş ve Sovyet Devletine güvenmemiştir.

Sovyetlerin bu dönem içerisinde Türklere yapmak istediği şeylerden bir tanesi onlara kimliklerini unutturma çabalarıdır. Bilindiği gibi Çarlık döneminde Ruslar, Güney Kafkasya bölgesinde yaşayan Türkleri, "Tatar" olarak isimlendirmişleridir. Sovyet yönetimin ilk yıllarından itibaren bu isimlendirme yerini otoritenin de çok sık kullandığı "Türk" terimine bırakmıştır (Aydingün ve Asker, 2012:170). Kızıl Ordu'nun Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti'ni feshetmesini müteakip onun yerine kurulan Gürcistan SSC yönetimi "Türk"

teriminin kullanılmaması için birçok teşebbüste bulunmuştur. Mesela Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Genel Sekreteri Josef Stalin'in 1924'te bölgenin ileri gelen Türk liderlerinden birisi olan Ömer Faik Bey'e uyruğunu değiştirmesi için yaptığı istek çok önemli bir örnektir (Zeyrek, 2001:43).

1927'de sonra SSCB'de kolektif tarım çiftlikleri olan kolhozların kurulasını takiben Ahıska bölgesinde Gürcü ırkçılığının yükseldiği bir dönem yaşanmıştır. Entelektüel insanlar ve lider konumundaki şahıslar, uydurulan suçlamalarla baskı altına alınıyor, tutuklanıyor ya da sürülüyorlardı. Planlı bir şekilde yapılan bu uygulamalardan 1930'lu yıllara gelindiğinde aydınlar gibi din adamları da bu suçlamalardan nasibini almışlardır. Genellikle aydın kitle ve din adamlarının büyük çoğunluğu Pantürkizm ve Türkiye için casusluk yapmak gibi çeşitli suçlamalara maruz kalarak tutuklanmış ve büyük bir kısmı öldürülmüştür (Zeyrek, 2001: 37).

Gürcü yönetimi Türk varlığı ve kültürü kaynaklı isimlerden çok rahatsız olmuştur. İlerleyen yıllarda aşırı şövenist bir anlayışa sahip Sovyet Gürcistan'ı zorla Türklerin soyadlarında yer alan "oğlu" ve "gil" eklerinin yerine "dze" veya "şivili" eklerini koyarak bir dönüştürme yoluna gitmiştir. Örneğin Türklere ait olan Paşaoğlu, Alioğlu, Dadaşoğlu, Zeyneloğlu gibi soy isimleri, Gürcüceye Paşaladze; Alidze; Dadaşidze; Zenişvili olarak zorla değiştirilmiştir (Şahin, 2014:16; Zeyrek, 2001:43).

Kültürel baskı 1930'lu yıllarda Ahıska ve civarındaki yerleşim birimlerinde kurulan öğretmen okulları vasıtasıyla yapılmaya devam etmiştir. Bununla beraber komünist ideolojiyi benimsetmeye çalışan gazete gibi çeşitli yayın organları özellikle Azerbaycan Türkçesiyle basılmıştır (Kurbanov, 1991:14). Ahıska Türkçesi Sovyet Yönetimi tarafından resmi olarak tanınmadığı için Türkçe tedrisat veren okullar 1930'lu yıllarda yasaklanmıştır. Türkçe'den başka dil bilmeyen Ahıskalı çocuklar, Gürcüce ve Rusça'ya hâkim olamadıklarından dolayı eğitimlerini yarım bırakmak zorunda kalmışlardır (Balım ve Aydıngün, 2003:242). Eğitim dili 1936'da Azerbaycan Türkçesine çevrilmiş bunu takip eden yıllarda bölge insanı da kayıtlara "Azeri" olarak geçirilmişlerdir (Kurdayev 1996:38; Sheehy ve Nahaylo, 1980:24; Trier vd, 2011:10;). Önceki nüfus sayımında kayıtlara Türk olarak geçen ahali 1939 yılındaki sayımda nüfus kayıtlarına Azeri olarak geçirildiğinden dolayı doğal olarak bu tarihten sonra bu insanlar Azeri kimlik kartı ve pasaportu almışlardır (Beridze ve Kobaidze, 2010:63; Sanikidze ve Walker, 2004:17; Trier vd, 2011:10; Yunusov, 2007:175).

Aslen Gürcü kökenli olan Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği devleti aşırı seviyede diktacı ve despotik olmuştur, bu durum beraberinde tasfiye politikalarını da getirmiştir. Bu dönemde Stalin'in emriyle 20.000.000 yakın insanın ortadan yok edildiği söylenmektedir. 1937'de bu anlayışın had safhaya ulaştığı bir tarihtir ki özellikle Ahıska Türkleri bu dönemde de insanlık dışı pek çok uygulamaya maruz kalmıştır. Zulmün ve cellatlığın en üst seviyeye çıktığı bu dönemde birçok aydın kişi ve din adamları idam edilmiştir. Şehrin İç İşleri Müdürlüğü Soruşturma Bölüm Başkanı olan B. Kabulov'un yaptığı adaletsiz uygulamaları ve işkenceleri ahali içinde uzun bir süre unutulmamıştır (Uravelli, 2012:16; Zeyrek, 2008: 62). Hatta Ahıskalı önder kişilerden olan Ömer Faik'in ölümüne Ermeni kökenli Kabulov'un sebep olduğu söylenmektedir (Gurbanov, 1990;198). Bu baskılardan sonra sindirilen ve korkutulan bölge halkın bir kısmı çareyi yine Türkiye'ye göç etmekte bulmuştur. Ahıskalıların bu dönemde göç ettiği şehirler Ağrı ve Muş vilayetleridir (Ekinci, 2013:21).

Eğitim dilinin Azerbaycan Türkçesine çevrildiği ilk yıllarda bölge halkı tarafından Arap alfabesi sonraki yıllar ise Latin ve Kiril alfabeleri kullanılmıştır. Son olarak 1940 yılında Sovyet yönetimi tarafından alınan bir kararla Kartvel (Gürcü) lisanı ve alfabesi ile eğitim yapılmaya başlanmıştır (Aydınün vd, 2006:6; Zeyrek, 2001:38). Bu politika ile Ahıskalı Türklerin tarihi köklerini değiştirme çabalarına girişilmiştir (Üren, 2015: 132).

1938'de Türkiye-SSCB arasında muhtemel bir savaşa hazırlık bahanesiyle ve Ahıska ve civarında hudutları korumak gerekçesiyle binlerce Sovyet askeri bu bölgelerde konuşlandırılmıştır. Alman ordusunun 1 Eylül 1939'da Polonya'ya girmesiyle başlayan İkinci Dünya Savaşı hem küresel hem de bölgesel olarak siyasi ve askeri alanda etkisini göstermiştir. Çarlık döneminden bu yana hiçbir zaman askere alınmayan Ahıskalı Türkler çok düşündürücüdür ki 1940 yılından sonra askere çağrılmışlardır. Sayıları 40 000'i bulan Ahıskalı genç Sovyetler Birliği tarafından Almanlara karşı savaştırılmak üzere cephelere sevk edilmiştir (Ataöv, 2007:24; Blandy, 1998:7; Tomlinson, 2005:16; Yunusov, 2000:28). Bununla birlikte bu süreç içerisinde meydana gelen bir diğer düşündürücü hadise askere çağrılması elverişli olmayan geride kalan çocuk, gelin ve yaşlılardan Ahıska-Borcomi demiryolu yapımında istifade edilmesidir (Ataöv, 2007:24). Böylelikle bu insanların iş gücüyle 1943 yılına kadar Borcomi şehrine kadar gelen tren yoluna ilave yeni hatlar buradan Ahıska'ya buradan da Türk hudutuna yakın bir yerde olan Vale kasabasına kadar döşenmiştir (Devrisheva, 2006:26; Polian, 2004:155; Sumbadze, 2007:291; Zeyrek, 2002b:18).

1943 yılının ikinci yarısında Almanlar püskürtülmüş ve 1944'te Sovyetler Birliğinin savaştan galip çıkma olasılığı artmıştır. Bu yeni döşenen hatlar tam olarak 1944 yılının ekim ayında bitirilmiştir, burada çalışan tüm Ahıskalılar ülkelerinin bu savaştan zaferle ayrılması için ellerinden gelen tüm gayreti ortaya koymuştur. Tüm iyi niyetleriyle böylesine bir çabayla demiryolunu inşaa eden Ahıskalılar yaklaşık iki ay sonra sürgün edilecekleri bu hatları bizzat kendi elleriyle döşemişlerdi (Sumbadze, 2007:291; Zeyrek, 2001:40).

1.2.9. Ahıska Türklerinin Atayurtlarından Sürgünü: 14 Kasım 1944

Ahıska Türkleri için Sovyetler Birliği dönemi, Çarlık dönemi gibi baskıların, zulümlerin ve hakların ihlal edildiği bir dönemdir. Her iki süreçte uygulanan sömürgeci siyasete ilaveten dil, din ve milli tarihi ortadan kaldırmak için tatbik edilen Ruslaştırma politikası Kafkasya'da yaşayan tüm Müslüman halklar için bir tehdit haline gelmiştir. Özellikle Stalin dönemi SSCB'de devlet erki aşırı derecede güçlenerek hayatın her alanında merkezi ve baskıcı bir yapı hâkim olmuştur (Alpaz, 2018:7; Bayraktar, 2013: 38).

Sovyet Rejimi 1920 yılından beri rejime bağlılığından şüphe duyduğu veya düşman gördüğü insanları ve toplulukları Sovyetler coğrafyasının yaşam koşulları açısından en zorlu bölgesi olan Sibiryaya ve Orta Asya'da yaptırdığı kamplara sürgüne yollamıştır. Bu dönemde de Türk kimliklerinden ödün vermeyen Ahıskalı aydınlar ve beyler salt sahip oldukları bu düşüncelerinden dolayı Sibiryadaki bu toplama kamplarına gönderilmişlerdir (Aydingün ve Asker, 2012:180; Aydingün/Aydingün, 2014:48).

Ahıska'nın 1828'de işgal edilmesinden bu yana dil, din, kültür ve milli tarihi yok etmek adına uygulanan Ruslaştırma siyasetinden dolayı bölge halkının hayat şartları da olumsuz etkilenmiştir. Bu nedenle bölge insanı değişik yollar kullanarak Türkiye'ye giriş yapmış, yasadışı olan bu girişlerde sonu ölümle sonuçlanan olaylar gerçekleşmiştir (Aydingün ve Aydingün, 2014:40; Sargın, 2006:15). Bölge insanın zaman zaman bu şekilde yasa dışı yollarla Türkiye'ye geçmek isteme sebeplerinden bir tanesi, Türklerin yaşadıkları bu topraklardan sürüleceği bilgisinin yayılmaya başlamasıdır. Bu haber 1930'da konuşulmaya başlanmış ve halk üzerinde sürekli bir baskı ve tedirginlik oluşturmuştur. Daha önce belirtildiği gibi önceleri askere alınmayan Ahıskalı Türkler İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başında Almanlara karşı savaştırılmak üzere cephelere gönderilmişti. İşte bunların geriye bıraktıkları kadın, çocuk ve yaşlı nüfustan oluşan insanların Orta Asya'ya sürgün kararı Sovyet yönetimi tarafından henüz savaş devam ediyorken alınmıştır (Aydingün ve Asker, 2012:180).

SSCB’de, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası Stalin’in emriyle etnik temizlik kapsamında yapılan göç veya sürgünler dünyada yeni azınlık toplulukları, sorunlarını ve öykülerini ortaya çıkarmıştır. Daha İkinci Dünya savaşı başlamamışken Rusya’da yaşayan Koreliler, 1937’de Orta Asya’nın çeşitli bölgelerine sürülmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşı devam ederken ise Volga Almanları 1941’de Orta Asya ve Sibirya bölgelerine zorla göç ettirilmiştir. Bunu takiben 1944’te Kırım Tatarları, Kalmuklar, Karaçay/Balkarlar, Çeçenler ve İnguşlar anavatanlarından Orta Asya ve Sibirya’ya sürgün edilmişlerdir. Son olarak Ahıska Türkleri, 14 Kasım 1944’te Kafkasya bölgesindeki Atayurtlarından kopartılarak Orta Asya’ya sürgün edilmişleridir (Buntürk, 2015:93; Hasanoğlu, 2015:2; Modebadze, 2009:115; Trier vd, 2011:11).

Ahıska bölgesinde yaşayan Türklerin sürgünü ile ilgili olarak, SSCB Halk İçişleri Komiseri Lavrentiy Beria 24 Temmuz 1944’te yazı ile Devlet Savunma Komitesi Başkanı İ. V. Stalin’e teklifte bulunmuş, bu teklif Devlet Savunma Komitesi’nin 31 Temmuz 1944’te kararla yasallık kazanmıştır. Daha sonra 20 Eylül 1944’te Beriya sürgünle ilgili yetkililere kararın yerine getirilmesini emretmiş ve yapılan sürgünü tüm detaylarıyla açıklayan bir raporu (Ek-1,2,3) Stalin’e bildirmiştir (Alpaz, 2018:8; Üren, 2015: 116).

Sürgün hadisesi gerçekleşmeden yaklaşık bir ay önce Ahıska’da Türklerin yoğun olduğu köyler Sovyet askerleri tarafından kuşatılmış tüm yollar kontrol altına alınmıştır (Buntürk, 2007:196, 197). Tüm risklere rağmen bölge halkının az da olsa bir kısmı Türkiye tarafına geçerek sürgün edilmekten kurtulmuştur (Aksu, 2008:22; Kolukırık, 2011:174).

Sürgün 14 Kasım 1944’te tatbik edilmeye başlanmıştır. Sürgünü uygulamak maksadıyla daha önceden bölgeye gelen Sovyet askerleri ve polisleri halkı 2-3 saat içerisinde hazırlanmalarını emretmişlerdir. Daha sonra evlerinden çıkmak zorunda kalan bu insanları meydana toplayarak tren istasyonlarına taşımışlardır. Bu kitlenin içindeki aileler büyük gruplar halinde vagonlara yerleştirilmiştir (Aslan, 1995:8; Buntürk, 2007:198). Birkaç ay sonra evlerine geri gönderilecekleri yalanıyla avutulan bu insanlar Orta Asya ülkelerine doğru dört haftayı bulan bir ölüm yolculuğuna mecbur edilmişlerdir. Vatanlarından zorla çıkarılan bu insanların ev ve arazileri 1945’te Gürcü ve Ermeni kitleye tahsis edilmiştir. Hemen on gün sonra 25-26 Kasım 1944’te bu kez Acaristan bölgesinde yaşayan Türk, Kürt ve Hemşinliler’den oluşan bir diğer topluluk sürgüne maruz kalmışlardır. Bu kitlede önceki gibi tren katarlarıyla Türkistan bölgesindeki ülkelere gönderilmiştir. (Bayraktar, 2013:73; Trier vd, 2011:12; Zeyrek, 2001:112).

Zor şartlar altında tren vagonlarında taşınan bu insanlar yaklaşık bir aya varan yolculuklarından sonra Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a varmıştır (Polian, 2004:155). Kasım ayının olumsuz koşullarında yapılan bu sürgünde birçok insan soğuk, açlık ve hastalıktan dolayı zorla göç ettirildikleri ülkelere varamadan vefat etmişlerdir (Aydınğün/Aydınğün 2014:44; Buntürk, 2007:223, 224; Hasanoğlu, 2015:5). Sürgün esnasında tahminen 17.000 ile 30.000 arasında insanın öldüğü rapor edilmiştir (Bugai ve Kotof, 1994:15,16; Hasanoğlu, 2015:4; Zeyrek, 2001:45). Bu sayının 50.000 olduğunu ifade eden bilgilerde mevcuttur (Khazanov, 1992:4).

Günümüzde bile Ahıska ve Acaristan bölgelerinden zorla göç ettirilen Müslüman ahalinin (Türk, Kürt, Hemşinli) sayısı hala net değildir. Beria'nın Stalin'e gönderdiği Raporda, 6279 sayılı kararda 86.000 insanın bölgeden çıkarılması istenmiş fakat 92.307 kişinin göç ettirildiği belirtilmiştir (Bayraktar, 2013:73). Sürgün edilen toplam erkek sayısı 18.923, kadın sayısı 27.399 ve 45.985 kişide askere alınmayan çocuklardan oluşmaktadır. SSCB Halk İçişleri Komiserliği'nin bu mevzuyla ilişkin Mart 1944-Ocak 1946 dönemini kapsayan raporunda, Ekim 1945'den itibaren ülke genelinde toplam sürgün edilen insan sayısı 2.230.500'dür. Ahıska'dan tahliye edilen toplam nüfusun 88.800'ünü Türkler, Kürtler ve Hemşinler oluşturmakta olup, raporun diğer bir kısmında ise sürgün edilen Türklerin sayısının 81.575 (erkek 19.492, kadın 25.107, çocuk 37.047) olduğu belirtilmektedir (Aydınğün ve Aydınğün 2014:45; Uravelli, 2011:10-11). Bu sayılarla ilgili önemli bir nokta ise İkinci Dünya Savaşı için silah altına alınan Ahıskalı askerler ve sayım esnasında yaşadığı bölgelerde çeşitli nedenlerden dolayı bulunamayan insanlar bu rakamlara dâhil edilmediğidir (Demiray, 2012:880).

Bu konuyla yorum yapan araştırmacılar ilgili rakamın sürgün edilen insan sayısını net olarak vermekten uzak olduğunu ifade ederek farklı değerlendirmeler yapmışlardır (Üren, 2015:118; Pentikäinen ve Trier 2004:11; Conquest, 1987:183). O dönemin totaliter SSCB yönetiminin hoşuna gitmeyen haberlere sansür getirmesi gibi politikası dikkate alındığında bu rakamın daha yüksek olduğu söylenebilir. Ahıska Türklerinin, Orta Asya'ya sürgünü yine Sovyet idaresi tarafından 25 yıl kadar tüm dünya kamuoyundan gizlenmiştir (Conquest, 1987:183,184; Aydınğün ve Aydınğün, 2014:43).

Zeyrek, (2011:52,53) bu hadisenin bu sahada yıllardır yaşayan yerli Türkleri Güney Kafkasya'dan temizleme operasyonu olarak değerlendirerek bu sürgünün bir soykırım olduğunu ifade etmektedir. Çünkü yük vagonlarında gerçekleşen sürgün yolculuğu esnasında binlerce insanın hastalık, açlık ve soğuktan vefat etmesi sağlanan imkânların

insani olmadığını ve kötü bir maksatla yapıldığını açıkça göstermektedir. Bununla bağlantılı olarak Pohl, (2000:267)'de Stalin zamanında SSCB tarafından yerine getirilen bu zorlama tahliyelerin etnik bir temizlik gayesi taşıdığını ve sürgün esnasında oluşturulan şartların insan hayatını zora sokması nedeniyle bir jenosit olarak ele alınması gerektiğini belirtmektedir.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı esnasında savaşa dâhil olan ülkelere karşı bir denge politikası sürdürerek savaşın dışında kalmıştır. Oysa SSCB, Türkiye'nin bu tutumundan rahatsız olduğu gibi, Boğazlarda egemenlik kurmak için 15 Nisan 1939 ve 16 Ekim 1939'da, Möntrö Sözleşmesinin değiştirilmesi görüşmelerinde istediği sonucu alamaması da Türkiye ve Rusya ilişkilerini olumsuz bir noktaya getirmiştir. Türkiye'nin savaşta oluşan gelişmelere bağlantılı olarak İngiliz, Fransız, Almanya ve SSCB ile yaptığı antlaşmalar iç politikasının yönünü de değiştirmiştir. Örneğin, Türk Hükümeti savaşın Almanların lehine olduğu dönemlerde Türkiye'deki Pan-Türkçü faaliyetlere karşı suskun kalmış, daha sonra Rusların Almanlara karşı avantajlı konuma gelmesiyle birlikte bu hareketi yıkıcı bularak, hareketle ilişkili önderleri, askerleri ve aydınları tutuklamıştır. Türkiye savaşın etkisiyle ülke içinde ortaya çıkan bu siyasi gelişmelerle uğraşırken hemen yanı başında Ahıska bölgesinde yaşayan Türkler SSCB tarafından sürgün edilmişleridir (Sander, 2008:192; Üren, 2015:112).

1.2.10. Ahıska Sürgünü'nün Gerekçeleri

Resmi olarak SSCB'nin tahliye dediği Ahıska Türklerinin Atayurtlarından sürgün edilmeleri hadisesi hayatta kalmaya dair tüm koşulların bilinçli bir şekilde kısıtlanmasından dolayı bir soykırıma dönüşmüştür. Sovyet Rejimi tarafından yıllarca dünya kamuoyundan gizlenen böylesi bir sürgünün gerekçeleri üzerinde resmi ve net bilgilere sahip olmayan uzmanlar bu konuyla ilgili olarak farklı iddiaları gündeme getirmişlerdir.

Bu iddialardan ilki bu bölgenin Almanların işgali altına girme riski taşımasından dolayı Sovyet rejimi yörede yaşayan ahaliyi can güvenliklerini sağlamak için evlerinden çıkararak tahliye ettiğidir. Savaşı büyük ölçüde kaybeden Almanya'nın 15 Kasım 1944'te böyle bir ilerleme yapması mümkün gözüküyordu çünkü Alman ordusu geri çekiliyordu. Gerçek niyet tamamen Rusların ulusal çıkarlarıyla ilişkilidir. Çünkü SSCB'nin sürgünden hemen sonra Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı iade etmesini istemesi sürgün nedeninin tamamen siyasi ve stratejik olduğunu göstermektedir(Conquest, 1974:50; Gürün, 2010:283; Zeyrek, 2001:144).

Sürgünün yapılmasıyla bir başka iddia ise yöre halkının savaş esnasında Almanlarla işbirliği yaptığıyla ilişkilidir. SSCB bu ithamları Kafkaslardan ve Kırım bölgesinden sürülen halklar için yapmış olmasına rağmen Ahıska Türkleriyle ilgili bir bilgi yoktur. Kırzioğlu, (2008:13) Almanlarla böyle fiili bir birlikteliğin olmadığını söyleyerek Ahıska bölgesinin bilhassa Stalin tarafından yandaş Gürcü ve Ermenilere verildiğini ifade etmiştir. Gerçekten de Devlet Savunma Komitesinin 6279 sayılı sürgün kararında mevcut olan “sınır güvenliğini temin etmek” ifadesi böyle bir işbirliğinin olmadığını ortaya koymaktadır.

Sovyet menşeli bir başka görüşe göre ise Türkiye tarafından gelecek olası bir Alman taarruzunu engellemek maksadıyla, güvenilir bir ortam için Türkiye’ye bitişik olan bu bölgedeki insanların tahliye edilmesi gerekmektedir. SSCB rejimi hiçbir zaman Müslüman Türklere tam manasıyla güvenmemiştir bundan dolayı Stalin sınır boylarında yaşayan Türklerin, olası bir çatışmada Türk Devletiyle beraber hareket edeceği endişesiyle onları bir tehdit unsuru olarak kabullenmiştir. Daha önce zikrettiğimiz gibi Çarlık döneminden beri itibaren sıcak denizlere hâkim olma politikası güden Ruslar, bu amaçlarına ulaşmak için bu bölgede yaşayan Türklerin varlığını bir engel olarak görmüşlerdir (Cornell 2001, 171; Şirin, 2019:70).

1.2.11. Ahıska Sürgünü Sonrası

Hayvan ve yük vagonlarıyla, insani olmayan koşullarda sürgün edilen Ahıska Türkleri sürgün edildikleri Türkistan ülkelerine varmadan önce haklarında Moskova kaynaklı dedikodular üretilerek “halk düşmanları” veya “insan eti yiyen vahşi yaratıklar” şeklinde suçlamalarla yerli halkın bakışları etkilenmiştir. Uzun bir müddet Ahıskalıları yakın durmaktan çekinen halk ilk zamanlar onları getiren tren vagonlarına bile yaklaşmaktan çekinmiştir (Ellezoglu ve Çakırğözoğlu, 2006:25; Zeyrek, 2002b:19).

1945’te İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonra sürgün hadisesinden habersiz olan Ahıskalı askerler yurtlarına döndüklerinde kendilerine ait olan hiçbir yakını bulamamışlardır. Harabeye dönmüş evler, insansız yollar, aç hayvanlar ve boş tarlalarla yüzyüze kalmışlardır. Onlar ülkeleri için kanlarını ve canlarını ortaya koyarken ait oldukları ülke bunun karşılığı olarak tüm ailelerini ve ait oldukları topluluğu sürgüne göndermiştir (Zeyrek, 2011; 54). Yurtları ellerinden alınan bu kahraman askerler yaşadıkları bu travmadan sonra bir kısmı aile ve akrabalarının sürgün olarak yaşadıkları ülkelere gönderilirken bir kısmı da kendi imkânlarıyla sürgün yerlerine gitmişleridir (Demiray, 2012:880)

Ahıskalılar, kendilerine yeni hayat bölgeleri olarak seçilen Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ülkelerine ait 18 farklı bölgede iskân edilmişlerdir. Bu yerleşim bölgeleri Özbekistan'nın Semerkant şehrinden Kazakistan'nın Alma Ata şehri yönündeki alanları kapsamakla birlikte genellikle Özbekistan ülkesi içindeki yerleşim birimlerini içermektedir (Polian, 2004:155; Üren, 2015:164). Aradan 6 ay geçtikten sonra NKVD (Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği)'nin "özel yerleşim: iskân rejimi" denilen zorlu bir denetimi altında kalmışlardır (Conquest, 1970:109). Yabancıları oldukları bu bölgelerin idarecisi konumundaki insanların yapmış oldukları baskıları altında her türlü insan hakkından uzak bir hayat sürmüşlerdir (Alpargu, 1998:278). Özel iskân rejimin çıkarılmasındaki amaç Ahıska Türklerini buldukları bölgelerde kontrol etmek ve geri dönüşlerine mâni olmaktır. (Durmaz 2015: 39; Gupta 2006: 126). Açlık ve soğuk havanın var olduğu sıkı denetimli rejim şartları altında binlerce insanın öldüğü rapor edilmiştir (Ataöv, 2007: 24; Sheehy ve Nahaylo, 1980:24; Yunusov, 2000:30).

Bu özel rejimin sıkı bir şekilde uyguladığı 12 yıllık süreçte Ahıskalılar siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tümünden yoksun edilmişlerdir. Bu özel rejimin öngördüğü kuralların ihlal edilmesi durumunda ise çeşitli hapis ve para cezalarına maruz olmuşlardır (Aydingün, 2001:64; Khanzhin, 2004:496; Trier vd, 2011:14). Örneğin bir Ahıskalı Türk'ün rejimin belirlediği bölgelerden izinsiz olarak ayrılması firar olarak kabul edilmiştir. Yine buldukları yerde sürekli bulduklarını ispat için 30 günde bir defa olmak üzere bağlı buldukları idare merkezlerine gidip imza atmaları mecbur kılınmıştır. Farklı bölgelerde iskân edilen Ahıska Türklerinin birbirleriyle evlilik yapmaları men edilmiştir. Bir hanede bir bebeğin dünyaya gelmesi, ev hanesinden birinin evden firar etmesi ve kaybolması gibi hadiselerde en az 3 gün içinde yetkililere bilgi vermek zorunludur (Bayraktar, 2013:74; Buntürk, 2014:96).

Ahıskalıların 12 yıl süren kamp hayatlarında tarımsal alandaki başarıları dikkat çekicidir. Bir yerden başka bir yere yolculukları kanunen engellenen bu insanlar toprağı işlemeye bir bakıma mecbur bırakılmışlardır. Sürgün sonrası Ahıskalı Türklerin nerelerde yaşayacakları kolhozlardaki iç gücü gereksinimine göre planlanmıştır. Bu insanlar bu arazilerde iskân edilirken yaşamlarını sürdürebilmek için kolhoz denilen büyük tarım çiftliklerinde zorunlu olarak çalışmaya itilmişlerdir. Özellikle Kazakistan ve Özbekistan'da çiftçilik yapan Ahıska Türklerinin iktisadi olarak sağladıkları yararlar hasılat rakamlarına bakıldığında üretimin iki katına çıktığını ortaya koymaktadır. Gerek ihtiyaç duyulan iş gücünün tedarik edilmesi gerekse tarımsal üretimin iki katına üretimin bu insanlar

marifetiyle gerçekleşmiştir (Durmaz, 2015:39; Pohl, 2004). Güya tarımsal alandaki bu çalışkanlıkları ve üretime verdikleri bu katma değer sürgün hayatlarının devam etmesinin nedenlerinden olmuştur. Hal böyleyken Ahıska Türkleri yaşadıkları alanlardan dışarıya çıkamadıklarından dolayı yaşamları için gerekli olan tıbbi yardımlardan faydalanamamışlardır. Sağlıksız hayat şartlarında ortaya çıkan tifo gibi salgınlar ve faydalı besin kaynaklarının kıt olmasından dolayı binlerce insanın vefat ettiği rapor edilmiştir (Buntürk, 2007:215, 216; Pohl, 2004).

Tolz, (1991:17) Ahıska Türklerinin yeni yaşam yerlerindeki ilk beş yıllarında ölüm oranlarının yeni doğanlara oranla daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu oran ancak beş yıldan sonra tersi yönde değişmiştir. Ölüm oranlarının bu denli yüksek olmasının bir diğer nedeni zaten fakir olan bu ülkelerin savaştan çok olumsuz olarak etkilenmeleridir. Bu süreçte bilmedikleri bu bölgelerde hayatta kalma mücadelesi veren Ahıskalı Türkleri ellerinden alınan haklarını geri alabilmek ve yurtlarına geri dönebilmek adına tüm çabalarını ertelemek zorunda kalmışlardır (Aydingün ve Aydingün, 2014:48,49).

Sürekli denetlenerek birçok insani haktan mahrum edilen Ahıska Türklerine yönelik ayrımcı uygulamalardan bir tanesi de kişisel kimlik belgesinin verilmemesidir. Bu süreçte Ahıskalılar bir ülkede normal bir vatandaşın sahip olması gereken hüviyetlerini belirtecek bir kimlik belgesine veya bir karta sahip olamamışlardır. Bu sıkıyönetimin kalktığı son zamanlara doğru geçici pasaportlar verilmiştir. Beyaz renkli fakat seyahat değeri olmayan bu pasaportlarla ne bir ülkeden bir ülkeye ne de bir eyaletten bir eyalete gidilememiştir. (Buntürk, 2007:225).

Stalin'in 1953 yılında ölmesini takiben devlet idaresini ele alan yöneticiler totaliter dönemin izlerini silmek amacıyla yeni çalışmalar başlatmışlardır. 1956 senesinde, Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Nikita Kruşçev KP Kongresinde "Kruşçev Raporu" olarak bilinen gizli görüşmede, Stalin'in askeri bir mesnetten yoksun sürgün uygulamalarını sert bir şekilde tenkit ederek SSCB içinde sürgün edilen toplulukların ellerinden alınan haklarının geri verilmesine ilişkin açıklamalar yapmıştır. Lenin'e ve SBKP'ne sahip çıkarak halkların varlığını ve kendi kaderleriyle ilgili karar verebilmeleri ilgili ilkenin çiğnendiğini belirterek sürgün politikalarından kaçınmıştır (Üren, 2015:164; Tomlinson, 2005:17). Ahıska Türkleri'nin hayat şartlarını çok zorlaştıran bu özel rejimin getirdiği yasaklar bu görüşmeden sonra 28 Nisan 1956'da yasa ile kaldırılmıştır (Ağacan ve Sezgin, 2003:19).

Özel yerleşim rejiminin getirdiği uygulamalara son verilmesi ile SSCB içinde sürgün edilmiş topluluklara sahip oldukları hakların iade edilmesi ve vatanlarına dönüş fırsatı verildiği manasına geliyordu. Bu kararname ile Ahıskalıların üzerine polis ve asker tarafından kurulan sıkı takip ve kontrollere son verilmiştir. (Aydingün, 2001:65; Bugay, 2007:650; Pentikainen ve Trier, 2004:11). Bu sürecin bitmesi farklı bölgelerde ayrı yaşam süren aile üyelerini tekrar bir araya gelmesini sağlamakla birlikte bu yakın aileler arasındaki iletişimin tekrar oluşmasını sağlamıştır (Veyselöglü, 1999:198). Rejimle birlikte gelen baskıların kaldırılması Ahıskalı Türkler üzerinde bir rahatlama sağlamış olsa da sürgün edildikleri yurtlarına dönmeleri süreci bir türlü oluşmamıştır. Oysa Stalin'in etnik temizlik ve asimilasyon politikaları sonucu sürgüne uğrayan toplumlara vatanlarına dönüş hakkı verilirken karşın Volga Almanları, Kırım Tatarları ve Ahıska Türklerinin anavatanlarına geri dönüşleri reddedilmiştir. (Kreindler, 1986:395). Yıllar sonra Volga Almanları ve Kırım Tatarlarının ana vatanlarına dönmelerine onay verildiği halde Ahıska Türkleri sürgünden sonra ata yurtlarına dönmeye izin verilmeyen yegane topluluk olarak kalmıştır (Aydingün, 1999:123; Kalafat vd, 2001 65).

1.2.12. 1989 Fergana Faciası ve İkinci Sürgün

Kaynaklar arasında ihtilafli rakamlar verilmiş olsa da 1944 Sürgünü sonrası Sovyet resmi kaynaklarına göre Ahıskalı Türkler en fazla Özbekistan'a göç ettirilmiştir. Bu rakamı Khazanov, (1995:198)'a göre 42.618 olarak belirtirken yine bu konularda araştırma yapan Polian, (2004:155)' a göre ise bu rakam 53.163'tür.

Yeni yurtlarından birisi olan Özbekistan coğrafyasında zor şartlar altında hayatta kalmayı başarabilen Ahıska Türkleri daha sonra kendileriyle aynı kök, aynı dil ve aynı dine bağlı bölge halkıyla bir uyum içerisinde çok iyi ilişkiler kurarak birlikteliklerini çok güçlü hale getirmişlerdir. Aynı zamanda 1985'te sonra uygulanmaya başlayan "Perestroyka ve Glastnost" politikaları sayesinde vatanlarına dönüş için daha serbest hareket etme ve örgütlenme fırsatı da bulmuşlardır. Kurdukları sivil toplum örgütleri sayesinde Sovyetler Birliği üst kademesiyle iletişim içerisinde olmaları ve çeşitli görüşmeler yaparak kendileriyle ilgili isteklerini ve problemlerini iletmeleri mümkün olmuştur (Durmaz 2015, 43). Hal böyleyken Fergana Bölgesinde Ahıskalılar ile yerli Özbek halk arasında meydana gelen küçük olaylar daha sonra büyük etnik çatışmalara dönüşmüş bunun neticesinde hadisenin ortaya çıktığı bölgede yaşayan 17.000 Ahıskalı Türk Özbekistan'dan ayrılmak zorunda kalmıştır (Tomlinson, 2005:18; Trier vd, 2011:28; Üren, 2015:121). Fergana vilayetinde meydana gelen bu olaylarda çatışmaların şiddeti ve yüzlerce kişinin hayatını

kaybetmesi uluslararası haber ajanslarının ilgisinin bu bölgeye yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu hadiseler yüzünden Ahıska Türkleri dünya kamuoyunun gündemine girerek yaşadıkları tüm sıkıntılı durumlar gün yüzüne çıkmıştır (Aydıngün, 2002:185). Sürgün edildikleri bile çok iyi bilinmeyen bu toplum başlarına gelen bu felaket yüzünden Türkiye kamuoyu tarafından daha yakından araştırılmaya ve öğrenilmeye başlanmıştır bu bakımdan 1989 Fergana hadisesi bir kırılma noktasıdır.

Bu hadiselerin başlamasında her ne kadar sıradan bir tartışmadan söz edilse de olayların bu denli alevlenmesinde geri planda farklı nedenlerin olduğu iddiaları da mevcuttur. O yıllarda Özbekistan ekonomisinin çok kötü oluşu, gelirlerdeki adaletsiz paylaşım, işsizliğe çare bulunulmaması gibi etkenler Özbek halkının kendileriyle aynı coğrafyada yaşayan Kırım Türklerini, Ahıska Türklerini ve Yahudileri hasım gibi algılayıp hedef noktasına bu azınlıkları koymak gibi sebeplerin olduğu ileri sürülmektedir (Khazanov, 1995:204; Trier vd, 2011:27; Yaman, 2010:597). Çünkü yerli halka nispeten ülkeye dışarıdan gelen toplulukların yaşam koşullarının daha kaliteli olması, yerli halk ve diğer etnik toplumlar arasında olumsuz bir etki oluşturduğundan pazar yerinde başlayan bu tartışma istenmeyen hadiselerin meydana gelmesinin nihai noktası olarak düşünülmektedir (Durmaz, 2015:44). Ekonomik olarak zorlu günler yaşayan Özbekistan’da Ahıskalı Türklerinin yaşam daha iyi durumda olmalarının nedeni mevcut sistemden kanuni olmayan yollardan faydalanmaları değil bilakis ülkedeki diğer insanlar istirahat ederken, Ahıskalıların buldukları her işte fazladan çalışarak ek kazanç sağlamalarıdır. Bu gerçeklik göz ardı edilerek, hayat şartlarının zorda olduğu bir süreçte iş bulamayan Özbek gençlerinin bazı söylemlerle kışkırtılarak Ahıskalı Türklerinin üzerine salındığı da iddia edilmektedir (Kolukırık, 2011:179). Yerli Özbek halkı ile Ahıskalı Türkleri arasında bu istenmedik olaylara kadar ciddi bir problemin yaşanmamıştır. Bu topraklara 1944’te zorunlu göçle getirilen Ahıskalıların haklarını koruyan ve sırtlarını güvenle dayayacakları bir kuvvetlerinin yokluğu ve diğer azınlık toplumlara nazaran daha az nüfuslarının olması gibi nedenlerden dolayı onları Özbeklere karşı kolay bir hedef haline getirdiği de ileri sürülmüştür (Aydıngün ve Aydıngün, 2014:62).

Hadiselerin ortaya çıkış nedeni üzerinde devlet yetkilileri ve araştırmacılar farklı unsurlar üzerinde durmuşlardır. Bunların başında olayların başlaması ve yayılmasında bazı Sovyet görevlilerinin ve özellikle KGB’nin parmağının olduğu yani hadiselerin Moskova ile ilişkili bir organizasyon olduğu iddiasıdır. SSCB’de yukarıda da bahsettiğimiz “Perestroyka ve Glastnost” ile gelen bazı yenilikler ve yapılanmalar devlet içerisinde bazı sıkıntıları da

beraberinde getirmiştir. Şöyle ki; bu yeni reformlardan destek alan Gürcistan ve Özbekistan gibi devletler bağımsız olma isteklerini dillendirdiklerinde SSCB içerisinde bazı problemler ortaya çıkmıştır. İşte KGB'nin Özbek gençlerinin milli duygularını kışkırtarak Fergana'da böylesine vahim bir olayın çıkması hem Gorbaçov'u zor duruda bırakacağı hem de KGB'nin de rahatsız olduğu devlet içerisinde yapılması düşünülen tüm reformların engellenmesi iddiası da vardır (Durmaz 2015, 44). Bazı devlet yetkilileri durumun basit bir kavgadan ibaret olmadığını, bu çatışmanın SSCB'nin diğer ülkelerinde meydana gelen etnik kavgalardan farklılıklar arz ettiğini ifade etmişlerdir. Başından beri yapılan sokak kavgalarının yapay bir gerekçe dahilinde oluşturulduğunu ve tüm hadiselerin senaryosunun önceden tasarlandığını söylemektedirler (Şadıhanov, 2006:16). Yine aynı kaynaklarda hadiselerin çıkmasının geri planında aşırı Özbek milliyetçiliği yapan "Birlik" adlı Özbekistan Halk Hareketi'nin olduğu, Özbekistan dışından gelen bazı şahısların olayları kışkırttığı ve ismi yolsuzluklarla anılan Şeref Reşidov isimli eski bir parti yöneticinin bu olaylarda halkı kışkırttığı ileri sürülmüştür (Zeyrek, 2001:70,71).

Üzerinde durulması gereken önemli konulardan bir diğeri ise Özbekistan İçişleri Bakanlığı'nın başından beri gösterdiği ilgisiz tutumdur. Bakanlığa bağlı yetkili kişilerin ihtiyaç duyulan zamanda alınması gereken tedbirleri almaması, yaşanan olayların böyle bir faciaya dönüşmesine neden olmuştur (Bayraktar, 2003:57).

Fergana Vilayeti, Kuvasay ilçesinde 23 Mayıs 1989'da, pazar yerinde meyve satan bir Özbek kadın ve Ahıskalı bir erkek arasında başlayan ve hala nedeni bilinmeyen bir münakaşa bu olayların başlangıcı olarak ifade edilmektedir. Bunun ardından Ahıskalı Türk gençleri ve Özbek gençleri arasında küçük sokak tartışma ve kavgaları çıkmıştır. Önü alınamayan bu kavgalar 3-4 Haziran'da yeniden alevlenmiş Fergana, Margila, Taslak ve Kuvasay'da ayaklanmaların, kanlı çatışmaların ve ölümlerin olduğu bir hadiseye dönüşmüştür. 14 gün süren bu olaylar, Sovyetler Birliği Ordusunun devreye girmesiyle son bulmuştur. Bu kanlı çatışmada tahminen 117 kişinin öldüğü, bunlardan 63 tanesinin Ahıskalı olduğu, yaklaşık 1000 kişinin yaralandığı, bunun yanında 856 evin yandığı, binlerce arabanın tahrip edildiği rapor edilmektedir. Olaylar esnasında canlarını kurtarmaktan başka derdi olmayan Ahıskalı Türkler, Sovyetler Birliğine ait Güvenlik Kuvvetlerinin gözetimi altında kendilerini ancak bir askeri poligonda koruyabilmişleridir (Armstrong, 2002:13; Aydingün, 1999:123; Chikadze, 2007:118; Durmaz, 2015:43; Üren, 2015:123).

Korkunç olayların bitmesinin hemen sonrasında can güvenlikleri emniyet altına alınan toplam 17.000 Ahıskalı Türk yine Sovyet Ordusu tarafından tedarik edilen uçaklarla

Özbekistan ülkesinden Rusya'nın Kursk, Ivanovsk, Orlov, Belgorod, Smolonsk, Voronij, Nalçık, Krasnodar, Rastov ve Svastopol bölgelerine taşınmışlardır. Bu zorunlu yer değiştirme işlemi 9 Haziran -18 Haziran'da arasında yapılmıştır. Bu yaşanan vahim olayın etkisi 1990 yılının Şubat ayında bu kez Taşkent vilayetinde kendini göstermiştir. Benzer kavğaların ortaya çıkmasından dolayı can güvenliklerinden endişe eden 70.000 civarında Ahıska Türkü bu sefer kendi olanaklarıyla tahsis ettikleri araçlarla Taşkent Bölgesinden göç etmek zorunda kalmışlardır. Bir bakıma ikinci sürgünü yaşayan Ahıskalı Türklerin gittikleri ülkeler ekseriyetle Azerbaycan, RF, Ukrayna, Kazakistan ve Kırgızistan olmuştur (Bayraktar, 2003:59; Khanzhin, 2004:497; Mirkhanova, 2006:37; Osipov, 2000: 9; Polian, 2004:220; Yücel, 1997:271). Özbekistandan göç edenlerin 40.000'ni Azerbaycan ülkesini tercih etmiştir, bunun en önemli nedeni Azerbaycan'ın atayurtları olan Ahıska bölgesine olan coğrafik yakınlığı ve ileride kendilerine uygulanan vatanlarına dönüş yasağının kaldırılması durumunda kolaylıkla buraya ulaşma beklentileridir. Bu faciannın yaşanmasından hemen sonra Azerbaycan Devletinin, Ahıska Türklerini ülkesine davet etmesi ve birçok meselede destek olacağını bildirmesi bu ülkenin büyük oranda tercih edilmesine neden olmuştur. Günümüzde Ahıskalı Türkler, Azerbaycan'ın çeşitli il/ilçelerine bağlı köylerinde yaşamakta olup eskiden olduğu gibi şimdi de Azerbaycan Devleti her türlü maddi ve manevi desteğini eksik etmemektedir.

1.2.13. Krasnodar Bölgesinde Yaşanan İhlaller

1989 Fergana olaylarından sonra Ahıska Türklerinin canlarını kurtarmak için yerleşmek zorunda kaldıkları yerlerden bir tanesi de Kuzey Kafkasya bölgesinde yer alan Krasnodar olmuştur. Çok çeşitli milliyete sahip insanların yaşadığı bu coğrafya Ahıska ve Türkiye'ye yakın bir mesafede olduğu için Ahıska Türkleri burayı tercih etmişlerdir. Bu bölgeye gelmelerinden itibaren ve özellikle 1991'de Sovyetlerin yıkılmasından sonra Ahıska Türkleri, bölgesel yönetimin ve buradaki Rus Kozakların zulüm ve baskılarına maruz kalmışlardır.

Araştırmacılar Kuzey Kafkasya bölgesine zorunlu göçle gelen Ahıska Türklerinin burada birçok problem yaşadıklarını belirtmektedirler. Özellikle Krasnodar özelinde yaşadıkları baskılar şiddet boyutuna ulaştığından burada meydana gelen hadiseler uluslararası politikanın bir mevzusu haline gelmiştir. Bu göç henüz Sovyetler Birliği dağılmamışken meydana geldiği için buraya gelen Ahıska Türklerinin Rus pasaportu alma hakları olduğu gibi ikamet etme haklarının da kendiliğinden oluşmuş olması gerekiyordu. Oysa Kuzey Kafkasya'nın diğer yaşam alanlarının aksine Krasnodar'da yaşayan Ahıska

Türkleri normal vatandaşlık haklarının hiç birinden faydalanamamışlardır. Hukuksal olarak bir vatandaş gibi kabul görülmedikleri için çalışma müsaadesi alamadıkları gibi yaptıkları evlilikler, doğan çocukları da yasal olarak kayıt altına alınmamıştır. Burada yaşayan Türklerle birebir yapılan görüşmelerde, yerel yöneticilerin ve polisin baskı yaptığını, geçimlerin sağlamak için tezgah açanları huzursuz ettikleri ve haksız para cezası verdiklerini belirtmişlerdir (Aydingün ve Aydingün, 2014:105-111; Devrisheva, 2019:1181).

Burada üzerinde durulması gereken önemli mevzulardan birisi Krasnodar'a getirilen Ahıska Türklerinin küçük bir kısmına ilk etapta kimlik ve oturma hakkı verilirken daha sonra bu resmi haklar yani Rus propiska Ahıska Türklerinin büyük bir kısmına verilmemiştir (Aydingün ve Aydingün, 2014:6). Özbekistandan göç etmek zorunda kalan Ahıska Türklerini Kuzey Kafkasya'ya getiren Rus Devleti bu insanlara hamilik yapıyormuş gibi bir izlenim yaratılmış daha sonra ise bu insanların bu bölgeden derhal gitmeleri için kamuoyu oluşturulmuştur.

Mesela 1997'de ortalarında RF'nin Krasnodar'da yaşayan Ahıskalı Türklerinin bölgeden çıkmalarıyla alakalı yaptığı açıklamalar, bölge yöneticilerinin daha baskıcı uygulamalar yapmalarına neden olmuştur. Bundan dolayı bir kısım Türk 1997-2000 yılları içinde bölgeden ayrılarak Türkiye'ye göç etmiştir (Yunusov, 2000:48). Bilhassa 2000 yılında vali olarak seçilen Tkachev'i Slav kökenli olmayanlar için özel kamplar kurulması bu yabancıların burada tutulmaları daha sonra bölgeden çıkarılması ve Ahıskalı Türklerinde yeniden Özbekistan'a gönderilmeleri gerektiği yönünde yaptığı açıklamaları yerel halktan destek bulmuştur (Swerdlow, 2006:1839).

RF'nin sayıları 13000 olan Ahıskalı Türklere oturma izni (propiska)'nin vermemesi ayrımcı bir tutum içerisinde olduğunun açık bir göstergesi olmuştur. İşin gerçek tarafı buradaki yöneticiler RF anayasasında yer alan vatandaşlık hükmünü ihlal ederek onların bu taleplerini reddetmişlerdir (Swerdlow, 2006:1840). Ahıska Türklerinin Krasnodar bölgesinde buldukları 15 yıllık süre boyunca mülk edinme, kanuni evlenebilme, sosyal güvenlik imkânı, sağlık hizmeti, ticaret yapma ve seçme seçilme haklarından yararlanmadıkları gibi özellikle bu toplumun çocukları sürekli ve sistemli bir eğitim imkânına da sahip olamamışlardır (Koriouchkina, 2009:40; Reisman, 2012:22). Yine oturma izni verilmediği için resmi bir kimlikleri olmamış bununla bağlantılı olarak pasaportlarında çıkmamıştır, böylelikle parasal imkânları olmasına rağmen herhangi bir yere serbestçe gitmeleri yani dolaşım hakları engellenmiştir (Aydingün ve Aydingün, 2014:105-111). Resmi izinleri alamadıkları için geçimleri için izinsiz yani gayri kanuni çalışmak zorunda

kalmışlardır. Böylesine ayrımcılığa uğrayan ve insan haklarından mahrum edilerek dayanılması çok zor olan şartlarda yaşamları sürdüren bu insanlar bu dönem içerisinde kendilerini ait hissettikleri Türkiye’den de bir çözüm yolu beklemişlerdir (Devrisheva, 2019:1181).

Moskova merkezli uluslararası bir tarih ve haklar kurumu olan “Memorial İnsan Hakları Organizasyonu” Krosnodar’da yaşanan bu olumsuz gelişmeleri yakından incelemiş, hazırladığı raporda yerel hükümet yetkililerinin burada insan haklarını ihlal ederek etnik bir temizlik yapıldığını belirtmiştir (Osipov ve Cherepova, 1996:77). Bölgesel yönetimin 2002 yılında Ahıska Türklerine karşı uygulamaya koyduğu toprak kiralamasını engelleyen kanun en dayanılmaz insan hakları ihlallerinden birisi olmuştur. Bunun üzerine günlük besin ihtiyacını tedarik etmekten mahrum bırakılan Ahıskalılardan bir grup açlık grevine gitmiştir (Armstrong, 2002:15; Aydınğün vd, 2006:11; Zeyrek 2011a:20). Bu eylemle istedikleri hedefe tümüyle ulaşamamaları da seslerini bölgesel insan hakları derneklerine, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve daha sonra da Uluslararası Af Örgütü (UAÖ)’ne duyurmayı başarmışlardır (Shevchenko, 2010: 58; Üren, 2015:131).

Daha öncede yaşanan insan haklarına aykırı teamüllerinin çözümü için yerel yönetimlere sesini çıkarmayan RF, ayrımcı politikaların rehabilite edilmesi konusunda pasif duruşunu korumuştur. Gürcistan Devleti ise Ahıska Türklerinin vatanlarına dönüşlerine gerçekleştirilmeme iradesiyle hareket etmiştir. Krasnodar bölgesinde Ahıska Türkleri için devamlı bu olumsuz gelişmeleri izleyen ABD, bu insani problemi çözmek için onları kendi memleketine davet etmiştir (Swerdlow, 2006:1854).

Bilindiği gibi ABD mülteciler bakımından çeşitlilik arz eden bir ülke olmasına rağmen Ahıskalı Türklerin sayısı 2004 öncesinde çok azdır. 2003 yılında ABD başkanı olan Bush’un Ahıska Türklerinin durumunu hususi bir kararla düzenleyene kadar mültecilerle ilgilenen siyasi kuruluşlar bile bunlar hakkında bilgi sahibi değillerdi (Swerdlow, 2006:1859). Çaresiz kalmış Ahıska Türklerinin ummadığı bir zamanda, ABD’nin bu teklifi onları çok şaşırtmıştı. Asıl ilginç olan ve gizemini hala koruyan husus; bu dönemde ne Müslüman ne de Türk dünyası bu soruna yeterince alaka göstermezken çok uzaklardaki ABD’de aynı dinden olmadıkları Yahudi derneklerin bu insanların hergün yüzleştikleri problemlerin bertaraf edilmesi için çaba göstermeleriydi (Swerdlow, 2006:1860).

1.2.14. Ahıska Türklerinin ABD'ye Göçü

Krasnodar bölgesinde yaşanan baskının büyümesiyle birlikte bu olayların Amerikan kamuoyuna yansımaları neticesinde 2002'de uluslararası insan hakları kuruluşları bizzat yaşanan olayları yakından takip etmişlerdir. Bu örgüt yetkilileriyle birlikte, Uluslararası Af Örgütü ve Amerikan mülteci meseleleriyle ilgili sorumlu kişilerin Ahıskalı temsilcilerle yaptıkları görüşmeler neticesinde bir bakıma ABD'ye göçün yol haritası ortaya koyulmuştur (Kuznetsov, 2007:199; Swerdlow, 2006:1861). Krasnodar bölgesinde yaşayan Ahıska Türklerinin yaşadıkları sorunlarını çözüme kavuşturmak amacıyla ABD Başkanı Bush'un, yaptığı açıklamalardan sonra Amerikan hükümeti özel insani kaygılarla bu insanların mülteci olarak kabul edileceğini 2004 yılında açıkladığı mali rapor ile karara bağlamıştır.

Dünya kamuoyunda büyük infiale yol açan 11 Eylül saldırıları sonrası ABD devleti bilhassa İslam dinine mensup mültecilerin ülke sınırlarına girişi konusunda kısıtlamalar koymuştur. Bu ülkeye mülteci kabulü ilgili sayısal bir karşılaştırma yapıldığında bu rakamın 1992 yılında 142 000'den, 2002 yılına gelindiğinde 27 000'e düştüğü ifade edilmektedir (Swerdlow, 2006:1827; Trier ve Khanzhin, 2007a). ABD Hükümeti ülkesine kabul ettiği mültecileri "yaşadıkları topraklardan sürülmüş insanlarla ilgili" kanun bünyesinde oluşturduğu "mültecileri iskân programını" İkinci Dünya Savaşından sonra uygulamaya koymuştur. Gerek soğuk savaş döneminde gerekse çeşitli nedenlerden dolayı farklı ülkelerden gelen 3.000.000'u aşan insan bu program vasıtasıyla ABD'nin muhtelif yerlerine iskân edilmiştir. Ahıska Türkleri'nin kabul edilmesinde 2004'te bu program dahilinde gerçekleşmiştir. Kabul edilen mülteci sayısındaki düşüşe rağmen 12.000 Müslüman Ahıska Türkü P-2 statüsü olarak tanımlanan "özel insani endişeler" durumuna göre ABD'ye girişleri onaylanmıştır (Durmaz, 2015:57). Bu göç serüveni 2004'te başlayıp 2006 yılının sonlarına kadar sürmüştür (Kuznetsov, 2007:199; Trier vd, 2011:93).

Bu göçün gerçekleşmesinden hemen sonra Krasnodar eyaletinde yerel yetkililerin yönetim şekillerini müspet yönde değiştirdiği gözlenmiştir. Tüm medya kuruluşları yabancı düşmanlığını körükleyen yayınlarından vazgeçmiş bununla birlikte Rus Kosakların tacizleri ve saldırıları bir anda nihayete ermiştir. Daha önce bir şekilde engellenen pasaport alma hakkının ABD'ye gitmeyen 3000 kadar Ahıskalı Türk'e verilmesi burada bahsedilen değişimlerin en önemlisidir (Shevchenko, 2010:59; Zeyrek, 2009:47).

Yaşadıkları 1944 sürgünü, Fergana olaylarından sonra yaşadıkları II. sürgün ve sonrasında Kuzey Kafkasya'dan ABD'ye III. Sürgün olarak nitelenecek bu zorunlu göç

kıtalararası olması bakımından önemlidir. Günümüzde Ahıska Türkleri dünya üzerinde ABD ile birlikte 10 farklı ülkede yaşamaktadır.

Başta stratejik olmak üzere farklı gayelerle ABD'ye taşındıklarını düşündüğümüz Ahıska Türkleri 2004 yılından günümüze 30 farklı eyaletin farklı birimlerinde yaşamaktadırlar. Burada yaşadıkları problemleri kendi içlerinde sağladıkları dayanışma gücü ve sağlam aile münasebetiyle ortadan kaldırmaktadırlar (Kurt ve Açıkgöz, 2017:108). Kendi aralarında kurdukları dernekler ve organizasyonlar ile birçok alanda yaptıkları kültürel etkinlikler yaparak milli kimliklerinin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Türkiye sevgisiyle yaşayan bu insanların gelecek yıllarda özellikle lobcilik alanında büyük katkılar vereceği mümkün olabilir.

1.2.15. Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Göçü

Özellikle 1828 yılından sonra farklı tarihlerde ve farklı nedenlerden dolayı Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göçleri süregelenmiştir. Günümüzde bile devam eden bu göçü iki kısım halinde değerlendirmek daha faydalı olacaktır.

Birinci kısım; Ahıska Bölgesinin 1828'de elimizden çıkmasından büyük sürgünün yapıldığı 1944 yılına kadar olan süreçte Rus yönetimine bir türlü alışamayan ahalinin Anadolu'ya yaptığı göçleri içermektedir. Bu dönemde Türkiye'ye göç eden insanlar kültürel olarak kendilerine yakın hissettikleri Kars, Ardahan, Artvin ve Erzurum bölgelerine iskân olmuşlar ve zamanla bu bölgenin insanlarıyla akrabalık bağıda kurmuşlardır. Kendilerine tanımlarken Kafkasya Muhacirleri, Kafkasya Müslümanları ve Kafkasya Türkleri isimlerini kullanan bu toplumun günümüzde Türkiye sınırları içerisinde yaşayan kendilerini Ahıska Türkü olarak tanımlayan toplulukla neredeyse doğrudan bir akrabalık bağı kalmamış gibidir (Durmaz, 2015;46). Önce Rus hâkimiyeti ve daha sonra Sovyet yönetimlerinin baskıcı politikaları karşısında 1930-1944 yılları arasında Türkiye'ye göç eden Ahıska Türkleri ise Ağrı'nın Eleşkirt, Doğubayazıt, Muş'un Bulanık ilçelerine iskân edilmişlerdir. Çeşitli sebeplerden dolayı burada yaşayan halkın belli bir kısmı daha sonra Hatay'ın Kırıkhan ilçesine göç etmiştir (Aslan, 1995:23). Bu zaman aralıklarında Türkiye'ye geçen Ahıskalı Türklerin bugün ki yeni nesilleri sürgündeki Ahıska Türkleri ile bağlarını hala korumaktadır. Sürgün edilecekleri duyumlarını alan bölge insanı 1944 sürgün sırasında bile sınırı çevreleyen Rus askeriyle çatışmayı göze alarak Türkiye'ye geçmeyi başarmışlardır. Bu esnada göç eden insanların büyük bir kısmı Artvin, Bursa, Ardahan, İzmir, Ankara, İstanbul'da yaşamaktadırlar.

İkinci kısım Ahıska Türklerinin, Türkiye'ye göçleri 1944 yılından günümüze kadar olan zaman aralığını kapsamaktadır. Sovyet Rejimi tarafından 1944-1956 yılları arasında Ahıska Türklerine yönelik olarak uygulanan "özel iskân rejimi" nedeniyle herhangi bir yere gitmeleri yasaklandığından bu müddette Türkiye'ye göçleri mümkün olmamıştır. Ahıska Türklerine uygulanan yasağın kalktığı 1956 yılından Sovyetler Birliğinin dağıldığı tarih olan 1991 yılına kadar literatürde herhangi bir göç olgusu mevcut değildir.

Buldukları ülkelerde kendi aralarında örgütlenen Ahıska Türkleri her fırsatta Türkiye Cumhuriyeti Devlet yetkililerine 1960 yılından itibaren yazdıkları dilekçelerde Türkiye'ye göç konusunu sürekli beyan etmişlerdir. Gündemde tutmayı başardıkları bu mevzu Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında resmi görüşmelerde de yerini almıştır. Hatta Sovyetler Birliği 1989 yılında, Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye göç etmelerinin Türkiye'nin onay vermesiyle mümkün olabileceği açıklamasını yapmıştır. Göç konusunda yapılan müracaatlar sonucunda Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut ÖZAL'ın direktifiyle bu konu bakanlıklararası değerlendirilmiş olup sonrasında izlenecek yolun eylem planı yapılmıştır (Buntürk, 2007:425; Ray, 2004:111).

Bu kanunda yer alan Bakanlar Kuruluna göre Ahıska Türklerinin yaşadığı eski Sovyetler Birliği ülkelerinden 1992 yılında 150 aile, 1993 yılında ise 350 ailenin Türkiye kabulü ve iskân edilmesi kararlaştırılmıştır (Buntürk 2007: 427; Yunusov 2000: 60). Böylece 1993 yılında Iğdır ilinde yaptırılan geçici yerleşim konutlarına Kazakistan, Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Kırgızistan ve Özbekistan'dan getirilen toplamda 150 aile oturtulmuştur (Aydingün, 2007:342). İlk etapta tasarlanan plana uygun bir şekilde yeni gelen bu insanlara yurttaşlık hakkı ve kendilerine uygun bir iş verilmesine rağmen geriye kalan diğer aileler (350 aile) için maalesef bu plan uygulanamamıştır.

Ahıska Türkleri, Ahıska'yı bir Osmanlı toprağı kendilerini de her zaman Türk Milletinin bir parçası olarak gördükleri için Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra yaşayacakları ülke olarak Türkiye'yi tercih etmişlerdir. Sürgün yaşadıkları ülkelerde dil, gelenek ve görenek gibi tüm unsurlarıyla Türk kültürüne olan aidiyetlerini her zaman muhafaza etmeyi başarmışlardır. Bununla birlikte ölümleri dâhil yaşamlarına ait tüm hayallerini de Türkiye merkezli kurmuşlardır. Neredeyse yarım asırlık bir boşluğun sonrasında Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına dair kanun 1992'de yürürlüğe girerek Ahıska Türklerinin Türkiye gelişlerinin önü resmi olarak açılmıştır. Bu tarihten itibaren Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göçleri günümüze kadar hızla devam etmekte olup resmi makamlardan aldıkları izinler sayesinde ikametler mümkün olmuştur. Başlangıçta

göçleriyle ilgili kanunda ikamet ve çalışma izinleriyle ilgili kanunlar taleplerini karşılamamış olsa da günümüze kadar bu hususlarla ilgili yeni kararnamelerle düzenlemeler yapılmıştır (Durmaz, 2015:46).

BÖLÜM II

2. ULUSLARARASI HUKUK ÇERÇEVESİNDE AHISKA TÜRKLERİNİN VATANA DÖNÜŞ ÇABALARI

Rusların 19. Yüzyılın başlarında Kafkasya bölgesinde baskı kullanarak kurduğu siyasi gücün etkisi İkinci Dünya Savaşından sonra devam etmiş olsa da bölgede yaşayan otokton halklar ile yaşadığı problemler süregelmiştir. Stalin ile birlikte uygulanmaya başlanan etnik temizlik politikasında ilk kullanılan yöntem “Almanlarla iş birliği yapmak” suçlaması olmuş, bundan dolayı bu bölgede yaşayan halkları sürgüne göndererek hukuksal olmayan bir yol izlenmiştir. Böyle bir suçlamayla hiçbir ilişkisi olmayan Ahıska Türkleri de vatanlarından sürülerek günümüze kadar süren ağır bir bedeli ödemek zorunda kalmıştır.

Bu dönem içerisinde Ahıskalı Türklerden başka yaşadıkları bölgelerden sürgüne gönderilen başka halklarda vardır oysa bunların hepsinin vatanlarına dönüşleri gerçekleşmişken, halen Ahıska Türklerinin yaşadıkları ülkelerde haklar bağlamında mağduriyetler yaşamaları ve ata yurtlarına dönememiş olmaları bu konunun önemini gözler önüne sermektedir (Polian, 2004:222; Trier ve Khanzhin, 2007:4). Sürgün edildikleri yaşam şartlarının son derece zor olduğu Orta Asya ülkelerinde birçok siyasi haktan faydalanamamaların nedeni geniş coğrafyalarda çok dağınık halde yaşıyor olmaları ve vatansız insanlar grubuna dahil edilmeleridir (Çeçen, 2007:5). 1956 yılından sonra sıkıyönetim uygulamalarının normalleşmeye başlar başlamaz Ahıska Türkleri vatan geri dönüş yönünde haklarını arama gayreti içerisine girmişlerdir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Ahıska Türklerinin vatanlarına geri dönüş için gösterdikleri çabalarının olumlu neticelenmediğini söylemek gerekir. Bu mücadelelerinde üzerinde durulması gereken iki evre vardır. Bunların ilki 12 yıl baskı altındaki bir kamp hayatının (özel iskân rejimi) bitmesiyle başlayan ve Sovyetler Birliğin yıkılmasına kadar olan periyottur. Mücadele Sovyetler Birliği sınırları dâhilinde gerçekleşmiş olup ulusal özelliktedir. İkinci evre ise Sovyetlerin yıkılmasından günümüze kadar devam eden ve uluslararası bir özelliğe sahip olan bir dönemdir.

Sovyetlerin merkezi ve baskıcı yönetimi ülke sınırları içerisinde Ahıska Türklerinin haklarını arama çabalarına sürekli zorluk çıkarmıştır. Geri dönüş mücadelesinin uluslararası boyut kazanmasından sonra sorunlar daha karmaşık hale gelmiştir. Çünkü yıllar süren mücadelelerinde muhatapları olan Sovyetler Birliği yönetimi ve RF'den sonra karşılarına

Gürcistan faktörü devreye girmiştir. Bu yeni muhatabın hadiseye yaklaşımındaki farklı bakış açısı sorunları çözüme kavuşturma çabasını zayıflatmıştır. Ayrıca Ahıska Türklerinin kendi aralarında iyi organize olamamaları ve uluslararası camianın çözüm konusunda negatif yaklaşımı da bu mücadelenin etkili olmasını engellemiştir (Üren, 2015:162).

2.1. 1956 SONRASI AHISKA TÜRKLERİNİN DURUMU

Birinci bölümde belirtildiği gibi Ahıska Türkleri henüz sürgün edildikleri topraklara gelmeden önce haklarında kötü propaganda yapılarak yerli halkın onlardan uzak kalması sağlanmıştır. Bu insanlara yapılan en kötü isnatların başında onların halk düşmanı ve insan eti yiyecek kadar hain ve vahşi gösterilmeleri olmuştur (Ellezoğlu ve Çakırgözoğlu, 2006:25). Moskova kaynaklı bu kötü tanıtımı neticesinde bu insanlar yaşadıkları bölgelerde acımasız idarecilerin emri altında birçok insan haklarından mahrum bırakılarak ağır yaşam şartlarına terk edilmişlerdir (Alpargu, 1998:278). Altı ay sonra uygulanmaya başlanan ve adına “özel iskân rejimi” denilen sıkıyönetim onları siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan mahrum bırakarak daha kötü şartlar altında yaşamaya mahkûm etmiştir. Bu menfi şartlar birçok Ahıskalı Türk’ün ölümüne neden olmuştur (Aksu, 2008:23; Aydıngün, 1999: 122; Üren, 2015:164).

Kruşçevin’in 1956’da Komünist Partisinin (KP) 20. Kurultayında rejimin milliyetler politikasıyla çelişki oluşturan sürgün uygulamalarını çok sert eleştirdiği konuşmasında, sürgünün olumsuz etkilediği toplumların durumlarının düzeltilmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu gizli konuşmada Volga Almanları, Kırım Tatarları ve Ahıska Türklerinin durumlarını gündeme getirmemiştir (Aydıngün, 2001:65; Trier vd, 2011:18). Bilindiği gibi daha sonraki yıllarda Volga Almanlarına ve Kırım Tatarlarına vatanlarına dönme hakkı iade edilmişken, Ahıska Türklerinin bu durumu belirsizliğini korumaktadır (Pentikäinen and Trier, 2004:6).

Özel İskân Rejiminin getirdiği uygulamalar çıkarılan bir kararname ile 1956’da sona ermiştir. 12 yıllık kamp hayatı Ahıska Türklerini birbirlerine daha fazla yaklaştırmış milli his ve düşünceleri daha fazla artmıştır. Bununla beraber Ahıska ve Batum’dan birlikte sürülen Türk, Kürt ve Hemşinliler ayrımcı ve baskıcı uygulamalara karşı birleşerek tek yürek olmuşlardır (Aydıngün, 2002:188; Kreindler1986:389; Wimburs ve Wixman, 1987:157). Bu dönemde Özbekistan ve Kazakistan’ın yerli halklarıyla olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Sürgünün ilk yıllarında taşındıkları vagonlara bile yaklaştırmaya korkan yerli halk bile, gereksiz endişeler yaşamışlar, onları tanıdıkça yakınlaşmalar artmış, ilişkiler daha güzel sürmüştür (Şirin, 2019:75). Bu rejimin bitmesi ile Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan

lkelerinin 18 farklı biriminde yaşayan Ahıska Türkleri arasında iletişim tekrar kurulmuş, ayrı yerlerde yaşayan ailelerin aile bütünlüğü ve hatta aynı köyden olanlarında aynı köyde yaşamalarına imkân verilmiştir (Veyselğlu, 1999:198). Ahıska Türklerinin hayatlarında olumlu denilebilecek bu önemli değişiklikler olmasına karşın kamp döneminde gayri insani bu uygulamaları hiçbir zaman sindirememişleridir.

Sürgün hayatının getirdiği şartlar içerisinde yaşanan tüm hadiseler, Ahıska Türklerinin tamamını etkilediği için zamanla kendilerine özgü bir mensubiyet duygusu ve kolektif bir düşüncenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşadıkları yeni yurtlarında aynı coğrafyayı paylaştıkları yerli halktan farklı olarak hayatta kalma mücadeleleriyle ilgili tüm gerçeklikler babadan oğula sözel olarak ulaşan bir tarih oluşturmuştur. Genel anlamda devlet yönetimin haksız uygulamaları ve birlikte yaşadıkları ülkedeki yerli zümrenin dayatmalarıyla ortaya çıkarılan ve sözlü öykülerle destek bulan Ahıska Türklerinin ortak kimlik anlayışı böylelikle daha da güçlenmiştir. Bu sistemli zorlamalar, onların büyük değer verdikleri din, dil, etnik köken ve vatan düşünceleri temelinde ortak bir kimlik algısını bütünüyle sağlamlaştırmıştır (Cihan, 2009:8; Trier vd, 2011:6). Bilhassa ana vatanlarından ayrı kalışları kendilerini ifade ederken en önemli bir simge olmuş ve bu konum aralarındaki birlik ve beraberliği daha da sağlamlaştırmıştır (Aydınęün, 2001:114).

Ana yurtlarından ayrı kalmak ve sonrasında bilinmedik büyük bir coğrafyada dağınık şekilde yaşamak gibi güçlükler Ahıska Türklerinin milli kimliklerinde bir sarsıntıya neden olmadığı bilakis bu sürecin kimliklerini daha da güçlü hale getirdiği belirtilmektedir. Hatta bir gün döneceklerine inandıkları yurtlarında Ermeniler ve Gürcüler otursa da, bugün bile en büyük arzuları ve idealleri Ahıskaya geri dönüştür. Bu idealin halen zinde kalmasının en büyük sebebi bunu besleyen kimlik anlayışın geçen süre içerinde güçlenmesidir (Aydınęün, 1999:127).

Yaşadıkları ülkelerde genellikle köylerde ikamet eden Ahıskalıların birbirleriyle olan ilişkileri de çok yakındır. Bu yerleşim birimlerinde kimliklerini korumak maksadıyla akraba olanlar veya geldikleri Ahıska'da aynı köyde yaşamış olanlar yine aynı yerleşim birimlerinde beraber yaşamayı tercih etmişlerdir. Buradaki sosyal ilişkilerinin düzenlenmesinde yaşlıların büyük bir rolü vardır. Nüfus bakımından büyük ailelere mensup olgun yaşlarda, saygın, tanınır ve ekonomisi iyi durumda olan kişiiler genellikle liderlik veya önderlik görevi stlenmişleridir (Aydınęün vd, 2006:20; Mouravi ve Kilimnik, 2011:67; Kuznetsov, 2007:230). Yine bu hususta toplum üzerinde çok saygınlığı olan aksakallı ve imam ve kanaat önderi niteliğindeki insanların önemi çok büyüktür (Yunusov, 2007:193).

2.2. VATANA DÖNÜŞ İÇİN YAPILAN İLK GİRİŞİMLER

Zeyrek'e göre (2001:64), Sovyetlerin uyguladığı "Milliyetler Politikası", birbirine akraba olan toplumların ilişkilerin gelişmesini engelleme ve aralarını açma konusunda amacına ulaşmış olsa da Ahıska Türklerini asimile etme konusunda aynı sonuca varamamıştır. Çünkü Ahıska Türkleri sürgün edilmelerini Türk olmalarıyla ilişkilendirmiş olup kendilerini her zaman Türk olarak ifade etmişlerdir. Oysa kendilerini misafir eden Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan halkları onları rejim tarafından ceza verilmiş bir toplum olarak görmüştür (Aydın, 2001:129). Bu bakış açısı Ahıskalılar ile yerli halklar arasında ilişkileri olumsuz olarak etkilemiş olmasına rağmen Ahıska Türklerinin vatanlarına geri dönme yönündeki çabalarını daha da artırmıştır (Üren, 2015:170).

Aynı vagonlarda sürülen ve sonra on iki yıl süren kamp hayatı Türk, Kürt, Karapapak ve Hemşinli olsun tüm unsurları birbirine daha fazla yakınlaştırmıştır. Sıkıyönetim uygulamalarına son verilmesinden sonra ise bu insanlar tüm çabalarını vatana dönüş gayesine yoğunlaştırmış ve neticede "Ahıska Türkü" tanımlamasında birleşmişlerdir. Geri dönüş mücadelelerinde Ahıskalı Türk liderlerinin öncülüğünde ortak hareket etmişlerdir (Trier vd, 2011:22).

Tezimizin birinci bölümünde Stalin yönetimdeki Sovyetlerin Ahıska ve havalisindeki Türkleri sürgün etmesini dünya kamuoyundan gizlediğini belirtmiştik. Ahıskalıların yaşamları hakkında kamuoyuna bilgi verilmemesi hem kamp döneminde hem de kamp dönemi sonrasında Sovyet rejimi tarafından devam ettirilmiştir. Adeta 1946 yılından itibaren uygulanan sansür gelenek haline gelmiş bu insanlarla ilgili hiçbir şey olmamış gibi davranılmıştır. Sürgünle alakalı bilgi yayımına kısıtlamalar getirildiği için bu konuya ilişkin resmi evrak sayısı çok azdır (Özcan, 2002:136; Osipov ve Swerdlow, 2007:565). Tüm bunlardan dolayı kampların bulunduğu ülkelerde yerel halkın Ahıska Türklerinin bu mücadelelerinde nasıl bir davranış biçimi geliştirdikleri anlaşılamamıştır.

Sürgün uygulamalarının tenkit edildiği KP'nin 1956 yılındaki 20. Kurultayında, Kruşçev'in aslında Stalin'i eleştirdiği konuşmasından sonra Sovyet Rejimi sürgün olayına ilişkin kamuoyuna açıkladığı ilk resmi vesika 28 Nisan 1956 tarihlidir. Burada yayımlanan kararname ile Ahıska Türklerinin kamp hayatı süresince maruz kaldıkları tüm kısıtlamalar sona ermiştir (Sheehy ve Nahaylo, 1980:24; Sumbadze, 2007:292). Ahıska Türkleriyle çalışmaları bulunan Uravelli (2005:11)'ye göre kararname'de yer alan ve çok önemsenmesi

gereken bazı hususlar vardır. Burada açık bir şekilde, SSCB sınırları içerisinde Türk kitlenin mevcudiyeti ve bu insanların rejim tarafından Türkiye Türkleri şeklinde tanımladığı ve bu nüfusun Ahıska'ya yani sürgün edildikleri vatanlarına dönemeyecekleri zikredilmektedir. Bundan dolayı 28 Nisan 1956 tarih ve 135/142 sayılı bu kararname Ahıska Türkleri için bir haklarını aramaya başladıkları bir milat olmuştur.

Doğal olarak geri dönüş mücadelesinin başladığı ilk yıllarda başta KP sekreterliği olmak üzere Moskova'ya dilekçeler yazılmış ve bunlara devlet organları tarafından resmi cevaplarda verilmiştir. Bunların birinde; Gürcistan hariç SSCB'nin herhangi bir yerinde oturma hakkına sahipsiniz, cevabının da geldiği nakledilmiştir (Sargın, 2006:42). 1956 yılında yayımlanan kararnameye istinaden verilen bu cevapların kanuni bir tarafı olmamakla birlikte elle tutulur bir yönü de yoktu (Üren, 2015:171). Dilekçe göndermenin haricinde farklı zeminlerde de birçok mücadeleler verilmiş sonuçta SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı, 31 Ekim 1957'de yayınladığı yeni kararnamede (Ek-5) Ahıska Türkleri, "Azeri" olarak tanımlanmıştır. Sürgün edilirken Türk daha sonra Azeri olarak tanımlanan bu insanların arzu etmeleri halinde Azerbaycana göç etmelerine imkân tanınmıştır. Bu durum irdelendiğinde Sovyet idaresinin Ahıskalıların çabalarını boşa çıkarmak gibi bir oyalama taktiği göttüğü anlaşılmıştır (Bugay, 2007: 650; Uravelli, 2005:11).

Bu dönem içerisinde bilhassa yukarıda zikredilen kararname sonrası Sovyet yönetiminin 1958'de Ahıska Türklerini Azerbaycan'ın Saatli bölgesinde iskân etme çabası dikkat çekicidir (Wimburs ve Wixman, 1987: 161). Çünkü aynı dönem içerisinde bir kısım Ahıska Türkü Kuzey Kafkasya'da yer alan Kabardin-Balkar bölgesine yerleşmek maksadıyla hareket etmiş, aynı şekilde 7 aileden müteşekkil küçük bir grup ise ana vatanları Ahıska'ya göç etmeyi başarmıştır. Bu göç teşebbüsleri Sovyet Yönetiminde rahatsızlık yaratmış bunun üzerine bu bölgelere yerleştirilen aileler buralardan çıkarılmış ve sonrasında bir daha bu bölgelere gelmemeleri için ek önlemler alınmıştır (Buntürk, 2007: 228).

1957'de yayımlanan bu kararnamenin ortaya çıkardığı avantajları uygulamaya geçirmek isteyen Ahıska Türkleri aralarında oluşturdukları bir heyeti Moskova'ya göndermişlerdir. Buradaki görüşmede kendilerine Sovyet yetkilileri "her türlü vatandaşlık hakkına sahip oldukları, istedikleri yere göç ve ikamet edecekleri" hususunu belirterek oyalayıcı bir tutum sergilenmiştir (Kreindler, 1986:397). Ahıskalı temsilciler bu görüşmede bir bakıma baştan savuşturulduklarını umursamadan planladıkları görüşmeleri gerek Moskova merkezli gerekse Tiflis üzerinden yapmayı başarmışlardır. Bu görüşmeleri neticesinde tüm kısıtlamalara ve baskılara rağmen 200'den fazla Ahıskalı aile Gürcistan'da

ikamet izni almıştır. Maalesef daha önce Kabardin-Balkar'da meydana gelen olumsuz gelişmenin aynısı burada da meydana gelmiş bu aileler buradan 1960-1961 yıllarında tamamen Gürcistan toprakları dışına çıkarılmışlardır (Sheehy ve Nahaylo, 1980:25).

Vatana dönüş konusunda yaşadıkları tüm sıkıntılara mücadelelerinden asla geri adım atmayan Ahıska Türkleri, 1963 yılında görüştükları KP II. Sekreteri olan Zemliansky'den kendilerini rahatlatıcı sözler almış olsalar da bu şahsın hemen sonra vefatı Ahıska Türklerinin vatana dönüş konusundaki ümitlerinin ertelenmesine neden olmuştur (Zeyrek, 2001b:6).

2.3. MİLLİ HAKLARIN MÜDAFAASI İÇİN TÜRK BİRLİĞİ VE ÖZGÜRLÜK İÇİN GEÇİCİ ORGANİZASYON KURULU

Yaptıkları teşebbüslerden arzu ettikleri hedeflere ulaşamayan Ahıska Türkleri daha sistemli bir etki yaratabilmek adına 1964 yılının Şubat ayında Özbekistan'ın Taşkent Şehrinde büyük bir kurultay yapmışlardır. Buka kasabasının ev sahipliği yaptığı bu kurultaya 600 temsilci iştirak etmiştir. Bu toplantı "Milli Hakların Müdafası İçin Türk Birliği" isimli örgütün kurulmasına vesile olmuş ve örgütün liderliğine İkinci Dünya Savaşında yer almış olan Enver Odabaşev seçilmiştir. Tarihçi olan Enver Odabaşev başkanlığındaki örgüt kısa zaman içerisinde "Özgürlük İçin Geçici Organizasyon Kurulu" oluşturulmuştur. (Ataöv, 2007: 26; Aydınğün, 2001:66; Osipov ve Swerdlow, 2007:565; Polian, 2004:217; Sheehy ve Nahaylo, 1980:25; Yunusov 2000:32; Wimburs ve Wixman,1987:161).

Örgütlenme faaliyetlerinin hemen peşi sıra Ahıska Türkleri 1964 yılının Haziran ayında 200 kişiden oluşan bir kurulla Moskova'da vatana dönüş konusunda gerekli girişimlerde bulunmuştur. Ahıska Türkleri yaptıkları bu görüşme ve toplantıların hepsini şeffaf ve resmi bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Osipov ve Swerdlow (2007:566)'a göre bu toplantıların hiçbirinde Ahıska Türklerine karşı Sovyet devletinin baskıcı ve kısıtlayıcı bir politikası olmamıştır. Bu görüşmelerden daha olumlu sonuçlar çıkması için Ahıskalıların 1957 yılından itibaren göndermeye başladıkları mektup ve dilekçe yazma işlevlerini 1967 yıllarında da sürdürmüşlerdir. Bu dönem içerisinde yapılan SSCB KP Merkez Kurulu bu mevzuu gündemine almış sonrasında aldığı kararda Ahıska Türklerinin vatanlarına dönüşünü uygun görmemiştir (Buntürk, 2014a:137). Böylece bu zaman kadar yapılan görüşmeler ve gönderilen 3500 mektup ve dilekçe göz ardı edilmiştir.

Geri dönüş davalarından vazgeçmeyen Ahıska Türkleri 1968 yılında Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent civarlarında haklarını aramak için büyük bir miting yaparak dünya

kamuoyuna seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Emniyet güçlerinin göstericilere karışmadığı fakat organizasyon kurulunun önemli isimlerinin altı ay kadar tutuklu kaldığı belirtilmektedir (Ataöv, 2007:26; Osipov ve Swerdlow 2007:567; Wimburs ve Wixman, 1987:162). Sonuç olarak o dönem için yapılan girişimler başarılı gözükmesede 30 Mayıs 1968’de Sovyet Yönetiminin Ahıska Türkleriyle ilgili olarak aldığı diğer Sovyet vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olduğu kararı insani bir hakkın alınmasına ilişkin kazanım olması bakımından önemlidir. Ayrıca SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığının yayımladığı bu karar vasıtasıyla ilk defa dünya kamuoyu Ahıska Türklerinin sürgününden haberdar edilmiştir (Ataöv, 2007:26; Coskun, 2009:16). Bu kararnamede bir vatandaş olarak bu toplumun, SSCB sınırları içerisinde oturma haklarının olduğu ve yaşadıkları coğrafyalarda hayat şartlarının daha iyi olması hususuna değinilmiştir (Bugay, 2007:652; Conquest, 1987:185; Devlet, 1989: 225; Khazanov, 1995:199; Osipov ve Swerdlow, 2007:567).

Geri dönüş yolunda haklı mücadelelerinden asla vazgeçmeyen Ahıskalılar için 1968 kararnamesi yeni bir çığırın başlangıcı olmuştur. Bu dönem içerisinde Gürcistan’ın başkenti Tiflis’te 1968’de yapılan miting çok anlamlıdır. Burada yapılan gösteriye tahminen 7000 kişi iştirak etmiş ve güvenlik güçleri zor kullanarak göstericilerle çatışmıştır. Bu gösterinin nihayete ermesinden sonra Gürcistan Devlet Yönetimi ile yapılan görüşmede sadece 100 ailenin Gürcistan’a dönmeleri yolunda bir karar alınmış olup bunun daha sonra meydana gelen olayların dozajını azaltmak için alınan düzmece bir karar olduğu anlaşılmıştır. Çünkü bu karar hiçbir zaman gerçek manada hayata geçirilmemiş ve hatta bir yıl sonra Gürcistan’a gelmiş olan Ahıskalı aileler baskı ve şiddet kullanılarak ülkeden uzaklaştırılmıştır (Polian, 2004:218; Sheehy ve Nahaylo, 1980:25).

Bu dönemin dikkate değer noktalarından birisi olarak Ahıska Türkleri ile Kırım Tatarlarının yakınlaşmaları ve ortak bir planı tatbik etmeleri gösterilebilir. Aynı kaderi yaşamış iki Türk toplumunun haklar mücadelesinde yaptıkları iş birliği daha bilinçli ve organize hareket ettiklerini göstermektedir. Bu alanda çalışmaları olan Wimburs ve Wixman (1987:161) her ne kadar bu ortaklığı Ahıska Türkleri açısından Kırım Tatarlarından etkilenmişlik olarak değerlendirirse de iki toplumunda yapmış olduğu faaliyetlerin veya eylemlerin mekân ve tarz yönünden birbirine benzerliği aralarında ciddi bir stratejik ortaklığın olduğunu göstermektedir.

Enver Odabaşev’in başkanlık yaptığı dönemde kurulan “Özgürlük İçin Geçici Organizasyon Kurulu” özellikle Ahıska Türklerinin talepleri yönünde yaptığı çalışmalarla Sovyet Yönetimi üzerinde bir etki oluşturmuştur. Taleplerin en başında gelen “vatana geri

dönüş” istekleri devlet yetkilileri tarafından dikkate alınmayarak daha sonra reddedilmiştir. Bir önceki dönemde oluşan şartlarda devlet yetkilileriyle her türlü kavgaya girme riskini almış olan Ahıska Türkleri bu isteklerinin reddedilmesinden dolayı Sovyet Yönetimine karşı bu dönemde daha kararlı ve katı bir tavır ortaya koymuşlardır. Çok önemli bir davranış olarak, bu kurulun önde gelen isimleri 1970 yılında Moskova bulunan Türkiye Büyükelçiliğine başvurmuş ve Türkiye vatandaşlığına kabul edilerek göç etme taleplerini iletmişlerdir (Ataöv, 2007:27; Khazanov, 1995:203; Polian, 2004:218; Wimburs ve Wixman, 1987:163).

1970’li yıllar Ahıska Türklerinin ellerinden alınan haklarının yeniden eldesi için kurdukları oluşumların etkilerini gösterdikleri bir dönemdir. Bu aşamada gerek “Altıncı Kurultayı” toplantıları gerekse bu kurultayda doğrudan SSCB’ye yönelik bir bildiri yayınlamaları uluslararası gündemin önemli bir maddesi olmuştur. 2 Mayıs 1970 yılında yapılan bu kurultayda yayınladıkları bildiri de özellikle “Türk oldukları” vurgusu yapılarak beklentilerini ifade etmişlerdir. Bunlar arasında; 1944 sürgünü hakkında yeniden bir incelemenin başlatılarak sürgünde dahili olan kişilerin cezalandırılması, ana yurtları olan Ahıska’ya geri dönüşlerinin sağlanarak bu bölgenin kendilerine mahsus özerk bir eyalet olması ve sürgünden bu yana ellerinden alınan tüm kayıplarının Sovyet Yönetimi tarafından geri verilmesi talep edilmiştir. Şayet bunların gerçekleşemeyecek olması durumunda ise Türkiye’ye göçlerinin engellenmemesi hususu yayınlanan bu bildiri de en son talep olarak yer almıştır. Dünya kamuoyunun ilgisini çeken bu bildiri SSCB yönetimi tarafından göz ardı edilerek cevapsız bırakılmıştır. Bunun üzerine Kurul (komite) daha önce yayınlamış olduğu bu bildiriye 1971’de yeniden yayınlamıştır. Kurul Türkiye kamuoyunu bilgilendirme maksadıyla bu bildiriye ve buna ek olarak SSSB’den Türkiye’ye gelmek isteyen Ahıska Türklerinin ad ve soyadlarının bulunduğu bir belgeyi Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliğine sunmuşlardır (Aydingün, 2001:68; Zeyrek, 2001:69; Wimburs ve Wixman, 1987:164).

Sovyet Yönetimi, Türkiye’ye göç etmek isteyen Ahıska Türklerinin isimlerinin Büyükelçiliğe iletilmesinden hemen sonra bu listenin içindeki önde gelen kurul üyeleri hakkında tutuklama emri çıkarmıştır. Yine devlet yetkilileri 1971’de yapılacak olan “Yedinci Kurultayı” yaptırmamak her türlü engeli çıkarmışlarsa da, bu kurultay önleme çabalarına rağmen yapılmıştır. Bu engellemelerden istediği sonucu alamayan Sovyet Yetkilileri bu kez kurul lideri Enver Odabaşev ve arkadaşlarına yıldırma hareketi uygulamıştır. Bunun sonucunda aslı olmayan bir iddiayla Enver Odabaşev tutuklanarak

hapse atılmıştır. Benzer suçlamalara maruz kalan diğer kurul üyeleride gözaltına alınarak 8.5 aydan 3.5 yıla kadar hapis cezasına çarptırılmışlardır. “Özgürlük İçin Geçici Organizasyon Kurulu” liderinin ve önemli üyelerinin pasifize edilmeleri vatana dönüş çabalarının aksamasına neden olmuştur (Buntürk, 2014a:142; Osipov ve Swerdlow, 2007:567). Tüm engelleme çabalarına rağmen bu kurul, mücadelelerini daha büyük kitlelere duyurabilmek için 1970 ve 1980’lerin olumsuz şartlarında gösteriler yapmak, imza toplamak ve dilekçe yazmak gibi faaliyetleri yapmaktan geri adım atmamışlardır. Gözaltı ve hapisane cezalarını göze alan kurul üyeleri 1971’de BM’ye başvurmuştur. Sovyet Yönetiminin sert tepkileri kurul üyelerini yıldırmamış 1972’de SBKP Genel Sekreteri Leonid Brejneve, hemen sonra BM genel sekreteri Kurt Waldheim’a ve aynı yıl içinde Türkiye Cumhuriyeti başbakanı olan Ferit Melen’e içinde buldukları sıkıntılı durumu anlatan bir mektup yazmışlardır (Buntürk, 2014a:142; Conquest, 1987:186).

1972 yılında BM ve Türkiye Cumhuriyeti başbakanlığına yazılı müracaata bulunan Ahıska Türkleri, 26 Ekim 1972 SSCB yönetiminin almış olduğu vatanlarına dönüş için uygulanan tüm kısıtların kaldırılmasıyla ilgili kararın açıklanması onları memnun etmiştir. Kırım Tatarlar ve Volga Almanlarını da kapsayan böyle bir karara rağmen bu üç toplumun sürgün edilmiş oldukları memleketlerine göç etmelerine katıyetle müsaade edilmemiştir. Sürgüne uğramış bu üç toplum için olumluymuş gibi gözükken bu kararın çıkmasıyla birlikte SSCB yönetimi bu insanların yaşamış oldukları bölgesel yönetimlere gönderdiği emirle bunların yaşamış oldukları cumhuriyetlerden ayrılımlarına yasak getirilmesini istemiştir (Buntürk, 2013: 81; Yunusov 2000:32). Tutarsızlık içeren bu karardan kısa bir zaman sonra Sovyet Yönetiminin almış olduğu yeni bir kararla Ahıska Türklerinin yerleşmek istedikleri bölgelerin seçimine ilişkin tüm kısıtlamalara son verildiği açıklanmıştır. Bu kararda göze çarpan en önemli ifade, Ahıska Türklerinden bahsedilirken “Sovyet tebasına mensup Türk soylu vatandaşları” ifadesi kullanılmıştır (Buntürk, 2014a:143).

Ahıska Türklerinin vatana geri dönüş mücadelelerinde 10 kez organize ettikleri bu kurultayların çok önemli yer vardır. Bu kapsamlı toplantılar o yılların şartlarında hedefleri için en ideal yol haritasının belirlenmesinde bir vasat olmuştur (Panesh ve Ermelov, 1993: 592). Fakat 1976 yılında yapılan 8. Kurultayda Ahıska Türklerinden küçük bir topluluk Gürcü kökenli olduklarını söyleyerek farklı bir tavır koyarak ayrılmışlardır. Bu olumsuzluğa rağmen Türklüklerinden asla taviz vermeyen büyük çoğunluğu oluşturan grup ise asli davaları olan Ahıska’ya geri dönüş hedeflerinden kesinlikle vazgeçmemişlerdir (Kalaycı, 2019:493; Aydınğün, 2001: 67; Osipov ve Swerdlow, 2007: 568; Yunusov, 2000:33).

Ahıska Türkleri tarafından “Birlik Kurultayı” olarak anılan 1988 yılında gerçekleştirilen 9. Kurultay’da istenmedik tartışmalar sahne almıştır. Ahıska’ya dönüş için Gürcü kimliğini kabul etmeyi kabul eden görüşün gündeme gelmesiyle sert münakaşalar meydana gelmiştir. Kurultaya katılanların büyük bir kesiminin reddettiği bu görüşün yerine Ahıska’ya Türk kimliği ile dönüş fikri kabul görmüştür. Bu olumsuz gelişmelere ilave olarak; hedeflerini Türkiye’ye dönmek olarak belirleyen ve 1988’de kurulan “Türk Düşünce Cemiyeti” üyeleri tarafından yapılan çalışmalar sayılabilir. Kendilerini tanımlarken “Osmanlı Türkü” ifadesini ön plana çıkaran bu topluluk Türkiye’ye dönüş kapsamında binlerce dilekçe toplamak ve Moskova’da gösteri yapmak gibi eylemlerde bulunmuştur (Tayfur, 2009:38).

Geri dönüş maksadıyla kurulan hareket her ne kadar kendi içerisinde görüş ayrılıkları yüzünden bölünmeler yaşamış olsa da büyük çoğunluk davalarından vazgeçmeyerek Moskova merkezli mücadelelerine devam etmişlerdir. Bu çerçevede Ahıskalı temsilcilerle ile SBKP yetkililerin yaptıkları görüşmeden hemen sonra Ahıska Türklerinin sürgünüyle alakalı kısa süreli bir televizyon yayını gösterime girmiştir. Böylelikle Sovyet halkının büyük bir kesimi ilk defa bu konu hakkında haberdar olmuştur (Buntürk, 2014a:146). 1989 yılında yaşanan Fergana olayları, dünya kamuoyunun dikkatini Ahıska Türklerinin üzerine çekse de bu olayların neticeleri mücadelenin zayıflamasına neden olmuştur. Ahıskalılar 1944’te yaşadıkları sürgünün yaralarını henüz saramamışken Fergana faciasından sonra bilmedikleri coğrafyalarda yeni sürgünlere maruz kalmaları beden ve ruh dünyalarında önemli hasarların oluşmasına neden olmuştur (Panesh ve Ermelov, 1993: 602).

1989’da Onuncusu yapılan Kurultay, Ferganadaki olayların etkisi altında gerçekleşmiştir. Temsilcilerin yaptıkları görüşmeler neticesinde Sovyet Yönetiminin isteklerine olumlu cevap vermemesi durumunda Türkiye’ye göçün yapılması üzerinde mutabık kalınmıştır. Böyle bir kararın alınmasında ki en büyük etkenlerden birisi yıllardır temel insani haklardan mahrum yaşayan Ahıska Türklerinin kültürel bozunma tehlikesiyle yüz yüze kalmış olmalarıdır. Devlet yetkililerinden taleplerinin karşılanması hususunda ümitlerini kesmiş olmaları Türkiye’ye göçün en akılcı hareket olduğunu göstermiştir (Aydingün ve Aydingün, 2014:59; Buntürk, 2014a:147).

Ahıska Türklerinin temel insan haklarının elde edilmesine yönelik talepleri, yıllar boyunca SSCB yönetimlerince çeşitli bahaneler öne sürülerek karşılanmamıştır. 1989 Eylül ayında Moskova’da yapılan Ahıska Türkleri Kongresi, Fergana olayları ve Ahıskalıların sorunları gündemiyle toplanmıştır. Düzenlenen bu kongrede yaşanan sosyal ve hukuksal tüm sorunlar tartışılmış ve bunlara ilişkin birçok karar alınmıştır. Daha önce olduğu gibi

alınan kararların uygulamaları yaşanan problemlerin halledilmesinde yetersiz kalmıştır (Buntürk, 2007:252; Yunusov, 2000: 37). Geline bu nokta Ahıska Türklerini asla memnun etmediğinden temsilciler Devlet Yöneticilerine daha fazla rahatsız etmişlerdir. Bu inatçı davranışları sonuç vermiş bunun üzerine SSCB yönetimi problemin çözümüne yönelik bir komisyon teşkil ettirmiştir. 1990 yılının Nisan ayında gerçekleştirilen görüşmede, Ahıska Türklerine tartışmalı bölgelere veya yaşam şartlarının güç olduğu Sibiry coğrafyasına gitmeleri önerisinde bulunulmuştur. Çok sert itirazlara ve şiddetli tartışmalara neden olan bu tekliften sonra Ahıskalı temsilcilerin önerdiği tasarı tasdik edilmiştir. O gün temsilcilerin mutabık kaldıkları bu plan daha sonra Sovyet Yönetimce herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmayarak adeta Ahıska Türkleri bir kez daha avutulmuştur (Buntürk, 2014a:147).

2.4. VATAN CEMİYETİ

Geçmişte yaşanan sıkıntıların halledilmesi ve daha sağlam bir güç birliğini oluşturmak amacıyla Özgürlük için Geçici Organizasyon Kurulu 1990 yılında kendi içinde bir araya gelerek “Vatan Cemiyeti” ismiyle yeni bir örgüt kurmuşlardır (Buntürk, 2013:88; Osipov ve Cherepova, 1996:12; Yunusov, 2000:37; Zeyrek 2011a:19). Bu cemiyetin yönetim merkezi Moskova olup Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya’da cemiyete bağlı birimlerde faaliyet göstermiştir. Vatan Cemiyeti ilk iş olarak daha önce Ahıskalı Türkleri arasında yaşanan tatsız olayları bertaraf ederek yeniden insan ilişkilerini sağlamlaştırmaya ve zayıflayan prestijini yeniden yükseltmeyi gerekli görerek yeni hedefler belirlemiştir. Bu hedeflerin başında artık dünya kamuoyunun bildiği bu sürgünün haksız yere yapıldığının usulen Sovyet Devleti tarafından kabul edilmesi, Ahıska Türklerinin Ahıska bölgesine yerleşmelerine resmen müsaade edilmesidir (Aydingün, 2008:5; Bayraktar, 2003a:66; Pentikainen ve Trier, 2004:27).

Özgürlük İçin Geçici Organizasyon Komitesi ile Vatan Cemiyeti’nin Sovyet Yönetiminden talepleri mukayese edildiğinde Vatan Cemiyetinin özellikle siyasi özerklik isteğini hiç dillendirmediği görülmektedir. Ahıska’ya dönmeleri durumunda eğitim ve inanç boyutunda bazı hakların talebinde bulunmuşlardır (Ağacan ve Sezgin, 2003:26). Çok fazla talepte bulunmamasıyla dikkat çeken Vatan Derneği, 1990 yılında Krosnodar’da binlerce insanın iştirak ettiği miting niteliğinde bir eylem yapmıştır. Miting sonrası oluşturulan duyuruyu (deklerasyonu) başta BM olmak üzere tüm üst düzey Sovyet Devleti kurumlarına göndermişlerdir (Buntürk, 2014a:148; Osipov ve Swerdlow, 2007:573; Uravelli, 2007:32; Yunusov, 2000:39). Bu eylemde arzu edilen netice alınmamış gibi gözüksede Ahıskalılar aralarındaki bağın ve geri dönüş konusundaki inancın yeniden pekiştirilmesi bakımından çok

anlamli olmuştur. Yine geri dönüş konusundaki ısrarcı durumları Gürcistan Devlet yöneticileri üzerinde etkiler bırakmış olduğundan bu meseleye bakışları daha gerçekçi olmuştur. Bunlarla birlikte sürgün meselesi, yaşadıkları sorunlar ve uğradıkları haksızlıkları bir kez daha uluslararası arenada gündeme sokmaları büyük bir kazanım sağlamıştır (Bayraktar, 2003a:66).

Türkiye Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal ile Vatan Cemiyeti temsilcilerinin 1991’de Moskova’da görüşmeleri Ahıska Türklerinin arzu ettikleri hakların verilmesi yönünde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur (Tellal, 2006:540). Bu meseleye Cumhurbaşkanı Özal’ın yakınlık göstermesi ve sahiplenmesi Ahıskalılar üzerinde olumlu gelişmelere neden olmuştur. Sahip oldukları moral ve kararlılıkla tahminen 7000 kadar Ahıskalının, 1991 yılının Ağustos ayında Kızıl Meydan ve Meclis Binası önünde toplanarak gösteri yapmaları dünya kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Oysa Sovyet Yönetimi bu insanların sorunlarını dinlemektense onları baskı ile Moskova’dan uzaklaştırmıştır (Buntürk, 2007: 255).

Ahıskalılar haklı mücadelelerini sürdürürken kendi içlerinde yaşadıkları tartışmalar neticesinde bazı bölünmeler yaşamışlardır. 1991 yılından sonra daha önce yapılan kurultaylardan sonra ana gruptan ayrı olarak hareket eden kendilerini Müslüman Meskiler olarak tanımlayan azınlık bir grup “Gürcü Tez”ini desteklemiş ve ortaya çıktıkları ilk andan itibaren RF ve Gürcistan Devlet tarafından kabul görmüşlerdir (Buntürk, 2007:256; Osipov ve Swerdlow, 2007:575). Bu grup daha sonra “Hsna” ismini alarak 1992 yılında tamamen örgütlenmiştir. Gürcüce “Kurtuluş” manasına gelen bu örgüte dahil olabilmek için Gürcü dilini anadil olarak kabul etmek, Gürcü soyadı almak ve his olarak Gürcü milletine ait olmak gibi şartlar koşulmuştur (Aydingün, 2008:6). “Hsna” örgütü abartıldığı kadar Ahıska Türkleri tarafından ciddi bir destek görmemiştir (Osipov ve Cherepova, 1996:13). Örgüte üye olmak için dayatılan koşullar büyük grup içerisinde yer alan Ahıska Türkleri tarafından kabul edilemez bulunmuştur.

Yukarıda bahsedilen bu olumsuz gelişmeye rağmen genel olarak değerlendirildiğinde Ahıska Türklerinin farklı zaman dilimlerinde lehlerinde mühim edimler elde ettiklerinden bahsetmek mümkündür. SSCB yönetiminin sürgün edilen halkları ilgilendiren 1974’te 333 sayılı kararı ve 1977’de yapılan anayasa değişikliği Ahıskalılara ata yurtlarına dönme hakkını sağladığı halde alınan bu kararlar Gürcistan yönetimi tarafından çeşitli bahanelerle engellenmiş hiçbir zaman uygulamaya konulmamıştır (Buntürk, 2014a: 144; Kalafat vd, 2001:67; Mollahasanoğlu, 2001:16) . Yine 14 Kasım 1989

yılında SSCB'nin bildirgesinde Stalin dönemine ait sürgünler ağır bir dille kınanmış olup bu sürgünlerin sosyalist anlayışla asla bağdaşmadığı ifade edilmiştir. Yine bu bildirmede sürgüne maruz kalan halkların vatanlarına geri dönüşlerinin sağlanacağı beyan edilmiştir (Aydingün ve Yıldırım, 2010:39; Buntürk, 2014a:148). Bu kazanımlar arasında en önemlisi 7 Mart 1991'de çıkarılan kanundur ki böylelikle bu dönemde yaşadıkları vatanlarından zorla göç ettirilen diğer topluluklar gibi Ahıska Türkleri de temize çıkmıştır. Olumlu bu gelişmeye rağmen Ahıska Türklerinin vatan dönüşleri konusunda bir çıkış yolu bulunamadığı gibi bu süreç muhatapların değişmesi bakımından günümüzde daha pürüzlü bir hal almıştır (Buntürk, 2007:255; Yunusov, 2000:37).

2.5. ULUSLARARASI VATAN CEMİYETİ

Ahıska Türklerinin kurmuş olduğu en büyük organizasyonlardan birisi olan "Ahıska Türkleri Vatan Cemiyeti" 1992'de yapmış olduğu "Birinci Büyük Kurulun"da vatana geri dönüş konusunda birçok önemli kararı almakla birlikte örgütün ismini de "Uluslararası Vatan Cemiyeti" olarak değiştirmiştir. Başkanlığına Yusuf Serveroğlu'nun getirildiği örgütün en büyük amacı vatan Ahıska'ya geri döndür (Buntürk, 2007:256; Yunusov, 2000:38). Örgütün isminin değişmesiyle birlikte cemiyete bağlı diğer birimlerde isimlerini değiştirme yoluna gitmişlerdir. Rusya'nın başkenti olan Moskova'da genel merkez teşekkül ettirilmiş olup, Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan ve Rusya'ya bağlı Krasnodar'da yeni birimler oluşturulmuştur. 1996 yılında Romanya'da "41. Avrupa Halkları Federal Birliği (FUEN)" 'ne kabul edilen Ahıskalılar bu taze oluşum ile yeniden toparlanma sürecine girmişlerdir (Arquint vd, 1998:22; Buntürk, 2013:91; Trier vd, 2011:32; Yunusov, 2000:42).

Yeni stratejilerin konuşulduğu İkinci Kurul 1997'de Moskova'da yapılmıştır. Burada geride kalan 30 yılın genel bir değerlendirmesini yapan Yusuf Serveroğlu'nun daha köktenci mücadele yöntemleri teklifine karşılık toplantıya katılan temsilciler insan hakları merkezli ve yasal zeminlerde amaca ulaştıran bir eylem planı önermişleridir (Yunusov, 2000:42).

Tüm çabalara rağmen Ahıskalıların tarihi vatan topraklarına dönüş ümitlerinin gerçeğe dönüşmemesi üzerine Türkiye'ye yerleşme tercihini bir çıkış yolu olarak gündeme gelmiştir. Yaşadıkları ülkelerden Türkiye'ye göçü teşvik eden ve bunun için çaba sarfeden bazı kurumlar teşkil edilmiştir. Hatta bu derneklerin katılımıyla bu konuyla ilgili olarak 1996 yılında Kırgızistan'ın Bişkek kentinde bir toplantı bile tertip edilmiş fakat istenilen sonuçlara varılamamıştır (Buntürk, 2013:91; Yunusov, 2000:42).

Bilhassa 1997-2000 yılları arasında Uluslararası Vatan Cemiyeti geri dönüş için ortaya koyduğu çaba bu meselenin tekrar uluslararası gündeme girmesine neden olmuştur. Bu dönemde BM, AB ve AGİT gibi uluslararası tanınırlığı olan kurumlara mevzu yeniden anlatılarak hal yolları için gayretler ortaya koyulmuştur (Buntürk, 2013:92).

Uzun yıllar Sovyet Yönetimlerinin etkisinde kalan Gürcistan bu baskıdan kurtulmak amacıyla Batı yanlısı bir siyasi anlayış dahilinde onun organlarıyla entegre olmayı benimsemiştir. 1992 yılında uluslararası kurumlara müracaat ile başlayan süreçte, 1999 yılına gelindiğinde Gürcistan'ın AK'ye üye olması, Ahıska Türklerinin tarihi topraklarına dönüş meselesini daha fazla dikkat çekici hale getirmiştir. Bu dönem ise Ahıskalıların kurmuş olduğu derneklerin yönetsel problemlerinin had safhaya ulaşmış olmasından dolayı istenilen sonuçlar elde edilememiştir (Üren, 2015:181,182). Bu aşamada Gürcü devletin, hakların elde edilmesi konusunda gereken tazyikin oluşturulması için hem Türkiye hem de Azerbaycan'daki dernekler gerekli çabayı ortaya koymuşlardır. Bu mevzuyla ilgili olarak 2004 yılında Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) ile Ahıskalıların kurmuş olduğu derneklerin ortaklığıyla yapılan organizasyona dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Türkiye Başbakanı Erdoğan gönderdikleri mesajlarla yüksek düzeyde destek vermişlerdir (Bayraktar, 2004: 72).

İlerleyen yıllarda Uluslararası Vatan Cemiyetinin, bölgesel ve küresel platformlarda tesiri bir hayli düşmüş olup 2007 yılına gelindiğinde cemiyet içerisinde yaşanan sıkıntılar hem öz kurumsal yapı içinde hem de uluslararası arenada bu etkinliğin iyice azalmasına neden olmuştur. Yönetimler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar yeni örgütlerin teşkil edilmesiyle sonuçlanmıştır (Trier vd, 2011:80). Uluslararası Vatan Cemiyeti kendi içerisinde bu sıkıntıları yaşarken Gürcistan Parlamentosu çok uzun süren görüşmelerin ardından Gürcistan'dan sürgün edilen insanların geri dönüşleri konusundaki yasayı 2007 yılında kabul ederek, Ahıska Türklerinin vatana geri dönüşlerinin çözüme kavuşturulması konusunu önemli bir noktaya getirmiştir (Hasanoğlu, 2016:10).

2.6. YENİ BİR TEŞKİLAT: DATÜB (Dünya Ahıska Türkleri Birliği)

Bilindiği gibi 8 Aralık 1991'de Rusya, Ukrayna ve Belarus arasında imzalanan anlaşma ile Bağımsız Devletler Topluluğu kurulmuş böylelikle Sovyetler Birliği resmen ortadan kalkmıştır. O dönem içinde bu topluluğa üye ülkelerde (Azerbaycan, Ukrayna, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Belarus, Ermenistan, Tacikistan ve

Moldova) yaşayan Ahıska Türklerinin kurmuş olduğu dernekler veya örgütler sorunların çözümünde yetersiz kalmışlardır.

Geri dönüş mücadelesinde yalnızca isimlerini yukarıda belirttiğimiz cemiyetlerin dışında başka dernekler de boy göstermiştir. Liderliğini Seyfeddin Buntürk'ün yaptığı, Azerbaycan'da örgütlenen "Türk Kültür Merkezi", liderliğini Marat Rasulov'un yaptığı Ukrayna'da kurulmuş "Ahıska Türkleri Vatan Cemiyeti", liderliğini İbrahim Burhanov'un yaptığı Azerbaycan'da kurulmuş "Ahıska Türkleri Vatan Cemiyeti", liderliğini Mürefeddin Sakimov'un yaptığı Bişkek merkezli "Kırgızistan Ahıska Türkleri Derneği", liderliğini Abuzer Tayfur'un yaptığı Kırgızistan'da kurulmuş "Osmanlı Türkleri Derneği", İsmail Ganiev ve Ahmet Mamedov tarafından Kazakistan'da kurulmuş "Turkiya" derneği, Muhammet İzzetoğlu tarafından Ukrayna'da kurulmuş "Anadolu" derneği, genel başkanlığını Ziyatdin İsmihanoğlu'nun yaptığı Kazakistan Ahıska Türkleri Derneği, Akram Bayrakdarov öncülüğünde Krasnodar'da kurulmuş "Umud" derneği, başkanlığını İsmail Molidze'nin yaptığı "Gürcistan Ahıska Türkleri Vatan Cemiyeti", Maksut İzzet başkanlığındaki Kırgızistan'da As-Türk Cemiyeti, Liderliğini Tefvik Haşimoğlu'nun yaptığı Kazakistan Almatı merkezli "Ahıska Türkleri Derneği" ve Müdürbey Usmanov ve Bedel Alisultanov liderliğinde örgütlenen Bişkek merkezli "Ahıska Osmanlı Türk Merkezi", bunlar arasında sayılabilir (Şahin, 2014: 91).

Gerek Türkiye'ye daha önce göç etmiş gerekse SSCB'nin resmi olarak ortadan kalkmasından sonra Türkiye'ye göç etmiş Ahıska Türkleri tarafından kurulan derneklerde vardır. Bunlar arasında Ankara, Bursa, İğdır, İzmir, Antalya, Denizli ve Kırıkhan (Hatay)'da farklı zamanlarda örgütlenen bu dernekler kültürel, yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri yapmaktadırlar.

Çeşitli devletler içerisinde kurulan bu derneklerin kendi içlerinde yaşadıkları problemlerin doğrudan temsil hususunu etkilediği için Ahıska Türklerinin yaşadığı tüm ülkelerde menfi bir durum ortaya çıkarmıştır. Çünkü yaşadıkları ülkelerin yöneticileri, Ahıska Türklerine ait çeşitli sayıdaki örgütlerin farklı temsilcilere sahip olmasından dolayı muhatap almada güvensiz ortamların oluşmasına neden olmuştur (Aydıngün, 2002a:58). Gürcistan'ın Ahıska Türklerinin vatana geri dönüşleriyle ilgili kanunu kabul etmişken Ahıskalıların kendi içlerinde böyle bir uyuşmazlık yaşamaları kaygılara neden olmuştur. Bundan dolayı gelinen üzücü bu durum karşısında Türkiye'de yaşayan Ahıskalılar arasında yeniden tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Bu tartışmalar neticesinde; kendi içlerinde yaşadıkları temsil sorununun bir çatı örgüt kurulmak suretiyle aşılması ortaya

atılmıştır. Böylelikle daha güçlü bir dayanışma oluşturularak geri dönüşle ilgili kanunda Gürcistan devletinin eksikliklerini gidermesi için uluslararası arenada gerekli yardımın elde edilmesi hedeflenmiştir (Üren, 2015:13-185).

Halihazırda 10 farklı ülkede geri dönüş mücadelesi veren Ahıskalılara ait örgütleri bir araya getirerek daha etkili bir yapı oluşturmaları sağlamak amacıyla 18 Kasım 2008’de kısa adı DATÜB olan Dünya Ahıska Türkleri Birliği isimli teşkilatın kurulması kararlaştırılmıştır. Bu teşkilatın kendini ifade eden önemli unsurlardan ilki Türk oldukları vurgusuyla Ahıska’ya geri dönüş hedefidir. Bir diğer önemli hedefleri ise buldukları ülkelerde entelektüel seviyeye ulaşmış organize bir toplum olmaktır (Tacıbayeva, 2013:39). Bakanlar Kurulunca 24.05.2010’de kurulmasına karar verilen, DATÜB’ün genel merkezi İstanbul da olup kurucusu ve genel başkanı Ziyatdin İsmihanoğlu Kassanov’dur (DATÜB, 2021).

Kurumsallaşma dönemleri içerisinde DATÜB genel başkanı ve heyeti 2009’da TBMM’yi ziyaret ederek burada yer alan, Türkiye ile Kazakistan, Kırgızistan ve Gürcistan dostluk gruplarıyla görüşmüş bu ülkelerde yaşayan Ahıska Türklerinin yaşadıkları problemlerin çözümü için yardımlar talep edilmiştir. Resmi hüviyet kazanan DATÜB kısa bir süre içinde AK’nin 2010’da organize ettiği toplantıya katılmış olup Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), BM ve AGİT tarafından resmen kabul edilmiştir. AK ile yapılan görüşmelerde, Gürcistan Devletinin, Gürcistan topraklarından sürgün edilen Ahıska Türklerinin geri dönüşleri hususundaki ortaya koyduğu olumsuz tavırlara karşın konseyden bazı isteklerini dile getirmiştir. Talep edilen ilk mevzu geri Gürcistan’ın geri dönüş kanunu kabul etmesine rağmen sonra bu konuyla ilgili olarak yazılan dilekçelere cevap vermeyerek ruhsal bakımdan bir usandırma siyaseti güttüğü bunun da tasvip edilmez olduğudur. Sonraki talep vatanları Ahıska’ya çok zor şartlar altında gelen insanlara Gürcü yetkilileri tarafından uygulanan eziyet ve sindirme hareketlerine derhal son verilmesidir. Diğer bir talep geri dönüş yapan Ahıskalılara, vatandaşlık hakkının teslim edilmesidir. Son talep ise ana vatanları Ahıska bölgesine dönüş çabası içerisinde olan bireylere uygulanan baskı, yıldırma, gözaltına alma ve hapis uygulamalarının sonlandırılmasıdır (Özkoşar, 2012:12). Uluslararası platformlarda tanınırlığı olan bu kurumlarla DATÜB’ün ortak çalışmaları ve dayanışması sürmektedir (Tokluoğlu, 2012:77; Zeyrek, 2009a:50).

DATÜB, 26-28 Kasım 2010 tarihleri arasında Kazakistan’ın başkenti Astana’da düzenlenen AGİT Gözden Geçirme Konferansı’na katılmıştır. Göç, çevre, sürgün, insan hakları, dini ve etnik ayrımcılık gibi çeşitli sorunların ele alındığı konferansta, DATÜB

Heyeti tarafından bir bildiri sunulmuştur. Bildiride özet olarak; Gürcistan tarafından kabul edilen geriye dönüş yasasıyla ilgili karşılaşılan sorunlar dile getirilmiş, yasanın uygulanarak Ahıska'ya dönüş işlemlerinin 2011 baharına kadar tamamlanması için başta AGİT olmak üzere uluslararası kuruluşlardan yardım talep edilmiştir (Zeyrek, 2010b:52). Kassarov'un başkanlık yaptığı DATÜB Heyeti, 23-28 Ocak 2011 tarihleri arasında AK'yi ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Gül tarafından da kabul edilen heyet, ziyaret süresince AK Genel Sekreteri Thorbjorn Jagland ile Göç ve Mülteciler Komisyonu Başkanı Christopher Chope ile görüşmüştür. Görüşmelerde Gürcistan'ın geri dönüş sürecini sürüncemede bıraktığı belirtilerek, AK'nin Gürcistan üzerinde baskı oluşturması yönündeki istek yenilenmiştir (Uçar ve Memmedoğlu, 2011: 36).

DATÜB bir taraftan Ahıska Türklerinin sorunlarını uluslararası platformlara taşıırken diğer taraftan da temsil ettiği toplumu yönelik bazı etkinlikleri organize etmiştir. Onlardan bir tanesi DATÜB bünyesi altında "Ahıska Meclisi" isimli bir kurulun oluşturulması önerisidir (Türk ve Yılmaz, 2014:67; Yıldız, 2011: 6). Bu öneri 2011 yılında yapılan DATÜB kurultayında görüşülmüş olup 70 delegeden oluşan "Ahıska Meclisi"nin kurulması kabul görmüştür. Mecliste yer alacak delege sayıları ise Ahıska Türklerinin yaşadıkları 10 farklı ülkede bulunma sıklıklarına göre belirlenmiştir. En son göç edilen ABD'den RF'ye kadar Ahıskalıların yaşadığı her ülkede delegeler mevcut olacak şekilde tahsisat yapılmıştır (DATÜB, 2014:6; Uçar ve Memmedoğlu, 2014:128). Atayurt Ahıska'ya dönüş mücadelesinde her bakımdan birlikte hareket etmek gayesiyle kurulan bu meclisin sorunların çözümünde yeni bir hareket kazandıracığı düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Anavatan Ahıska'ya geri dönüşle ilgili olarak DATÜB heyeti 2011'de Gürcistan'ı ziyaret ederek burada Türkiye Cumhuriyeti Tiflis Büyükelçiliği, Gürcistan Meclisindeki ilgili komisyonlar ve başbakanlıkta yer alan konseyle görüşerek bilgilendirme toplantıları yapmıştır (Zeyrek, 2011c:56). Yine aynı yıl DATÜB'ün gözetiminde Avrupa Parlamentosuna ait alanlarda Ahıska Türklerinin sürgünü temalı bir fotoğraf sergisi açılmış olup uluslararası kuruluşlardan ve insanlarda müspet reaksiyonlar alınmıştır. Bu serginin açılışını Ekim 2011'de bugün Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı olan Mevlüt Çavuşoğlu o tarihte AK Parlamenterler Meclisi Başkanı olarak yapmıştır (Kopuzlu, 2011:12).

İlk kurulduğu tarihten itibaren etkili faaliyetler yapan DATÜB, Ahıska Türklerinin geri dönüşleriyle ilgili sıkıntıların giderilmesi ve özellikle geri dönüş sürecinin hızlandırılmasıyla ilgili olarak 2014 yılı içerisinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile bir kez, Gürcistan Cumhurbaşkanı ile 3 kez görüşmüştür. DATÜB Genel

Başkan Ziyatdin Kassarov tüm görüşmelere rağmen problemin maalesef devam ettiğini ve hiçbir Ahıskalı ailenin yurtlarına geri dönüş yapamadığını açıklamıştır (DATÜB, 2014: 37). Yine 2014 yılı Nisan ve Ekim ayları içerisinde DATÜB oluşturmuş olduğu ekiplerle Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM)'nin yöneticileriyle görüşerek anavatana dönüş konusundaki karşılaştıkları sorunları belirterek bu konuda yardım taleplerini iletmışlerdir (DATÜB, 2014: 54). Bu yıl içerisinde DATÜB, II. Kurultayını yaparak Genel Başkan Z. Kassarov güven tazeleyerek tekrar başkan olmuştur. Bu kurultaya dünyanın farklı ülkelerinden birçok Ahıskalı temsilcinin ve Türkiye Cumhuriyetinin Hükümetinin İçişleri Bakanının katılımı soruna sahip çıkılması bakımından çok önemli bulunmuştur (Ahıska, 2015: 8).

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2015'te Kiev'de DATÜB heyeti ile yaptığı görüşmede Ukrayna'da yaşayan Ahıskalı Türklerin yaşadıkları hayati sıkıntılar gündeme gelmiş ve Türkiye'den yardım talebinde bulunulmuştur. Neticede 25 Aralık 2015'te çeşitli insan hakları sorunlarıyla yüz yüze kalan 329 kişiden müteşekkil 92 Ahıskalı aile Erzincan ilinin Üzümlü ilçesinde kendileri için yapılan konutlara yerleştirilmiştir (DATÜB, 2021).

Ahıskalı Türkleri ve onların kurdukları dernekleri tek ses tek ve tek yürek yaparak onlarla birlikte hareket etmeleri temin etmek gayesiyle kurulan DATÜB vatana geri dönüş konusundaki sorunların çözümünde istenilen noktaya gelememiştir. Bunun nedeni yaklaşık 10 farklı ülkede dağınık halde bulunan Ahıskalılar arasında iletişimin ve eşgüdümün yeterince sağlanamamış olmasıdır.

Ankara'da 10 Aralık 2019'da Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da katılımı ile Ahıska Sürgünü'nün 75'inci yılı anma programı oldukça geniş bir yelpazede gerçekleştirilmiştir. Ahıska davasına sahip çıkılması bakımından çok önemli olan bu programın düzenlenmesinde DATÜB ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) birlikte katkı vermişlerdir.

2.7. ATAYURT AHISKAYA DÖNÜŞ YOLLARINDA Kİ ENGELLER

Ahıska Türklerinin vatanlarına dönüşleri önünde pek çok engel bulunmaktadır. Bunların en önemlisini Gürcistan'ın tutumu oluşturmaktadır. Gürcistan AK'ye 29 Nisan 1999'da üye olurken Ahıska Türklerinin ana vatanlarına dönmelerini hukuki bir çerçeveye kabul edeceğini ve Gürcistan vatandaşlığı hakkı tanıyacağını giriş şartı olarak kabul etmiştir (Kütükçü, 2005:277). Ahıska Türklerinin vatanlarına dönme sürecinin 2011'e kadar

bitirilmesini bildiren AK kararı ve konseye girerken kabul ettiği şartlara rağmen Gürcistan yönetimi 22 Haziran 2007’de parlamentoda yaptığı oturumda Ahıska Türklerinin vatanlarına geri dönmelerini kabul etmemiş bu konuda dikkate değer bir çaba da göstermemiştir (Seferov ve Akış, 2008:406).

Bu engellerden bir diğeri de Gürcistan ekonomisinin endişe verici olduğu bahanesidir. Gürcistan’ın olumsuz tutumu yanında ülke ekonomisinin kötü olması her ne kadar AK ve uluslararası kuruluşların yardım vaadi olsa da ülke vatandaşları tarafından dönüşün önündeki bir diğeri engel olarak görülmektedir. Bundan dolayı Gürcistan Devleti üzerine düşen sorumluluğu tam manasıyla yerine getirmemektedir (Seferov ve Akış, 2008: 406).

Ahıska Türklerinin vatana dönmesinin önündeki engellerinden bir diğeri de Ermeni faktörüdür. Ermenistan devletinin baskısı ve bölgede yaşayan Ermeni halkın Ahıskalı Türklerle yaşaması muhtemel uyumsuzluk bu engeli oluşturmaktadır (Seferov ve Akış 2008:407). Bu bölgede Ahıskalı Türklerin sürgününden sonra Sovyet yönetimi tarafından etnik yapı üzerinde oynanarak demografik yapı tamamen değiştirilmiştir. Şu anda bölgede Ermeni nüfusun, Gürcü nüfustan daha fazla olduğu bilinmektedir.

Gürcistan hükümeti tarafından Ahıska Türklerinin ana vatanlarına dönüşlerine engel olan etkenlerin en sonuncusu olarak Ahıska Türklerinin Türk ve Müslüman kimlikleridir. Gürcistan yönetimi soy isimlerini değiştirip Gürcü soy isimi aldıkları ve Gürcü dilini kabul ettikleri takdirde ancak ülkeye dönüşlerine izin verilebileceğini belirterek bu kanıyı güçlendirmektedir (Seferov ve Akış, 2008: 407).

BÖLÜM III

3. AZINLIK KAVRAMININ TANIMI VE ULUSLARARASI ALANDA AZINLIKLAR MESELESİ

3.1. AZINLIK KAVRAMI VE AZINLIKLARIN DOĞUŞU

Azinliklerin ilk kez ortaya çıktığı dönemi kesin bir tarihle belirtmek çok zordur. Bunun nedeni ise her dönemde azinlikların büyük nüfus hareketlerinde ve siyasal otoritelerde yapı ve sınır değişimleri ne zaman yaşanırsa yaşansın azinlikların hep var olmasına yol açmıştır. Azinlikların tarihsel gelişimi hep imparatorluk dönemleriyle ilişkilendirilmiştir. Bugün bu ilişki ulus devletler ve azinliklar arasında kurulmaktadır. Azinliklar tarihin her döneminde bahsedilse de bu konunun uluslararası boyutta ele alınması Avrupa’da yaşanan din savaşlarının neticesinde ortaya çıkmıştır.

Büyük imparatorlukların dağılmasıyla sınırlar yeniden çizilmiş ve ulus devletler ortaya çıkmıştır. Bu devletlerin ortaya çıkması özellikle Orta ve Doğu Avrupa’da ve Balkanlar’da birçok azinlığın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Gerek uluslararası sistemin değişmesi ve ortaya çıkan küreselleşme durumu gerekse İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra azinlik konusuna yeterli önemin verilmemesi azinliklar hakkında harekete geçmenin önemini arttıran sebepler olmuştur. Bu kadar geç kalınan bir konuda hemen sonuç alınması da imkânsız hale gelmiştir. Bunun en büyük sebebi tarih içerisinde her devletin kendi azinlik tanımına başka türlü bir anlam atfetmesinden kaynaklanmaktadır. Bu da azinliklar konusunda her biri farklı uygulamaların doğmasına yol açmıştır. (Öner, 2010:19).

Latince küçük, az anlamına gelen azinlik kavramının Türkçe sözlükteki tanımı “*bir ülkede egemen ulusa göre ayrı soydan ve sayıca az olan topluluk*” şeklinde ifade edilmektedir. (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2021).

Kavram genel itibariyle iki tanım üzerinden açıklanmaktadır. Bunlardan ilki Francesco Capartorti’nin

“*Azinlik, bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan, egemen konumda bulunmayan, o devletin vatandaşı olan- üyeleri, nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa bir dayanışma duygusu gösteren gruptur*” (Çavuşoğlu, 20001: 2). açıklamasıdır.

BM Raporteri olan Capartorti için azınlık olmayı tanımlayan çeşitli özellikler vardır. Bu özellikler dört objektif özellik ve 1 öznel koşul olmak üzere ayrılmaktadır. İlk olarak azınlık denilen kavramın çoğunluktan farklı olması gerektiğini belirtir. Bu farklılıklar dilsel, dinsel, etnik yönden farklı olmayı gerektirmektedir. İkinci olarak azınlık grubu başat olmamalıdır. Burada anlatılmak istenen azınlık grubun sayıca fazla olan gruba baskı uygulaması durumudur. Tarihte bunun somut örnekleri bulunmaktadır. Üçüncü olarak sayıca az olmaktır. Gelenek ve göreneklerini koruyacak kadar bir sayısının olması gerekir ama bu sayı genel nüfusa oranla sayıca az olmalıdır. Dördüncü özellik o ülkenin vatandaşı olmasıdır. Çünkü eğer vatandaş değilse yabancı kategorisine girmektedir. Son olarak öznel koşul olarak kabul edilen özellik ise azınlık bilinci tanımlamasıdır. Burada önemli olan faktör azınlık olan grubun kendi kültürünü, özelliklerini koruması bir aidiyet hissiyle bağlanması durumu olarak ifade etmektedir. (Oran, 2001: 67).

Caporti'nin azınlık kavramı üzerine yapmış olduğu bu tanım BM Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1992'de 47/135 sayılı kararı ile kabul gördüğü "*Ulusal ya da Etnik Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge*'de yer almayarak hiçbir karşılık bulamamıştır. (Çavuşoğlu,2001: 37-38).

Kabul edilen diğer tanım Jules Deshnesen'e aittir. Deshnesen;

"Azınlık, bir devletin, sayısal olarak azınlık oluşturan ve o devlette egemen konumda bulunmayan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip birbirleriyle dayanışma duygusu içinde, üstü örtülü de olsa, varlıklarını sürdürmek için ortak bir istekle yönelmiş ve amacı çoğunluk ile fiili ve hukuki eşitlik elde etmek olan bir grup vatandaştır." (Çavuşoğlu,2001: 37-38).

Azınlık kavramının tanımı konusunda her ne kadar yukarıdaki tanımlar kabul edilse de bu tanımlar sadece azınlık kavramına bir çerçeve oluşturmuştur. Bu nedenle azınlık kavramına iki farklı yönden bakan tanımları da açıklamak gerekmektedir. Bu yönler, sosyolojik açıdan ve hukuksal açıdan olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Sosyolojik açıdan azınlık, topluluğun içerisinde çoğunluktan sayısal olarak az ve farklı unsurlar barındıran bu unsurları da muhafaza etmeye çalışan grup olarak adlandırılmaktadır. Sosyolojik açıdan azınlık tanımında en önemli unsurlar sayısal olarak çoğunluktan daha küçük bir grup olmaları ve üzerlerinde çoğunluk tarafından baskı unsuru hissetmeleridir. (Oran, 2009: 67) .

Hukuksal açıdan azınlık, bu konuda uluslararası belgelerde kesin bir tanım yapılmamıştır. Bunun nedeni azınlık konusunun hassas bir konu olması ve çok fazla siyasi anlam yüklü bir alan olmasıdır. (Kurubaş, 2017: 63).

3.2. AZINLIKLARIN SINIFLANDIRILMASI

Azınlıklar kimlik özelliklerine göre sınıflandırılmışlardır. Bu sınıflandırmanın içerisine dinsel, dilsel, etnik ve ulusal azınlıklar girmektedir.

3.2.1. Dinsel Azınlık

Tarihte ilk defa azınlık kavramının ortaya çıkması dinsel azınlık başlığı altında ortaya çıkmıştır. Katoliklik ve Protestanlığın farklı mezheplere ayrılması neticesinde Avrupa’da din savaşları yaşanmıştır. Bu savaşlar sonucunda azınlıkların korunması konusu ilk defa dile getirilmiştir. Bu konu nezdinde azınlık hakları belgelerle koruma altına alınmaya çalışılmıştır. (Ürer, 2003: 35).

3.2.2. Dilsel Azınlık

Dilsel azınlığı tanımlamakta ise AK bazı ölçütler ortaya koymuştur. Bu ölçütler bölgesel Diller ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı’nın birinci maddesine dayanmaktadır. Burada bölgesel diller ya da azınlık dilleri, bir devletin içinde, genel nüfusunun geri kalanından sayıca az oluşturan grup vatandaşların geleneksel olarak kullandığı, o devletin resmi dil ya da dillerinden farklı dilleri ifade etmektedir. (Çavuşoğlu, 2001: 42). Yine aynı maddeye göre, resmi dil veya dillerin diyalektleri ile göçmenlerin dilleri bölgesel diller ya da azınlık dilleri çerçevesinde kabul edilmektedir. Buradaki azınlıkların temel farklılığı kullanmış oldukları dilleridir. (Kurubaş: 2017: 71).

3.2.3. Etnik Azınlık

Belirli coğrafyada yaşayan ortak kültürel, tarihsel özellikleri bulunan ama siyasi nitelik taşımayan gruplara denilmektedir. (Kurubaş, 2017: 23). Etnik azınlıkların çoğunlukla göç sonrası ortaya çıktığı görülmektedir. Etnik azınlıkların en önemli özelliği, dil ve din bakımından oluşmuş olan azınlıkların aynı zamanda etnik azınlık da olmasıdır. Etnik azınlıklar buldukları bölgede genellikle asimilasyona uğramaktadırlar. Bu asimilasyon kültürel ve dilsel olarak kendini göstermektedir. Bunun önüne geçebilmek için de Uluslararası hukukta bunu korumaya çalışmaktadırlar (Uygur, 2003: 20) Etnik azınlık konusunda en önemli husus şudur; etnik özellikler taşıyan her şahıs her zaman etnik azınlık olarak tanımlanamaz. Etnik azınlık tanımına uymak için etnik grubun kendi kimliğinin

bilincinde olarak kimliğini de korumaya çalışma isteğinin olması gerekmektedir. (İbraimi, 2012: 12).

3.2.4. Ulusal Azınlık

Ulusal Azınlık Kavramı ilk olarak 1990'da Kopenhag Belgesinde kendisine yer bulmuştur. Bu yüzden Avrupalı bir kökene sahiptir. (Çavuşoğlu, 2017: 42). Kavram genel olarak kendi milli özellikleri bulunan tarih, kültür, dil gibi kendilerine ait değerlere sahip grupları tanımlamak için kullanılmaktadır. (Bilgin, 2016: 9). Ulusal Azınlık kavramı 10 Kasım 1994'te Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi ile yerleşiklik kimliği kazanmıştır. (Çavuşoğlu, 2017: 42). Bu belgede kendi milli özellikleri, kültürleri, tarih ve dil gibi ortak değerleri olan grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Ulusal azınlık denilince akla ilk gelmesi gereken bir devlet ülkesinde sayıca fazla olarak yaşayan bir topluluğun başka bir ülkede o ulusun bazı kişilerinin azınlık durumuna düşmesi durumudur. (Kurubaş, 2017: 72).

3.3. AZINLIK HAKLARI

Demokratik bir devlet olmanın en önemli özelliklerinden bir tanesi de hiçbir dil, din, ırk ayrımı yapmaksızın herkese eşit ölçüde davranılmasıdır. Bu da azınlık kavramının demokratik bir devlet içerisinde ne kadar gereksiz bir tanım olduğunu akıllara getirmektedir. Her ne kadar demokratik devletlerde böyle tanımlamalar yapılsa da azınlıkların haklarını koruma sorumluluğu kendi kimliklerini muhafaza etmeleri yalnız demokratik devletin sayesinde gerçekleşebilir. Bu nedenle de devletin gelişmişlik seviyesi ülkesinde yaşayan azınlıklara ne ölçüde değer verdiğiyle doğru orantılı olarak değişmektedir.

Azınlık kavramının ortaya çıkmasının nedeni Protestan Katolik mezhebinin çatışmasından kaynaklandığı için Azınlık haklarının korunma şeklide bu konu ile alakalı olacaktır. Protestan kimliğini koruma altına almak için 1598 yılında Fransa'nın çıkarmış olduğu Nantes Fermanı ve 1648 Vestfalya Antlaşması bu alanda atılmış ilk adımlardandır. (Oran, 2001: 118-119).

Azınlık Haklarının korunması şekli Fransız Devrimine kadar dinsel boyutta süregelmiştir. Devrimden sonra azınlık hakları sadece dinsel boyuttan çıkarak dinsel ve ekonomik alanda da kendini göstermeye başlamıştır. Bu durum içerisinde birçok farklı kimliği barındıran Osmanlı İmparatorluğunu da etkilemiştir. Bunun uluslararası alanda önemli bir yere sahip olan 1615 anlaşması ile görmekteyiz. Bu anlaşmayı daha sonra 1699 Karlofça, 1718 Pasarofça, 1739 Belgrad,1744 Küçük Kaynarça, 1856 Paris, 1878 Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları izlemiştir. Bu anlaşmaların hepsi Osmanlı'da yaşayan

Hıristiyan unsurların haklarının korunması bahanesiyle Osmanlı İmparatorluğunu yıkıma kadar götürmüştür. (Kurubaş, 2017: 32-36). Daha sonra 19. Yüzyılda çok taraflı anlaşmalarla hakların korunması gelişmiştir. Uluslararası örgütlerin 1920 yılından sonra ortaya çıkmasıyla birlikte bu konu daha çok (Milletler Cemiyeti, BM, AB, AGİT, AK) gibi kuruluşların radarına girmiş ve gelişme göstermiştir.(Keskin, 2013: 10).

Azınlıklar İkinci Dünya Savaşından sonra yapılan anlaşmalarla beraber birçok hakka sahip olmuşlardır. Bu anlaşmalar içerisinde en önemlisi Polonya Anlaşmasıdır. Bu Anlaşma'nın 8.ve 9. Maddesinde yer alan azınlık dilinin özel ve resmi yaşamda, mahkeme ve merciler önünde kullanılmasının garanti altına alınmış olmasıdır. (Arşava, 1993: 52).

İkinci Dünya Savaşından sonra insan hakları konusu da uluslararası sistemden etkilenmiştir. İnsan hakları konusu da vurgulanan en önemli şeylerden bir tanesi de ayrımcılık yasağı gibi konularda bireylere tanınmış olan hakların azınlıkları da koruma altına sağlayacağını düşünülmesidir. Bu durumu da en iyi Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27.Maddesinde görebiliriz. Bu maddede koruma kapsamı içindeki haklar da birey hakları paralelinde ifade edilmiştir. (Çavuşoğlu, 2001: 53-54).

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı ağır tahribatın bir daha yaşanmaması maksadıyla birtakım yeniliklere gidilmiştir. Bunlardan bir tanesi de savaştan önce hiçbir önem atfedilmeyen, önemsenmeyen azınlıkların korunması meselesidir. Savaştan sonra azınlık hakları bazı bildirgelerle, belgelerle güvence altına alınmaya başlanmıştır. Bunun en önemli göstergesi de savaş sonrası imzalanan anlaşmaların azınlık haklarının yaşadıkları ülkede çoğunlukla eşit haklara sahip olması gerektiği ve azınlıkların kendi dillerini kullanması meselesini de içermesidir.

Uluslararası alanda azınlık haklarını koruma fikri ilk defa Milletler Cemiyeti tarafından dile getirilmiştir. Milletler Cemiyeti Fransa, İngiltere, Hollanda, İsviçre ve ABD tarafından uluslararası alanda barışı tesis etmek amacıyla kurulmuştur. Kurulan bu cemiyet azınlıklara da büyük önem vermiştir. Bu nedenle çözüm önerileri bulmaya çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonucunda Avrupa'da yeni azınlıklar ortaya çıkmıştır. Yeni azınlıkların ortaya çıkması da onların korunması konusunu gündeme getirmiştir. Bu sebeple Lozan, Saint- Germain, Versailles, Trianon ve Neuilly gibi yapılan barış anlaşmaları azınlıkların korunmasına ilişkin maddeler içermektedir. Ancak bu anlaşmaların azınlık hakları konusundaki koşulları büyük devletleri rahatsız etmiştir. Bunun nedeni devletlerin kendi iç işlerine bir müdahale olabileceğinin endişesini taşımalarıdır.

3.4. ULUSLARARASI ALANDA AZINLIKLAR MESELESİ

Azınlık Hakları uluslararası düzeyde ilk defa Milletler Cemiyeti ile güvence altına alınmıştır. 10 Ocak 1920’de 26 maddeden oluşan Milletler Cemiyeti Misakı yürürlüğe girerek Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Yürürlüğe giren misakta azınlıkların korunmasına dair bir karar yer almamaktadır. Misakta hiçbir karar yer almasa da daha sonra yapılan dört farklı antlaşma ile azınlık koruma sisteminin temelleri atılmıştır.(Kurubaş, 2017: 86).

Milletler Cemiyetinde azınlık haklarında yararlanmak için azınlık grubuna dahil olduğunu belirtmesi yeterlidir. Bu nedenle sistemde sadece dini azınlıklar değil dilsel ve ulusal azınlıklar da koruma altındadır. (Oran, 1991: 66).

Milletler Cemiyeti azınlıklar konusunda başarılı olduğu kadar başarısız da olmuştur. Başarısız olmasının en önemli nedenleri şu şekilde sıralanabilir: MC sistemi evrensel olmayı başaramamıştır, azınlıklar konusunda koruma kapsamını sadece Orta ve Doğu Avrupa bölgeleriyle sınırlı kılmıştır, sistem herhangi bir kural işleyişine sahip olamamıştır. Milletler Cemiyeti azınlık haklarını korumak ve asimilasyonlarına göz yummak arasında bir dengesizlik durumunda kalmıştır. Bu gibi sorunlar Milletler Cemiyeti’nin temellerini sarsmıştır. Bunun akabinde de 13 Eylül 1934’te Polonya antlaşma hükümlerini tanımaktan vazgeçtiğini ilan ederek azınlıklar sisteminin çökmesine sebebiyet vermiştir. (Saraçlı, 2007: 33).

Milletler Cemiyeti sisteminin başarısız olmasından sonra bu konuyla ilgili belirsizlikler ortaya çıkmıştı. İkinci Dünya Savaşından sonra ise insan haklarının korunmasıyla ilgili meseleler gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Azınlıklar konusuna MC dönemindeki kadar BM çok önem vermemiştir. 26 Haziran 1945’te BM antlaşmasının 1. Maddesinde bahsi geçen ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetilmeksizin her kesimin insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının geliştirilip güçlendirilmesi gerektiğinden ve işbirliğinin öneminden bahsedilmiştir. Buradan hareketle koruma alanının yalnızca azınlıklar özelinde değil evrensel olması gerektiğini belirten ifadeler yer almaktadır. (Oran,2018: 67-68).

BM evrensel insan haklarının daha önemli olduğunu düşünmüş ve sınırların yeniden çizilmesi gibi bir konu olmadığı sürece azınlıklar konusunun konuşulmasının gereksizliği dile getirilmiştir. BM 10 Aralık 1948 ‘de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni kabul etmiş ve bu bildirmede hiçbir şekilde “azınlık” kavramına yer vermemiştir.

İnsan hakları konusunda birçok BM organı normlar, kurallar ve belirli standartlar oluşturmaya başlamıştır. İnsan hakları konusunda birtakım uluslararası düzenlemeler belirlemekte ve devletlerinde bu düzenlemelere uymalarını zorunlu hale getirmeye başlamışlardır. Bu düzenlemelere uyulması konusunda devletlerin denetleneceği mekanizmalar da kurulmuştur. İnsan hak ve özgürlüklerini ilgilendiren bütün sözleşmelerde temel düşünce “devletlerin ülkesel bütünlüğünün, politik bağımsızlığının korunması” olmuştur. Azınlıklar sorunluklarını da bu düşünceye dayandırarak herkesin eşit haklara sahip olması gerektiği ve kültürel çeşitliliğin desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. (İnaç, 2004: 27)

BM azınlıklar konusunda çok sınırlı kalmıştır. BM anlaşmasının sadece 1,13 ve 76. maddelerinde insanların dili, dini ve ırkı yüzünden ayrımcılığa uğramamaları gerektiğinden bahsedilmiştir. Bu maddelerin dışında 62. Madde de insan haklarına saygıdan bahsederken azınlık haklarının da korunması gerektiği vurgu yapılmaktadır. BM kapsamında azınlık haklarına atfedilen koruma şekilleri sadece bu çerçevede sınırlı kalmıştır. (Terzioğlu, 2007: 22).

Azınlık haklarının korunmasıyla ilgili 1948’de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde hiçbir beyana yer verilmemiştir. Bu nedenle de azınlık hakları konusunda ortaya çıkmış bu eksikliği gidermek ve bu konuda faaliyet yürütülmesi için 1947 yılında İnsan Hakları Komisyonu’na bağlı olarak *Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu* adlı birim kurulmuştur. Bu komisyonun çalışma gruplarından azınlık kısmını en çok ilgilendiren birimi *Azınlık Çalışma Grubu* olmuştur. Grubun azınlık haklarının korunması hakkındaki en önemli maddeleri şunlardır: (İnaç, 2004: 28).

. *Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi’nin uygulamada ne ölçüde gerçekleştirildiğini incelemek;*

. *Azınlıklar arasında ve azınlıklara hükümetler arasında karşılıklı anlayışın geliştirilmesi dahil olmak üzere, azınlıkların dahil olduğu sorunlara olası çözüm yolları incelemek;*

. *Gerektiğinde, ulusal veya etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara mensup kişilerin haklarının korunması ve geliştirilmesi için daha ileri önlemlerin alınmasını tavsiye etmek.*

Son olarak Azınlık Hakları konusundaki ilk ve önemli belge niteliği taşıyan 1966 yılında oluşturulan Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nden bahsetmek gerekmektedir. Bu sözleşmenin azınlıkları ilgilendiren 27. Maddesinde “*Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelere, bu azınlıklara ait olan kişiler, grupların diğer*

üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini yaşatmak, kendi dillerini açıkça ilan etmek ve uygulamak ya da kendi dillerini kullanmak hakkından yoksun bırakılamazlar.” (İbraimi, 2012: 28). beyanı geçmektedir.

Avrupa'nın en eski siyasi örgütlenmesi olan AK, Avrupa'nın karşılaştığı sorunlara çözüm yolları aramak için kurulmuştur. Bu sorunların başında da azınlıklara yönelik ayrımcılık, yabancı düşmanlığı gelmektedir. Bunun yanısıra insan haklarını, çoğulcu demokrasiyi, hukuk düzenini korumak da ana motivasyonlarından biri olmuştur. 10 Avrupa ülkesinin (İtalya, Belçika, Fransa, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, Norveç, İrlanda, İngiltere, İsveç) Londra sözleşmesini imzalamaları ile ortaya çıkan AK hükümetlerarası bir organizasyondur.

AK azınlıkların güvencede olması, haklarının korunması için birçok çalışma içine girmiştir. Bu amaca yönelik uluslararası belgeler hazırlayarak bu konuyu ne kadar önemseydiğini gözler önüne sermiştir. AK kapsamında azınlık haklarına bakacak olursak durumun aynen BM'deki durumla aynı olduğunu görebiliriz. AK'de yapılmaya çalışılan düzenlemeler özelde insan haklarına bağlı olarak seyretmiştir. AK'nin İnsan Hakları bağlamında kabul ettiği sözleşme AİHS'dir. Bu sözleşme 1953'de kabul edilmiştir. Sözleşmenin 14. Maddesi de 'ayırım' gözetmeme ilkesini esas almıştır. Bu maddenin azınlıklar açısından önemi dil, din, ırk bakımından ayırım yapılmasını yasaklanmasıdır. Bunun dışına sözleşmede hiçbir şekilde azınlıklara hak verilme gibi bir durum söz konusu olmamıştır. (Gündüz, 1994: 213-249).

Sözleşmenin bu maddesinden ötürü AİHM'ne birçok başvuru yapılmıştır. Ancak bu maddenin işlevlik kazanabilmesi eğer sözleşmede başka bir maddede ihlal varsa söz konusu olabilmektedir. Grup halinde başvuru yapabilmek için de gruptaki her bir bireyin aynı ihlallere uğraması koşulu aranmaktadır. Sonuç olarak Avrupa Konseyi bildirimleri ve Mahkeme kararları bize göstermiştir ki konsey azınlıklarla ilgili konularda hukuki değil siyasi bir tavır takınmaktadır. (Erdoğan, 2000: 242).

Azınlık hakları kapsamında AK tarafından yapılmış olan bir diğer önemli anlaşma 1 Şubat 1995'de kabul edilen ve 1 Şubat 1998'de yürürlüğe girmiş olan *Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesidir*. Bu sözleşmenin önemi ulusal azınlığın içerisinde bulunan bireylerin kendi dillerini öğrenmesi ve bu dilde bilgi edinmesi yayın yapabilmesi, eğitim kurumları açabilmesi, yerel idari makamlarla olan ilişkilerini azınlık dilinde yürütebilme gibi haklar verilmesidir. Bu sözleşme şimdiye kadar yapılmış olan anlaşmaların en kapsayıcısı olmuştur. Bu anlaşma her ne kadar yapılmış olan anlaşmaların en kapsayıcısı olsa da ulusal azınlık tanımına yine de yer verilmemiştir. 1993 yılında yapılan bir

müzakerede azınlık tanımını önerisi yapılmış istense de bunu sözleşmeye dahil etmemişlerdir. (Oran, 2018: 83).

Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı (AGİK) 1975'te yapılan Helsinki Zirvesinden 1994'e kadar Avrupa'da güvenliği ve istikrarı tesis etmek için başlayan konferanslar sürecidir. Bu süregelen konferanslar sürecinde hiçbir bağlayıcılığı olan belge kabul edilmemiştir. (Avrupa'da oluşmuş belirli bir düzen vardı. Bu düzenin ve güvenliğin süreklilik arz etmesi için 1970'li yılların sonuna doğru çeşitli konferanslar yapılmıştır. 1 Ağustos 1975'te bu konferanslar sonuç vermiş Avrupa'nın güvenliği ve istikrarını amaçlayan bir örgüt kurulmuştur. Budapeşte'de AGİK ismini almıştır. (Kurubaş, 2017: 68-69)

1990'lı yılların sonlarına doğru çatırdamaya başlayan Doğu bloğu en sonunda dağılmıştır. Orta ve Doğu Avrupa'da bu dağılmadan çeşitli şekillerde payını almıştı. 1960'lı yıllara kadar sadece insan haklarının korunması ve geliştirilmesiyle ilgilenen örgüt Bu dağılmanın azınlıkları ilgilendiren kısmı Doğu Avrupa'nın dağılmasından sonra azınlıkların istikrarsızlık unsuru yaratmasıydı. Bu konu da Avrupa'nın güvenliğiyle ilgili olduğu için AGİT'i çok yakından ilgilendirmiştir. (Kurubaş, 2017: 72).

AGİT 1990 yılında Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da bir zirve düzenlemiştir. Bu zirveden sonra Kopenhag Bildirisi (İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Toplantı Belgesi) ve Yeni Avrupa için Paris Şartı yayınlanmıştır. Bu belgeler insan hakları alanına Kopenhag Kriterleri denilen ölçütleri getirmiştir. İnsan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi birçok konuya yeni kriterler getirmiştir. Bu kriterler içinde bizi ilgilendiren kısım uluslararası azınlıklarla ilgili olan bildirgenin 30 ve 35. Maddeleridir. (Kurubaş, 2017: 123).

Bildirgenin 35. maddesinin ikinci fıkrası azınlıkların dilsel, dinsel, kültürel niteliklerini kaybetmemesi bunları geliştirmesi ve koruması için yerel ve özerk idareler kurulmasını dile getirmiştir. Bu belgenin hiçbir şekilde hukuki bir bağlayıcılığı bulunmasa da 35.maddenin bir ayrıcalığı bulunmaktadır. Özerkliğin azınlık hakları bakımından meşru bir istek olduğunun ve bu hakkın tanınması gerektiğinin vurgusu yapılmaktadır.

Kopenhag belgelerinde azınlıkları ilgilendiren maddelere ayrıntılı bakacak olursak 30.maddenin ayrımcılık yasağı ve kanun önünde eşitliği sağladığını, 31. Maddede ulusal azınlığa mensup birinin bir zarara sebebiyet veremeyeceğinin, 32. Madde de ulusal azınlıkların kültürel olarak dilsel, dinsel mevcudiyetlerini korumasının ve geliştirme olanağından , 33. Madde azınlık haklarının korunması boyutunda pozitif bir zorunluluğu (yüküm) göz önünde tutan, 34. madde ise azınlık haklarının kolektif kullanılmasını destekleyen en büyük maddedir. (Terzioğlu, 2007: 26-27).

AGİT çevresinden Kopenhag Belgesi'nden sonra çıkan iki belge vardır. Bunlar 1990 yılındaki Paris Şartı ve Cenevre Raporu belgeleridir.

Paris şartında ulusal azınlıklara mensup kişilere ayırım yapılmayacağına ve onların dilsel, dinsel kimliklerine karışılmayacağı beyan edilmiştir. Diğer önemli belge olan Cenevre Sözleşmesi ise biraz daha farklılık arz etmiştir. (Aytaç, 1999: 43-51) .

AGİT'nin Cenevre Raporunda azınlıkların korunması için önlemler alınması gerektiğinin bu önlemler arasında yerel ve özerk yönetimlerin kurulması gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu belgenin önemli olmasının nedeni gerektiğine yasama ve yürütme organlarına sahip özerk bir bölge kurulmasından bahsetmesidir. (Gündüz,2003: 589- 595).

Azınlıkları ilgilendiren en çok bilinen belgelerden birkaç tanesi de AGİT Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanan

.Ulusal Azınlıkların Kamusal Yaşama Etkin Katılımına İlişkin Lahey Tavsiyeleri(1996)

.Ulusal Azınlıkların Dil Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri(1998)

.Ulusal Azınlıkların Kamusal Yaşama Katılma İlişkin Lund Tavsiyeleri(1999)

Bütün bunlarla birlikte AGİT bünyesinde 2003 tarihli Radyo Televizyon Yayınlarında Azınlık Dillerinin Kullanımına İlişkin Kılavuz hazırlanmıştır.

Son olarak AGİT insan ve azınlık haklarının denetlenmesi amacıyla üç kurumsal mekanizma ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki 1989-93 arasında geliştirilen insani boyut mekanizması, ikincisi 1992 yılında yıllık yürütmeyi değerlendirme konferansları, üçüncüsü yine 1992 yılında benimsenen Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri'dir. (Kurubaş, 2004: 77-79).

Avrupa Birliği azınlıklar konusunda diğer örgütlerden farklı bir tutum izlememiştir. AB'de azınlıklar konusunda 1990'lara kadar pasif kalmış, diğer örgütler gibi insan hakları çerçevesinde eşitlik, ayırım yapmama gibi konulara önem vererek azınlıklar konusuna dar anlamda bakmıştır. Bu konuya Avrupalı devletlerin böyle bakmasının nedeni insan hakları her bireye eşit olarak sağlanırsa ortada azınlık meselesi diye bir durumun mesele haline gelmeyeceğini düşünmüşlerdir. Bu durum 1990'lara kadar bu şekilde idare edilmeye çalışılsa da ortaya çıkan gelişmeler bu düşüncenin eskide kaldığının artık yeni düzenlemeler yapılması gerektiğini ortaya koymaya başlamıştır. (Kurubaş, 2006: 124-126).

AB'nin 1990'lı yıllara kadar azınlık konusunu ele almasının başlıca nedenleri olmuştur. Bunlardan ilki 1945'lere kadar azınlık konusunun dünyada olduğu gibi Avrupa'da da geniş bir siyasi çerçevede ele alınmasıdır. Diğer nedeni ise ortak Pazar anlayışının hâkim olduğu ülkelerin azınlık gibi meseleleri de kendiliğinden çözebileceği düşüncesidir. Diğer

tarafından Avrupalı devletlerin 1945-1989 yılları arasında azınlık konusuna yeterince önem vermemesinin bir diğer nedeni ulusal azınlık gibi konuların egemen devlet anlayışını zayıflatacağını ve devletlerine karşı bir tehdit oluşturulabileceğini düşünmeleri olmuştur. Bu dönemde devletler azınlık konusuna insan hakları bağlamında bakarak eğer insan hakları sağlanırsa azınlık haklarının da korunacağını düşünmüşlerdir. (Taşdemir, Saraçlı, 2007: 28).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla azınlık konusunun önem kazanması aynı seyirde işlemiştir. Bu dönem sadece Sovyetler'den kopan ülkeler için değil aynı zamanda Orta Avrupa'daki azınlıkların da azınlık, ulusçuluk gibi kavramlara önem vermesine sebep olmuştur. Bu nedenle AB 1990 -1995 yılları arasında azınlık statüsü üzerinde durmaya başlamıştır. Dolayısıyla AB'nin azınlıklar konusunda aktif bir tutum sergilemesi Soğuk savaş sonrası ortaya çıkan sınır değişiklikleri sonucunda olmuştur.

AB azınlıklar konusunda ilk adımı 7 Şubat 1992'de Maastricht'te imzalanan AB anlaşmasıyla atmıştır. Bu anlaşma neticesinde yasalaşma süreci başlamıştır. Bu anlaşmayı Kopenhag Kriterleri (1993), Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Topluluğunu Kuran Anlaşma (1997) ve Avrupa Temel Haklar Şartı izlemiştir. (Türken, 2003: 133).

Bahsettiğimiz anlaşmalardan ilki olan Maastricht anlaşması, 1 Ocak 1993'te yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmanın ilk bölümünde anlaşmaya taraf devletler “Özgürlüğe, demokrasiye, hukuk devletine ve insan haklarına olan bağlılıklarını vurgulamaktadırlar. Anlaşmanın bu seviyesinde yalnızca AB üyelerini içine alan ve insani hakları ile ilgili olan kısım F maddesinde yer almaktadır. (Türkmen , 2003: 147).

Anlaşmanın ikinci bölümü ise AB vatandaşlarının temel haklarını genişletmektedir. Bu temel hakların içinde Avrupa seçimleri içerisinde seçme seçilme hakkı, serbest dolaşım ve ayrımcılık yasağı, diplomatik haklar yer almaktadır. (Türkmen, 2003: 147-148).

Diğer yandan anlaşmada Kültür başlığı altında bir bölüm yer almaktadır. Bu başlıkta Avrupa kültürlerinin sürmekte olan farklılıklarına vurgu yapılarak bunun birlik için önemine dair ifadeler üzerinde durulmuştur.

Maastricht anlaşmasının getirmiş olduğu bir diğer yenilikten 128. Maddede bahsedilmiş olan “bölgesel çeşitlilik” ve “üye devletlerdeki kültürlerin gelişimi” konularında faaliyetlerde bulunacak bir danışma organının AK bünyesinde kurulmasıdır. (Çelikmen, 2010: 37).

Kopenhag Kriterlerinden söz edecek olursak 1993 yılının Haziran ayında Kopenhag'da yapılan toplantı sonucunda Konsey ülkelerin katılımı için, birtakım kriterler

ortaya koymuştur. Konsey birliğe üye olan devletlerin bu kriterlere uymak zorunda oldukları kararını almıştır. Bu nedenle de “azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması” şartı siyasi kriterlerden bir tanesi olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle de azınlık haklarının Kopenhag Kriterleriyle AB siyasetine girdiğini söylebiliriz. (Kalaycı, 2006: 8).

AB kapsamında insan hakları konusunda atılan adımların en önemlilerinden bir tanesi de 1997 yılında imzalanan Amsterdam anlaşmasıdır. Anlaşmanın Madde (6) 1 kısmındaki şu ifade Masstricht’in başlangıç bölümünü şu şekilde hükme bağlamaktadır.

“Birlik üye devletlerin ortak ilkeleri olan özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerine kurulmuştur”. (Türkmen, 2003:151).

Kopenhag Kriterlerinde “azınlık haklarına saygı” kavramı net bir dille koruma altına alınmamaktadır. Bu da birliğin kendi arasındaki politik gerçekliğini göstermektedir. Buradan çıkarılacak sonuç şudur birliğe üye olmak isteyen devletler için Kopenhag Kriterleri Amsterdam Anlaşması’ndan daha önemli olduğu gerçeğidir,

AB 1997 yılında Amsterdam Anlaşması’nın “azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması” unsuru dışındaki bütün Kopenhag siyasi kriterlerini AB’ni ortak değerleri olarak anayasallaştırmış ve anayasaya dahil etmiştir. Üyeliğin de ön koşulu olarak belirlenen bu kriterler AB’nin azınlıklar konusunda iç politika ve dış politika arasındaki tutarsızlığını da gözler önüne sermektedir. (Çelikmen, 2010: 39).

Amsterdam anlaşmasında AB’nin azınlık haklarını söz konusu etmemesi 2000 yılında Nice zirvesinde de devam etmiştir. Bu zirvede kabul edilen AB Birliği Temel Haklar Şartında bu konuya değinilmemiştir. (Çelikmen, 2010: 40). Bu şartta insan haklarına doğrudan bir atıfta bulunulmamıştır. Sadece temel haklar çerçevesinde “ayrımcılık yasağı”, kültürel, dini ve dinsel çeşitliliklere saygı gösterileceği ve “yasa önünde eşitlik” hükümleri yer almaktadır. (Avrupa Temel haklar Şartı 20, 21, 22. Maddeleri)

Sonuç olarak azınlık tanımının hala tam anlamıyla yapılamamış olması ve AB hukukunda azınlık haklarına yer verilmemesi ortaya çözülmesi çok kolay olmayan sorunlar çıkarmıştır.

BÖLÜM IV

4. KAZAKİSTAN, KIRGIZİSTAN VE AZERBAYCAN'DA AHISKA TÜRKLERİ

Günümüzde tahmini olarak Ahıska Türkleri 600.000'e yakın nüfuslarıyla dünyada 9 farklı ülkede yaşamlarını sürdürmektedirler (Faigov, 2020:1143; Trier vd, 2011:54). Yaklaşık 8 yıl öncede bu hususta bazı rakamlar telaffuz edilse de bu rakamlar tahminden öteye gitmemektedir. Türkiye'de ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde temsilcilikleri bulunan DATÜB toplam rakamı net bir şekilde ifade edememekle birlikte Bayraktar, (2013:77)' da, bu sayının 430.000-440 000 aralığında olabileceğini rapor etmiştir. Muhtemel rakamların ifade edilmesinin nedeni SSCB'nin ortadan kalkmasıyla bir tertip içerisinde yapılan bu sayımların bir daha yapılmamasıdır. Günümüzde Ahıska Türklerinin yaşadıkları ülkelere Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin de (KKTC)'de eklenmesi ile tezimizin bundan sonraki kısımlarında bu sayıyı 10 olarak ifade edeceğiz.

Ahıska Türklerinin nüfuslarıyla ilgili sıhhatli bilgilerin ortaya çıkarılmasında 1944 sürgün hadisesinin öncesi ve sonrası durumlar göz önüne alınmalıdır. Doğal olarak Ahıska Bölgesi'ndeki Türk nüfusun sürgün edilmeden önce yaşadıkları yerlerdeki miktarları hakkındaki bilgiler gerçeğe daha yakın iken sürgün edildikten sonra ise bu durum bulanık bir hal almıştır. Bu durumu ortaya koyan en güzel örneklerden bir tanesi 1897 yılında yapılan nüfus sayımıdır. Çarlık Döneminde yapılan sayımda bu bölgede (Borcomi, Meskheti, Javakheti) yaşayan Türk milliyetine sahip insan sayısı 208 000 olarak belirtilmektedir. Bu rakam alandaki toplam popülasyonun yüzdesi içinde %31-35'lik dilimi oluşturmaktadır. Ermeni milliyetine mensup insanlar için bu dilim % 48, Gürcü milliyeti için ise %5'tir (Trier vd, 2011: 8).

Daha sonraki yıllarda Meskheti ve Javakheti bölgesi için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin yaptırmış olduğu 1917 nüfus sayımında bu rakam ilginç bir şekilde 108 000'e düşerken 1926 yılında ise bu sayı 137.921'e yükselmiştir. Tespit edilen bu rakam Gürcistan Bölgesinde yaşayan tüm insan sayısının ancak %5,27'lik bir dilimine karşılık gelmektedir (Ataöv, 2007:23; Sheehy ve Nahaylo, 1980:24). Burada üzerinde durulması gerek önemli husus o tarihlerde Ahıskalılar için "Türk" tabirinin kullanıyor olmasından dolayı Kürt (4.024) ve Terekemeler (6.316) bu sayımda ayrı değerlendirilmiştir (Aydingün vd, 2006:1; Aydingün, 2007:340). Yine bu bölge ile ilgili olarak 1929 tarihine ait bir yayımda Ahıska'daki Türklerin sayısının %55 olduğu açıklanmıştır (Avşar ve Tunçalp, 1994:9; Kurbanov, 1991:12).

Ahıska Türklerinin nüfusları hakkında Sovyet Dönemine ait bilgi veren kaynaklardan en sonuncusu 1989 tarihindeki nüfus sayımıdır. Toplam da 207.502 Ahıskalı Türk'ün belirlendiği bu sayımda, sırasıyla 106.302 kişi Özbekistan, 49.567 kişi Kazakistan, 21.294 kişi Kırgızistan, 17.705 kişi Azerbaycan, 9.890 kişi RF, ve 3000 kişide Ukrayna ve Gürcistan'da yaşamaktadır (Kurbanov, 1991:16; Osipov, 2007:444; Polian, 2004:220; Yunusov, 2000:44). Üren, (2015:191)'e göre sürgün edildikleri 1944 tarihinden hatta günümüze kadarki periyotta Ahıskalı Türkler önceleri SSCB'ye ait farklı coğrafyalarda dağınık şekilde yaşadıklarından dolayı buldukları ülkelerin vatandaşlarının sahip olduğu isimleri almış olma olasılığından dolayı yukarıda verilen bilgiler doğru bilgileri net yansıtmamaktadır. Bunu doğrular mahiyette birçok Ahıskalının bir zamanlar yaşamış oldukları Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Özbekistan kültürüne ait isimleri hala günümüzde taşıdıkları bilinmektedir.

Seferov ve Akış, (2008: 402)'in, 1939, 1959 ve 1989 Sovyet Nüfus Verilerine göre yapmış oldukları çalışmaya göre günümüzde Ahıska Türklerinin nüfus olarak en çok yaşadıkları ülke Türkiye kabul edilmektedir (**Tablo 1**). Burada sunulan 2006 yılına ait veriler ise tahmini rakamlarla gösterilmeye çalışılmıştır. Sovyetler Birliğinin dağılması neticesinde buldukları yerlerde çeşitli zorluklarla karşılaşan Ahıskalı Türkler kendi vatanları kabul ettikleri Türkiye'ye yüksek oranda göç etmişlerdir.

Tablo 1. Ahıska Türklerinin farklı yıllarda yaşadıkları ülkelere göre dağılımı

Ülkeler	Nüfus (1000)			
	1938	1959	1989	2006
Türkiye	50	75	115	190
Kazakistan	-	65	110	170
Rusya Federasyonu	10	25	60	85
Azerbaycan	-	3	20	50
Kırgızistan	-	20	30	45
Özbekistan	-	85	135	25
Ukrayna	-	4	7	15
ABD	-	-	-	10
Gürcistan	175	-	-	-
Diğer Ülkeler	5	8	10	15
Toplam Nüfus	240	285	487	605

DATÜB tarafından verilen bilgilere göre ise Ahıska Türklerinin nüfusu yaşadıkları ülkelere göre son yıllarda değişkenlik göstermektedir (**Resim 2**). Dadayeva, (2018:9)'ya göre Ahıskalılar tarafından kurulmuş DATÜB'ün sunmuş olduğu bu sayıların gerçeğe daha yakın olduğu söylenebilir Burada daha önceki bilgilerden farklı olarak ABD ve KKTC'nde yaşayan Ahıska Türklerinin de sayıları burada ifade edilmiştir.

Resim 2: Ahıska Türklerinin günümüzde yaşadıkları ülkelere göre nüfus dağılımı (ALJAZEERA,2021).

Resim 2: Ahıska Türklerinin günümüzde yaşadıkları ülkelere göre nüfus dağılımı

Resim 2’de görüldüğü gibi halihazırda 180.000 kişiyle Kazakistan, Ahıska Türklerinin en yoğun olarak yaşadığı ülkedir. Daha sonra bu ülkeyi 95.000 kişiyle Rusya, 87.000 kişiyle Azerbaycan, 76.000 kişiyle Türkiye, 42.000 kişiyle Kırgızistan, 38.000 kişiyle Özbekistan 16.000 kişiyle ABD, 8000 kişiyle Ukrayna, 1500 kişiyle Gürcistan ve 180 kişiyle KKTC takip etmektedir. Zaman içerisinde gerek zorunlu olarak gerekse kendi istekleriyle yer değiştirmelerinden dolayı yaşadıkları ülke sayısının artmasıyla birlikte bu toplumun başta popülasyonları olmak üzere sosyal yaşantıları hakkında sağlıklı bilgilerin elde edilmesi muğlak hale gelmiştir.

Yaşadıkları bu ülkelerde yaşantılarıyla ilgili nüfus, eğitim, sağlık, ekonomi, göç, dini hayat, dernekleşme, yayın faaliyetleri ve siyaset gibi unsurlar bakımından statülerinin bilinmesi bu toplumla ilgili yapılacak araştırmalar için önemli bir taban oluşturması bakımından çok elzemdir. Buradan hareketle yaşadıkları coğrafyalarda bilhassa uluslararası hukukun ön gördüğü insan haklarının gözden geçirilmesi, anavatanlarına dönüş yolundaki mevcut sorunların detaylı bir şekilde irdelenmesi bu problemin çözüme kavuşturulması yönünde ciddi bir fayda getirecektir.

İlk etapta sürgün edildikleri Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan ülkelerinde hayatlarını idame ettiren Ahıska Türkleri daha sonraki yıllarda yaşamış oldukları sorunlardan dolayı Azerbaycan, Ukrayna, RF ve ABD gibi ülkelere de göç etmişlerdir. Tezimizin bu bölümünde Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan’da yaşayan Ahıska

Türklerinin demografik, sosyal, kültürel ve ekonomik durumları uluslararası azınlık hakları bağlamında karşılaştırılacaktır.

4.1. KAZAKİSTAN

Orta Asya'da yer alan Kazakistan, geniş bir coğrafyada 2.717.300 km² yüzölçümü ile kuzeyde ve batıda Rusya, doğuda Çin, güneyde Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile komşudur. Karasal iklimin yaşandığı ülkede 7000 aşkın akarsuyu bulunmakla birlikte yer altı kaynakları bakımından da çok zengin bir coğrafyaya sahiptir. Kazakistan'ın petrol ve gaz rezervleri çok zengin olup 2020 yılında dışarıya 68.500.000 ton petrol ve 10,7 milyar metreküp gaz ihraç edilmiştir. 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kazakistan'da yönetim şekli cumhuriyet olup, Cumhurbaşkanı Kasım Cömert TOKAYEV'dir. Astana olarak bilinen başkent in ismi Nur-Sultan olarak değiştirilmiştir. Resmi dili çağdaş Türk dillerinden biri olan Kıpçak grubuna bağlı Kazakça ve Rusça'dır. Ülke nüfusunun % 60'dan fazlası günlük hayatlarında Kazakça konuşmaktadır. İnanç olarak yaygın dinler sırasıyla İslamiyet (%60), Hıristiyanlık (%32) ve diğerleridir (Okan üniversitesi, 2021). Kazakistan Devlet İstatistik Kurumu, 2018 yılında yapmış olduğu sayıma göre Kazakistan'ın Nüfusu 18.167. 337'dir. Kazakistan, çok çeşitli milliyet ve inanca sahip olan insanların huzur içinde yaşadığı bir ülkedir. Ülkede 130'dan fazla etnik grup hayatını sürdürmektedir. Böylesine çeşitliliğe sahip bu ülkede yaklaşık 200. 000'e yakın Ahıska Türkünün yaşadığı bilinmektedir (Dadayeva, 2018: 9).

4.1.1. Kazakistan'da Ahıska Türkleri

Bilindiği 1944'te sürgünden sonra Ahıska Türklerinin nüfus olarak en fazla iskân edildikleri ülke Özbekistan olmuştur. Fakat 1989 yılında meydana gelen Fergana faciasından sonra Ahıska Türklerinin can güvenlikleri tehlike altında olduğundan büyük bir kısmı Özbekistan terk etmek zorunda kalmışlardır. Hem yakın akrabalarının Kazakistan'da yaşıyor olması hem de Özbekistan'ın coğrafik olarak kendilerine yakın olmasından dolayı birçok Ahıskalı aile Kazakistan'a göç etmeyi tercih etmişlerdir. Günümüzde bu ülkedeki Ahıskalıların nüfusu, Özbekistan ve Kırgızistan ülkelerine göre daha fazladır. Kazakistan Devlet yönetiminin bünyesinde bulundurduğu farklı etnik unsurlara ve dini inançlara saygı göstermesi, ülke ekonomisinin daha iyi olması bu göçü etkileyen olumlu unsurların başını çekmektedir (Dadayeva, 2018: 9).

4.1.2. Demografik Yapı

Kazakistan coğrafik olarak büyük olmasına rağmen nüfus bakımından aynı karakteri yansıtmamaktadır. Ülkenin demografik yapısı çok farklı etnik yapılardan meydana geldiği

için bu unsurların nüfusları hakkında net bilgiler vermek mümkün değildir. Bu etnik çeşitlilik kültürel zenginlik gibi görülmekle birlikte zamanla etnik unsurların oranlarında ortaya çıkan farklılıklar doğrudan ülkenin politik, mali ve toplumsal yapısında ciddi tesirler oluşturmuştur (Deliömeroğlu, 1999;19). Kazakistan'da yukarıda bahsedilen 130 etnik unsurdan birisi olan Ahıska Türkleri, ülke şartlarına kısa denilebilecek bir zaman içerisinde uyum sağlayarak bugün ülke içerisinde ekonomik ve sosyal olarak iyi bir duruma gelmişlerdir. Bu seviyeye gelmelerinde sahip oldukları dili öğrenme kabiliyetleri, bir iş konusunda ortaya koydukları gayret ve hüneleri çok önemli unsurların başında gelmektedir (Rakişeva ve Majitova, 2018:375-376).

En başta 1944 sürgünü ve daha sonrasında çeşitli nedenlerle Ahıska Türklerinin Kazakistan'a göç ettiği bilinmektedir. Sovyet yönetimin bildirdiği resmi bilgilere göre sürgünden sonra 29.500 Ahıskalı Türk Kazakistan'a yerleştirilmiştir (Karcı ve Çetin 2018: 533). Sürgün sonrası Ahıskalıların yerleştirildikleri yerler başlıca Alma-Ata, Çimkent, Cambul şehir merkezleri ve çevre köyleridir. Bu ülkeye Ahıska Türklerinin göçleri yıllar içerisinde süregelmiştir. Özellikle 1989 Fergana olaylarından sonra yeniden bir sürgünle yüz yüze kalan bu topluma Kazakistan Devleti sahip çıkarak onların başta Alma-Ata, Çimkent, Cambul, daha sonra Taraz ve Karaganda beldelerinde iskân edilmelerini sağlamıştır. Seferov ve Akış (2008:403)'a göre bu bölgelerde yerleşen Ahıska Türklerinin sayısı 170.000 olarak belirtilirken, daha önce sunduğumuz haritada (Resim 2) bu sayı 180.000 olarak ifade edilmiştir. Ahıska Türklerinin göçü ile ilgili çalışma yapan Devrisheva, (2019:337) bu rakamın 200.000 olabileceğini ifade etmektedir. Yine 2020 yılında DATÜB yetkilileri ile yaptığımız görüşmelerde bu rakamın 180.000 -190.000 arasında olduğunu ve nüfusun büyük bir kısmının köylerde yaşadığını iletmişleridir (DATÜB, 2020). Daha önce belirttiğimiz gibi bu rakamların Ahıska meselesiyle ilgilenen kurum sorumlularından ve akademik çevrelerden temin edilen bilgi ve görüşlerdir. Hali hazırda Ahıska Türkleri Kazakistan'da genellikle Alma-Ata, Çimkent, Cambul, Taraz, Karaganda, Semipalatinsk ve Nursultan (Astana) şehirlerinde yaşamaktadır (Badalov, 2004:34; Devrisheva, 2010:14).

4.1.3. Eğitim, Dil Ve Kültür Hayatı

Kazakistan'da eğitim, dil ve kültür hayatıyla ilgili bilgiler vermeden önce konu hakkında daha iyi değerlendirmeler yapma için Ahıska Türklerinin Osmanlı Dönemi, SSCB Dönemi ve Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandığı tarihten sonraki durumları hakkında bazı bilgileri vermek konunun daha iyi değerlendirilmesine katkı verecektir.

Osmanlı Dönemi: Ahıska bölgesi 1578 yılında Osmanlı himayesine girdikten sonra ahali müslüman olmuş doğal olarak bu insanlar Osmanlı eğitim sistemine tabi olmuştur. Kısa bir sürede Trabzon ve Erzurum'dan sonra bölgenin önemli bir yönetim, kültür ve ticaret merkezi olan Ahıska-Çıldır eyaletinde yazışma dili olarak Osmanlıca kullanılmıştır. 1930 yıllarına kadar Osmanlıca eğitimin hâkim olduğu bölgede insanlar, çocuklarının eğitimine çok ihtimam göstermiş ve eğitim için mahalle mektepleri ya da medreseler kullanılmıştır. Günümüzde hala Ahıska merkezinde bulunan Ahmediye Camii bu işlevi gören medreselerden bir tanesidir. Eğitim için çok önemli olan bu mekanlarda halk baskıdan uzak bir şekilde hür bir şekilde eğitimlerini alabilmişlerdir. Osmanlıcanın yanında bu bölgede yer alan medreselerde Arap dilinde Fıkıh ve Kelam gibi İslami ilimlerde verilmiştir (Çakırözöğlü, 2004:24; Karcı ve Çetin, 2018:533).

SSCB Dönemi: Sovyet döneminin başlamasıyla bilhassa Ahıska Türklerine karşı bir izolasyon politikası uygulanmıştır. Belirgin olarak tatbik edilen bu tecridi bertaraf etmek için toplumun saygın liderleri ve aydınları çeşitli teşebbüslerde bulunmalarına rağmen Moskova ve Tiflis yönetimlerince bu girişimleri karşılıksız kalmıştır. O dönemdeki entelektüel karakteriyle bilinen Ömer Faik'in Türkçe eğitim veren bir okul açma çabası Tiflis yöneticileri tarafından reddedilmiştir. Ahıska'da eğitim veren birimler 1930 yılından sonra Latin alfabesiyle eğitime başlanmış bu dönem 1939 yılına kadar sürmüştür (Piriyev ve Piriyeva, 2007:230).

Tecrit siyasetine baskıcı bir şekilde devam eden SSCB yönetimi 1940 yılından sonra eğitimde kullanılan Latin alfabesini bu kez Kril alfabesine çevirerek bilhassa o yıllarda Latin alfabesine geçmiş olan Türkiye ve diğer Türk soylu topluluklar arasındaki dil ve kültür köprüsünün oluşmasına bu şekilde zarar vermiştir. Bu politikaların uygulandığı o tarihlerden bu yana Türk soylu toplumların 32 farklı alfabe kullanmış olmaları SSCB'nin bu konuda yapmış oldukları politikada maalesef emellerine ulaştıkları görülmektedir (Karcı ve Çetin, 2018:533).

Yaklaşık 12 yıl süren Özel İskân Rejiminin baskıcı uygulamalarından dolayı Kazakistan'a sürgün edilen Ahıska Türklerinin eğitim durumları yok denecek kadar zayıflamıştır. Çünkü sürgün sonrasında birinci yıl içerisinde eğitim çağındaki çocuklar okullara alınmayarak eğitim hakları ellerinden alınmıştır. Bu zorluğu aşmak için okuryazar konumunda olan şahıslar kendi çocuklarına ev hanelerinde eğitim verme çabası içerisinde bulunmuşlardır. Yine bir şekilde ellerinde bulunan kitap, dergi ve gazete gibi eğitim araçlarını kullanmak suretiyle eğitim seviyelerini yükseltme gayreti içerisinde olmuşlardır.

Daha sonraki yıllarda okullara alımlar başlamıştır fakat kimliğinde Türk yazarlar bu haktan faydalanamamıştır. Kimliğinde Azerbaycanlı olan şahıslara bu hak verilerek eğitim hakkından faydalanma konusunda ayrımcılık yapılmıştır.

SSCB sınırları içerisinde uygulanan eğitimde genel anlayış devletin bu yolla tüm insanları değiştirebileceği inancıdır. Aynı anlayış Kazakistan'da da uygulandığı için eğitim konusuna ayrı bir önem verilmiş insanları ortaya koydukları bu sistemle istedikleri şekilde yetiştirebileceklerine inanmışlardır. Aslında bir asimilasyon anlayışı olan bu sistem Kazakistan'da sistematik bir şekilde uygulanmıştır. Çünkü asli unsur olan Kazak halkının ana dili eğitimin hiçbir alanına sokulmamış ve Rus dili eğitim dili olarak ikame edilmiştir. Kazaklar 19. Yüzyılın sonuna kadar ilk eğitimlerini mahalle, köy mektepleri ve medreselerdeki hocalardan alırlar daha sonraki eğitimleri için ise bugün Özbekistan sınırları içerisinde yer alan büyük medreselerin olduğu Semerkant ve Taşkent gibi şehirlere giderlerdi. Bu yüzyılda bu coğrafyalarda bulunan medreselerde dini bilgiler verilmekle birlikte Çağatay Türkçesi, Arapça, Farsça eğitimde verilmiştir. Bunlara aykırı bir şekilde Çarlık Rusya döneminde Ruslaştırma amacıyla, günümüzde Tataristan olarak bilinen bu coğrafyada açılan Rus-Tatar okulları aynı şekilde Kazakistan'da açılmıştır. Okullar açarak yapılması hedeflenen asimilasyon çabaları Çarlık yönetiminin arzu ettiği gibi gerçekleşmemiştir ama bu ideal SSCB döneminde Kazakistan'da istenilen şekilde işlerlik kazanmıştır (Devlet, 1983:29).

Ağırlıklı olarak Rusça eğitimin verildiği Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türkleri gerek dil gerekse verilen eğitim açısından değerlendirildiğinde tam bir çıkmaz sokak içerisine düşmüşlerdir. Çok iyi tanımadıkları bir coğrafyaya uyum sağlarken önce eğitim kurumlarından tecrit edilmeleri ve daha sonra dayatılan Rusça ile eğitim yapma mecburiyetleri onları birçok bakımdan zayıf bırakmıştır. Özel İskân rejiminin 1956 yılında sona ermesiyle birlikte birçok Ahıskalı kimlik bilgilerini Azerbaycanlı olarak değiştirdikten sonra yükseköğretimden faydalanma imkânına kavuşmuşlardır. Büyük zorluklara rağmen öğrenim gördükleri üniversitelerden başarı ile mezun olan öğrenciler Ahıskalı kimlikleri yüzünden ayrımcılığa tabi tutularak devlet tarafından işe alınmamışlardır. Bir Sovyet vatandaşının sahip olduğu haklara sahip olamadıkları için hiçbir zaman üst seviyede bir devlet yöneticisi olamamışlardır (Karcı ve Çetin, 2018:534).

Çok farklı etnik unsurları bünyesinde barındıran Kazakistan'da 1980 yılında azınlıklara kendi dillerinde eğitim alma hakkının verilmiş olması Ahıskalıları da çok sevindirmiş olup ana dillerinde eğitim yapmaları için bir fırsat doğurmuştur. O dönem

Türkçe eğitim almalarının önünde birçok zorluk olduğu için çocuklarının eğitimi için konuştukları ağıza yakın olmasından dolayı Azerbaycan Türkçesiyle eğitimin uygun olacağı düşüncesiyle eğitimle ilgili mercilere başvuru yapmışlardır. Bu girişimin neticesinde Ahıskalılar yoğun yaşadıkları yerleşim birimlerinde kendi içlerinden seçtikleri öğretmenlerden ve haftada iki saat olmak kaydıyla Azerbaycan Türkçesiyle ders almışlardır. Yıllar sonra da olsa kendi dillerinde eğitim almak büyük bir moral olmuştur. Eğitimle ilgili yaşadıkları en önemli hususlardan bir tanesi de kız çocuklarının eğitimiyle ilgili durumdur. Çünkü Ahıskalılar sahip oldukları gelenekler, kız kaçırma, kaçma gibi alışkanlıklar ve kız evlatlarının erken denilecek yaşlarda evlendirilmelerinden dolayı istemeden olsa da kızların eğitimden yeterince faydalanamamalarına sebep olmuşlardır. Kız çocuklarının eğitimlerini olumsuz olarak etkileyen faktörlerden bir tanesi de bir töreye dönüşen kız çocuklarını her zaman göz önünde bulundurma alışkanlığıdır. Günümüzde hala etkisini koruyan bu anlayıştan dolayı kızlarını yalnız başlarına başka bir şehre gelin vermemek gibi bir kültür ortaya çıkmıştır (Karcı ve Çetin, 2018:535). Bursa'nın Gürsu ilçesinde ikamet eden Ahıskalı ailelerle 2020 yılında yaptığımız ev sohbetinde 2000 yılında Türkiye'ye gelmiş olmalarına rağmen kendilerinden yıllar önce gelen Ahıskalı ailelere bile kızlarını verme konusunda endişe yaşadıklarını ve evlatlarını gurbete göndermek istemediklerini öğrendik. Bir bakıma azınlık olma psikolojinin getirdiği bir davranış olan kendinden olanı sürekli göz önünde tutarak oluşan koruma duygusu diğer taraftan kız evlatlarının girişkenliklerini ve fikirlerini ifade etmede olumsuz bir etki oluşturmaktadır.

Kazakistan'ın Bağımsızlığını Kazandıktan Sonraki Dönem: Tüm öğeleriyle Kazakistan'ı baştanbaşa etkilen bu süreç yeni bir anlayışın hâkim olmasına sahip olduğu için diğer dönemlerden çok farklıdır.

SSCB'nin dağılmasından hemen sonra 16 Aralık 1991'de Kazakistan bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte tüm kurumlarıyla ülkede değişimler ve yenilikler başlamıştır. En dikkat çekici olanlardan bir tanesi Çarlık Rusya ile başlayan ve Sovyetler döneminde devam eden eğitim politikasının terkedilmeye başlanması onun yerine daha milli bir anlayışın getirilmesidir. Millileşmeye dayalı bu yeni politika Kazak Türkçesinin toplumsal olarak kullanım alanının genişlemesine neden olmuştur. Birçok azınlık unsurun yaşadığı bir ülke olan Kazakistan'da bu toplumlar eğitim aldıkları okullarda kendi etnik dillerini öğrenmekle birlikte ülkenin resmi dili olan Kazak Türkçesini de öğrenmeye başlamışlardır (Gökdağ, 2002:84). Yapılan ulusal bir projeye 2001-2010 yılları arasında hayata geçirilen bu yeni perspektif, ülkede var olan tüm etnik grupları kendi anadillerini geliştirmelerine de bir ortam

oluşturmuştur. Bu gelişme ülkede yaşayan ve yıllardır eğitim imkânlarından arzu edilen miktarda faydalanamayan Ahıska Türkleri için çok sevindirici olmuştur. Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin eğitim hayatlarıyla ilgili bir milat olan bu projenin hayata geçirilmesiyle birlikte Ahıskalılar eğitim almaları için çocuklarını yurt dışına gönderme fırsatı bulmuştur. Bu bağlamda gençlerin eğitimleri için akla gelen ilk ülke Türkiye olmuştur. Hemen akabinde Türkiye Cumhuriyetinin Ahıskalı öğrencilere bu kapsamda eğitim kapılarını açması ve burslar temin etmesi onların iyi bir eğitim almalarını sağlamıştır. Bununla ilişkili olarak her sene belli bir sayıda öğrencinin Türkiye'de eğitim görmesi için anlaşmalar yapılmış olup bu öğrencilerin eğitim ve barınmalarıyla ilgili sorunların çözümü içinde 1997 yılında Ahıska Fahri Öğrenci Temsilciliği kurulmuştur (Karcı ve Çetin, 2018:536). Günümüzde eğitim için gelen Ahıskalı öğrenci sayısının arttığını tahmin etmekteyiz.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Kazakistan'da yaşayan Ahıskalı Türkler kendi dillerinin yanında Kazak Türkçesini ve Rusçayı günlük hayatta kullanmaktadırlar. Kapalı bir ortamda izole bir hayat sürmeleri ve devletin sunduğu imkânlardan yeterince faydalanamama gibi nedenlerden dolayı bu dillerin dışında başka bir dil öğrenme gayreti içerisine girememişlerdir. Haklar konusunda devlete olan itimatları çok az olduğu için ancak kendilerine sunulan miktar kadar hareket alanına sahip olmuşlardır. Fakat SSCB'nin dağılması ve Kazakistan Cumhuriyetinin kurulmasından sonra eğitim ile ortaya koyulan yeni politikalar Ahıska Türkleri'nin devlet yönetimine duyduğu düşünce ve güveni tamamen değiştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Ahmet Yesevi Üniversitesini açması, TİKA'nın lise seviyesindeki öğrenci eğitim faaliyetlerine katkı vermesi ve Türkçe Öğretim Merkezi (TÖMER)'lerin kurulması gerek Kazak Türklerine gerekse Ahıska Türklerinin eğitimine olumlu yararlar sağlamıştır (Karcı ve Çetin, 2018:536). DATÜB yetkilileri ile yaptığımız görüşmede Kazakistan'da eğitimle alakalı yapılan bu çalışmaların Türkçe öğrenmeye yönelik bir ilgi ve heyecan oluşturduğunu belirtmişlerdir (DATÜB, 2020). Eğitim ve dil konusunda yapılan bu güzel gelişmelerin yanında olumsuz hadiselerden de bahsetmek gerekir. Ahıskalı ailelerin bir kısmı çocuklarını Rus eğitim sistemiyle yetiştiren okullara göndermektedirler. Burada yetişen çocuklar ana dilleri olan Türkçeyi tam olarak bilmemekte bilhassa Kazakistan'da yaşayan Türk toplumu için bazı endişeleri beraberinde getirmektedirler (Karcı ve Çetin, 2018:536).

SSCB ideolojisi dikte ettiği eğitim sistemi ile gerek Kazak halkına gerekse Kazakistan'da yaşayan tüm etnik unsurların kendilerine mahsus eğitim düzenine müdahale

etmiş insan hakları bakımından kabul edilemez bir siyaset anlayışı ortaya koymuştur. Bilhassa 1917 tarihinden 1991 tarihine kadar ki dönemde bu baskıcı politikalarından dolayı Ahıska Türkleri çok büyük zararlar görmüştür. Bu dönem içerisinde 1944 yılında sürgün edildikleri Kazakistan'da o günkü Sovyet yöneticileri tarafından ayrımcılığa tabi tutularak insan onuruna yakışmayan şartlar altında hayatta kalmaya çalışmışlardır. Başta eğitim hakkı olmak üzere sayısız hak ihlallerine rağmen dillerini ve kültürlerine ait tüm gelenek ve göreneklerini bugüne kadar yaşatabilmişlerdir. Bilhassa sahip oldukları ana dilleri Türkçeyi günümüze kadar taşımış olmaları çok anlamlıdır. Çünkü bu dönemlerde sahip oldukları kültürleri (Ruslaştırma gibi) birçok etkenin olumsuz etkisi altında kalmış olmasına rağmen kültürün göstergelerinden en önemli unsuru kabul edilen dillerini koruyabilmişlerdir. Yaşadıkları ülkenin şartlarına uyum sağlamak zorunda oldukları için Kazakistan'da kendilerine öz bir milli eğitim müfredatına sahip olmamışlardır. Bunun yanında Sovyet Yönetimi aynı konumda olan halklara verdiği imtiyazları Ahıska Türklerine vermeyerek Kazakistan'da ötekileştirici bir tutum sergilemiştir (Karcı ve Çetin, 2018:538). Benzer tutumun Sovyet Hükümetlerine ait diğer bölgelerinde yaşayan Ahıska Türklerine karşı sergilenmiş olması yukarıda kullanmış olduğumuz ifademizi doğrular mahiyettedir.

Kazakistan Devleti, ülkede yaşayan her etnik topluluğa kendi kültürlerini yaşatacak imkânlar sunmaktadır. Bu toplumlar kültürel çalışmaları öne çıkaran dernekler vasıtasıyla bu etkinliklerini yapmaktadırlar. Ahıska Türkleri de buldukları her yerleşim merkezinde kurdukları derneklerle milli kimliklerinin gelişmesine fayda sağlayacak etkinlikler yapmakta Kazakistan'ın değişik şehirlerinde bu tarz kültürel aktivite yapan derneklere maddi katkılar sağlamaktadır (Güzeloğlu, 2014:318).

Kazakistan'da Ahıska Türkleri basın faaliyetlerini de yıllardır yerine getirmektedirler. Bu konuda da özgür bir ortam bulan Ahıskalılar "Gazeta Ahıska" isimli bir gazete ve DATÜB'ün desteklediği aynı isimli 3 ayda bir yayımlanan bir gazete çıkarmaktadır. Bu yayın organları genel olarak Ahıskalılarla ilgili haberlere yer vererek yayın hayatını sürdürmektedir (Yılmaz, 2014:74).

Sovyet döneminde sürgün hayatı yaşayan Ahıska Türkleri buldukları bölgelerde hep dışlanmış ve çok zor şartlar altında hayat mücadelesi vermeye çalışmışlardır. Fakat kendilerine yapılan bütün baskılara rağmen, dillerini, örf adetlerini korumaya çalışmışlardır. Fakat bunlardan en önemlisi günümüze kadar ana dillerini unutmamışlardır. Toplumlarda kültür değişimi daima sancılı olmuş ve bunun en hissedildiği alanda maalesef dil ve eğitim olmaktadır. Eğitim yönünden göç edildikleri halkın eğitimini itirazsız kabul etmek zorunda

kalmışlardır. Verilen imkânlar ve sunulan şartlara riayet edilmesi elzem olunmuştur. Bu durum milli eğitimi ortada kaldırmıştır. Hem ana dil için hem de azınlık durumundaki halklar için değişimi hem de ötekileşmeyi beraberinde getirmiştir. Eğitim alanındaki bütün gelişmeler sürgün gittikleri bölgelerde kendilerine verilen haklar ölçüsünde olmuştur. Çünkü SSCB hiçbir zaman Ahıska Türklerine diğer halklara verdiği imkânları ve kanuni hakları vermemiştir. Aynı politikayı sürgün bölgelerindeki hükümetler de devam ettirmişlerdir. Sovyetlerin yıkılmasıyla, yeni kurulan devletlerle birlikte Ahıska çocuklarının eğitiminde ciddi bir artış görülmüştür. Bilhassa Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra Ahıskalı çocukların eğitim düzeyi ciddi manada artmıştır. Ahıskalı Türklerin buldukları bölge okullarında Türkçe derslerinin konulması Ailelerin Türkçeye önem vermelerini sağlamıştır. Bu da Ahıska Türklerinde yeni bir heyecana neden olmuştur. Ama Rus okullarına giden ve Rus eğitim sistemiyle yetişen Ahıska gençleri Türkçeye yeterli önemi vermemektedirler. Okullarda Rusça eğitim alan ve sokakta da Rusça konuşan gençler maalesef Türkçeyi yeterli bilmemektedirler. Bu sorun Kazakistan Ahıskalı Türkler için büyük bir tehlike arz etmektedir (Karcı ve Çetin, 2018:538).

4.1.4. Din ve İnanç

Müslüman olan Ahıska Türklerinin kimliklerini belirleyen en önemli unsurların başında gelen din olgusunun yeri çok büyüktür. İslamiyeti 1578'de Safevilerle yapılan Çıldır savaşından sonra benimsemişlerdir. Bu tarihi zaferden sonra Kıpçak Atabek Menuçehr Bey Müslümanlığa geçerek II. Atabekli Mustafa Paşa ismini almıştır. Anadolu'nun en uzun ömürlü beyliklerinden birisi olan Ortodoks Atabekler Hükümetinin 310 yıllık varlığı bu savaştan sonra sona ermiştir (Zeyrek, 2001:12). Anadolu coğrafyasının tabii bir parçası olan Ahıska bölgesinin müslüman ahalisi sürgün edildikleri 1944'e kadar Rus, Ermeni ve Gürcü ittifakı tarafından büyük zulüm ve eziyetlere maruz kalsalar da hiçbir zaman inançlarından taviz vermemişlerdir. Ahıska Türkler çoğunlukla Sünni ekolden olup mezhep olarak Hanefi-Maturidi anlayışa mensupturlar. Sovyet yönetimlerinin bünyesi içerisinde yer alan halkların giderek dinlerin etkisinden kurtulduğu bir geleceği inşa etme amaçları karşısında bile Ahıska Türkleri inançlarının gereklerini mahrem bir şekilde yaşamaya gayret etmişlerdir. Günümüzde ise ibadetlerini buldukları her coğrafyada hür bir şekilde yerine getirmektedirler (Abdrakhov ve Mendualiyev, 2017:224; Faigov 2020:1144).

Ahıska Türkleri çoğunlukla Sünni ekolden olup mezhep olarak Hanefi-Maturidi anlayışa mensupturlar. Sovyet yönetimlerinin bünyesi içerisinde yer alan halkların giderek dinlerin etkisinden kurtulduğu bir geleceği inşa etme amaçları karşısında bile diğer coğrafyalarda

olduğu gibi Kazakistan'da da Ahıska Türkleri inançlarının gereklerini mahrem bir şekilde yaşamaya gayret etmişlerdir. Günümüzde ise ibadetlerini buldukları her coğrafyada hür bir şekilde yerine getirmektedirler. Dini eğitimlerini evlerinde ve kendi kurdukları merkezlerde yerine getirmektedirler. Bağımsız olarak kurdukları bazı derneklerde Türkçe eğitimin yanında temel İslami bilgilerin oğretildiği derneklerde yapmaktadırlar. Tamamen bu amaç için Almatı'da 1991 yılında kurulan Kazakistan Ahıska Kültür Merkezi bu kurumlardan bir tanesidir (Abdrakhov ve Mendualiyev, 2017:224; Faigov 2020:1144).

4.1.5. Ekonomik Durum

Kazakistan'da yaşayan Ahıskalılar bu ülkeye geldikleri ilk yıllardan itibaren tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar. Genellikle kırsal kesimde yaşıyor olmaları bu hayat tarzını yıllarca sürdürmelerine imkânlar tanımıştır. Ahıskalılar yerli kazak halkının gözünde alışkan ve üretken bir toplum olarak bilinmektedir. Bu ülkede yaşayan Ahıskalılar imkânları nispetinde ikinci bir işte çalışarak kendileri üzerinde oluşan bu görüşü doğrulamaktadırlar. Bundan dolayı ikinci iş yapan Ahıskalı ailelerin geçim düzeyinin iyi olduğu söylenebilir (Savin, 2007:51).

Son yıllarda ise şehir hayatını benimsemiş Ahıska Türkleri ise değişik sektörlerde kendilerine iş bulmaktadırlar. Ticaret, tıp, eğitim alanlarında çalışanlar olduğu gibi taksicilik, tamircilik, demircilik, marangozluk ve oto tamirciliği gibi serbest mesleklerde icra edenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Son yıllarda artan işsizlik sorunu Kazakistan'da yaşayan Ahıskalıları da olumsuz olarak etkilemektedir. Eğitimi olanlar içerisinde bilhassa Kazakayı iyi konuşan bireyler emniyet, adalet ve orduya ait kamu kuruluşlarında iş bulabilmektedirler. Genel olarak ifade edilecek olursak işe girme bakımından Ahıska Türklerine karşı bir ayrımcılık yapılmamaktadır (Güzeloğlu, 2014:317).

Kazakistan'da Ahıska Türkleri siyasi olarak özgürdür. Bir Kazakistan vatandaşın sahip olduğu her türlü hakka sahiptir. Kanunlar çerçevesinde seçme seçilme haklarının hepsinden faydalanabilmektedir. Daha nce Ahıskalılar arasından milletvekili olmuş insanlar olduğu günümüzde ise DATÜB Genel Başkanlığı yapan Ziyatdin Kassanov, Nur Otan isimli partinin adayı olarak girdiği seçimlerde Kazakistan milletvekili seçilmiştir.

4.2. KIRGIZİSTAN

Kırgızistan diğer Orta Asya ülkelerinden biraz daha farklı bir coğrafik yapıya sahiptir. Dağların getirdiği üstünlükle beraber nehirler ve buzullarla da birleşince Orta Asya'nın bilindik kurak, steplerle dolu coğrafyasından farklılık teşkil etmektedir. Konumu

itibariyle vadiler, dağlar bakımından oldukça zengin olan Kırgızistan, 199.451 km²'lik bir yüz ölçüme sahiptir. Sahip olduğu bu yüzey alanı ile Türkiye'nin Akdeniz, Ege, Trakya bölgelerinin toplamı kadar bir yüzölçümüne tekabül etmektedir. Topraklarının birçoğunu Tanrı dağları oluşturmakta olup Kırgızistan'ın komşuları kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda da Çin Halk Cumhuriyetidir. Kırgızistan 31 Ağustos 1991'de Sovyetlerden ayrılarak bağımsız olmuş bir ülkedir. Cumhuriyet ile yönetilen Kırgızistan'da 8 Ocak 2021'den bu yana ülkenin Cumhurbaşkanı Sadır CAPAROV'dur. Orta Asya Türk devletlerinin en küçüğü olan ülkenin başkenti Bişkek'tir (Okan Üniversitesi, 2021).

4.2.1. Kırgızistan'da Ahıska Türkleri

Ahıska Türkleri ilk olarak 1944 sürgünü sonrası Kırgızistan ülkesine gelmişlerdir. Bunların büyük çoğunluğunun Bişkek bölgesinde diğer kısmının ise Oş bölgesinde yaşadığı belirtilmektedir Bundan başka 1989'da meydana gelen Fergana olaylarından sonra da Kırgızistan'a göç etmiş tahminen 12 000 kadar Ahıskalı Türk vardır. Bu insanlar farklı dönemlerde gelmiş olsalar da yaşadıkları yaşam koşulları Kazakistan'da yaşayan Ahıskalılar gibi mahrumiyetler, baskılar ve zorluklarla geçmiştir. Bilhassa daha sonra Kırgızistan'a göç eden Ahıska Türkleri, Sovyet Yönetiminin hüküm sürdüğü dönemlerde Özbekistan'a yakın Fergana bölgelerine yakın yerlerde yaşadıkları için sosyal yaşantı olarak Özbeklere benzemektedirler (Cihan, 2008:18; Çakırgözoğlu 2005: 24).

Yedi idari bölgeye ayrılmış olan Kırgızistan'da Ahıska Türkleri Oş, Celalabad, Talas, İnsan, Issık Göl, Batken, Bişkek ve Çüy yerleşim birimlerinde yaşamaktadırlar (Şamilov, 2014:261).. Bu bölgelerde yaşayan Ahıskalıların sayısı net olmamakla birlikte 2010 yılında 60.000 (DATÜB, 2020), Güseinova (2014:273)'ya göre yapılan resmi nüfus sayımlarında bu rakamın 39.100 olduğu, 2020 yılında ise bu rakamın 50.000 civarında olduğu belirtilmektedir. Ülkenin etnik yapısı Kırgız halkının dışında Özbek, Rus, Dungan, Ukraynalı ve Uygurlar toplumlarının olduğu bir çeşitlilik oluşturmaktadır. Sürgünün ilk yıllarından itibaren yaklaşık 16.000 Ahıskalı genellikle tarım arazilerinde çalıştırılarak fiziksel güçlerinden faydalanılmıştır. Sürgünün ilk yıllarında maddi ve manevi olarak çok zorluk çeken bu insanlara Kırgız halkı elindeki her şeyi paylaşarak büyük yardımlarda bulunmuştur (Şamilov, 2014:261). 1989'da meydana gelen Fergana hadiseleri sonrasında Özbekistan'dan Kırgızistan'a 12.000 kadar Ahıskalının göç ettiği rapor edilmiştir (Pentikäinen ve Trier, 2004:25).

4.2.2 Demografik Yapı

Sahip olduğu demografik ve coğrafik yapısından dolayı Kırgızistan bölgenin en stratejik ülkelerinden birisi olarak değerlendirilmektedir 2015 yılında Kırgızistan Ulusal İstatistik Kurulu tarafından hazırlanmış olan rapora göre nüfus 5.895.062 olarak ifade edilmiş olsa da bugün resmi olmayan bilgilere göre Kırgızistan'ın 6.524.195'tir. Nüfus artış hızı az da olsa günümüze kadar bir süreklilik arz etmektedir (Türköne, 2016:2).

Kırgızistan'ın bu yapısı burada farklı bir toplumsal yapının doğmasına sebep olmuştur. Bölgede vadide yaşayanlar ve dağlarda yaşayanların hayatları ayrı seyir etmektedir. Kırgızistan etnik yapısı bakımından çeşitli bir ülkedir. Ülkenin %71'ini Kırgızlar, %14.3'ünü Özbekler, % 7.8'ini Ruslar, 1.1.'ini Müslüman Çinliler (Dunganlar) meydana getirmektedir. Bahsedilen bu nüfuslar dışında nüfusu yüzde bir veya binde bir oranında olan Uygurlar, Ahıska Türkleri, Tacikler, Karaçaylar, Kazaklar, Tatarlar, Koreliler, Uygurlar, Azerbaycanlılar, Almanlar, Kürtler ve Ukraynalılar yaşamaktadır (Türköne, 2016:7). Özellikle Türk dilli gruplar içerisinde nüfus yoğunluğu açısından 3. sırada yer alan Ahıska Türklerinin Kırgız toplumuyla da ilişkileri iyi düzeydedir. Ahıska Türklerinin nüfusları hakkında net rakamlar verilememektedir fakat bu toplumun büyük bir çoğunluğu ülkenin kuzeyinde yaşamaktadır (Saygılı, 2004:119).

4.2.3. Eğitim, Dil ve Kültür Hayatı

Kırgızistan'a daha önce göç eden ve genellikle ülkenin kuzeyinde yaşam süren Ahıska Türklerinin güneyde yaşayanlara göre daha eğitilmiş oldukları belirtilmektedir. Genel olarak Kırgızistan'ın kuzey kesimleri eğitim, ulaşım ve iletişim gibi birçok bakımdan daha gelişmiş kabul edilmektedir. Doğal olarak bu faktör Kuzey'de yaşayan Ahıska Türklerinin nitelikleri üzerinde olumlu yönde daha etkili olmuştur (Ray 2007:112).

Kırgızistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin kendi dillerinde eğitim alacakları ilk, orta ve lise düzeyinde okullara sahip değildirler. Ahıskalı çocuklar eğitimlerini Kırgızistan Devletine ait okullardan almaktadırlar. Ahıskalı aileler bazı basmakalıp düşüncelerinden dolayı 2000'li yıllara kadar genellikle erkek çocuklarını okullara göndermişler kız çocuklarını ise okullara göndermeyerek onların eğitim bakımından mağdur edilmelerine neden olmuşlardır. Kız çocukları erken yaşlarda evlendirildikleri için eğitim düzeyleri ortaokul seviyesinde kalmaktadır. Bu yıllardan sonra anlayış ve düşüncelerini tamamen değişen Ahıskalılar günümüzde kız veya erkek olsun tüm çocuklarının eğitimleriyle yakından ilgilenmektedirler. Eğitimin önemine inanan bu insanlar son yıllarda Kazakistan ve Azerbaycan örneğinde olduğu gibi çocuklarını hem yerli hem de Türkiye'deki

üniversitelere göndermektedirler. Son zamanlarda eğitimin önemi konusunda iyimser gelişmeler olsa da hala uygun olmayan bölümlerin tercih edilmesi, devam konusuna dikkat etmeme, derslerde istenilen noktada olamama ve eğitimden vazgeçme gibi durumlar Ahıskalı öğrenciler için başlıca problemlerdir. Güseinova, (2014: 274) Ahıskalı öğrencilerin eğitim aldığı Bişkek’te bulunan üniversitelerde yaptığı çalışmada bu sorunlara çözüm yolları aramış her bir problemin birbiriyle bağlı olduğunu rapor etmiştir.

Kırgızistan’da son yıllarda halk Devlet dili olan Kırgızcaya ilgi göstermekle birlikte Rusça da resmi dil olarak kabul edilmiştir. Bu ülkede yaşayan her fert bu iki dili konuşmaktadırlar. Yine bu ülkede yaşayan Ahıska Türkleri ise sahip olmuş oldukları ana dilleri olan Türkçe’yi de sayacak olursan 3 dili rahatlıkla konuşmaktadırlar. Farklı dilleri konuşabilme avantajının aksine kendi dillerine uygun bir alfabeyi kullanamamalarının kabiliyetlerini ortaya koymada bir dezavantaj oluşturduğu söylenebilir. Dil ile ilgili bir diğer husus; Ahıskalı aileler yıllardır ana dilleri olan Türkçeyi kendi evlerinde konuşuyor olmalarına rağmen son yıllarda yaşanan kültürel bozulma öz dillerinin ev içerisinde konuşulma oranını geriletmiştir (DATÜB, 2020).

Kırgızistan’da yaşayan Ahıskalılar farklı kültürlerden etkilenmiş olsalar da kültürel değerlerini günümüze kadar taşımışlardır. Yaşadıkları ülkede azınlık durumunda olmaları kendi içlerindeki evlilik oranlarını artırmış olduğundan kültürel yapının ve bununla bağlantılı olan gelenek, görenek ve adetlerin daha fazla yaşatılmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı sürgün edildikleri ve günümüzde yaşadıkları tüm coğrafyalarda bilhassa sözlü halk edebiyatı tüm öğeleriyle nesilden nesile ve kulaktan kulağa aktarılmıştır. Doğum, düğün, ölüm adetlerinin büyük bir kısmı hala eskisi gibi yaşanmaktadır (DATÜB 2020: Mammadov 2014: 392).

4.2.4. Din ve İnanç

Kırgızistan’da yaşayan Ahıska Türkleri kendilerini özellikle etnik kökenlerini ve dini inançları üzerinden tanımlamaktadırlar. Ülkenin güney tarafında yaşayan Feragana bölgesinden göç etmiş Ahıskalıların kuzeydekiler göre dini inançlar konusunda daha hassas oldukları belirtilmektedir. Bölgede yaşayan tüm insanlarla (Kırgız ve Özbek) ibadet yerlerinin gerek inşasında gerekse yapımında ortaklıklar ve paylaşımlar sergilemektedirler. (Ray 2007: 106)

Kırgızistan’da yaşayan Ahıskalılar, Kazakistan ve Azerbaycan’da yaşayan soydaşları gibi Müslümandırlar ve bununla gurur duyarlar. İslam dininin gereklerini yerine getirme

konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamamaktadırlar. Sovyetler döneminde yaşamış oldukları her türlü zorluğa rağmen ev içinde aile büyüklerinden gerekli eğitimi eğitim alarak dinlerini yaşamışlardır. Günümüzde ise bu eğitimlerini kurmuş oldukları dernek veya cemiyetlerde almış oldukları belirtilmektedir. Kendi imkânlarıyla kurmuş oldukları derneklere hem Türkçe hemde İslami eğitim yapmaktadırlar (DATÜB, 2020). Özellikle güney bölgelerinde yaşayan Ahıskalılar dini yaşam bakımından yakın yaşadıkları Özbekler tarafından etkilenmiş olup dışı kapalıdırlar (Cihan 2008: 19).

4.2.5. Ekonomik Durum

Çoğunlukla ülkenin kırsal kesimlerinde tarım ve hayvancılık yaparak hayat süren Ahıska Türklerinin gelir durumlarının geçmiş yıllara göre daha iyi olduğu belirtilmektedir. Ülkenin güneyinde yaşayan Ahıska Türkleri tarım ve hayvancılık konusunda bir hayli kabiliyetlidir. Kırgızistan'da Ahıskalı Türklerinin yaşam şartları Özbekistan ve Kazakistan'da yaşayanlarla mukayese edildiğinde bu durumun diğer ülkelere daha iyi olduğu Kırgızistan'da yaşayan Türkler tarafından ifade edilmektedir. İşsizlik Kazakistan ve Azerbaycan'da olduğu gibi en büyük sorunların başında gelmektedir. Ekonomik durumu kötü olan birçok Ahıskalı ailenin geçimini sağlamak için başka ülkelere göç ettiği belirtilmektedir. Diğer ülkelerde olduğu gibi bu ülke de bazı maddi nedenlerden dolayı yerli Kırgız halkı ile Ahıskalılar arasında veya diğer etnik gruplar arasında zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmaktadır (Şamilov 2014:261; Güseinova 2014:273).

Kırgızistan Cumhuriyetinin bağımsızlığına kavuşmasından sonra diğer etnik unsurlara verilen tüm siyasal haklara Ahıska Türkleri de sahiptir. Fakat daha sonra Kırgızistan'a göç eden Ahıska Türklerinin vatandaşlık hakkını elde edemediklerinden başta eğitim olmak üzere sağlık ve toprak kiralama konularında bazı problemler yaşamalarına neden olmuştur (Ray, 2007:83). Günümüzde Kırgızistan'da yaşayan Ahıska Türkleri kanunların öngördüğü kadarıyla tüm siyasal haklardan azami derecede faydalanabilmektedir.

Kırgızistan'da yaşayan Ahıska Türkleri kurdukları dernekler (Kırgızistan Ahıska Türkleri Derneği ve BDT Ülkelerinin Uluslararası Ahıska Türkleri Federasyonu) vasıtasıyla kendi aralarındaki birlik ve beraberliği sağlayacak birçok aktiviteyi yerine getirmektedirler. Dernekleşme konusunda Kırgızistan Devleti'nin vermiş olduğu tüm kanuni haklardan faydalanmaktadırlar. Yoğun olarak yaşadıkları yerleşim birimlerinde teşkil ettikleri bu birimlerde, gerek Türkiye'ye göç konusu konusunda yeni planlamalar yapmak gerekse kültürlerine ait etkinlikleri yerine getirmek en önemli faaliyetleri arasındadır (Pentikainen ve Trier, 2004:29; Ray, 2007: 111).

4.3. AZERBAIJAN

Azerbaycan Kafkaslar bölgesinde bulunup 86.600 km²'lik bir alana sahiptir. Ülke topraklarının belirgin bir kısmında (% 55) tarım yapılmakla birlikte, diğer kısımları ormanlık araziler ve şehirlerin yerleşimine ait kısımlardır. Büyük bir iç deniz olan Hazar Denizinde kıyıları olmasına rağmen ülkeye düşen yağış miktarı düşüktür fakat gerekli su kaynaklarına sahiptir. Ülkenin komşuları kuzeyde Rusya Federasyonu, güneyde İran, batıda Ermenistan ile Gürcistan ve doğuda Hazar denizi ile çevrilmiştir. Azerbaycan'ın bugünkü nüfusu takriben 10.400.000'dir. Ülkenin başkenti olan Bakü'nün nüfusu 2. 236.000 olup kentin en büyük özelliği Kafkasların en büyük liman şehri konumunda olmasıdır. Aynı zamanda ülkenin kültür ve finans merkezi konumundaki Bakü şehri, SOCAR ismiyle bilinen Devlet Petrol Şirketinin ve Azerbaycan'daki diğer petrol kuruluşlarının da merkezidir. 1991'de bağımsızlığını kazanan ülkenin yönetim biçimi Parlamenter Cumhuriyet olup Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı İlham ALİYEV'dir (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2021: Ağayev, 2013:1036).

Azerbaycan Devleti, silahlı Ermeni güçlerinin 1993 yılında işgal ettiği Dağlık Karabağ bölgesini, büyük bir mücadele neticesinde 2021 yılında ele geçirerek yıllardır süren bu sorunu çözüme kavuşturmuştur. Böylece Azerbaycan Devleti, ülkenin siyasi ve ekonomik istikrarını yeniden sağlamıştır.

4.3.1. Azerbaycan'da Ahıska Türkleri

Bugün Azerbaycan Cumhuriyeti 20'den fazla etnik unsuru yapısında bulunduran bu coğrafya'da Azerbaycan Türkleri gibi Türk ismiyle kayıtlarda yer alan bir diğer unsur Ahıska Türkleridir (Ağayev, 2013:1036). Bilindiği üzere Azerbaycan ülkesi, 1944 yılında Ahıska Türklerinin sürgün edildiği ülkelerden birisi olmamıştır. Sürgün öncesi Azerbaycan'da ne kadar Ahıskalı Türk'ün yaşadığıda tam olarak belli değildir. Bu topluma yönelik 'Özel İskân Rejimi' uygulamasına son verilmesinden sonra Ahıska Türkleri 1958 yılını takiben Azerbaycan topraklarına göç etmeye başlamıştır. Azerbaycan, Ahıska Türkleri için belirtilen tarihten günümüze kadar hayat sürdürdükleri bir ülke olmuştur. Daha sonra yüzlerce insanın ölümüyle sonlanan 1989 yılındaki Fergana olaylarından sonra da Ahıska Türkleri, Azerbaycan'a göç etmişlerdir. Bunların bir kısmı ise Dağlık Karabağ bölgesinde yer alan Hocalı'ya yerleşmiş olduklarından 1992'de meydana gelen çatışmalarda canlarını kaybedenler olmuştur (Orucova 2014: 483).

Bunların dışında SSCB'nin varlığının ortadan kalkmasının akabinde RF ve Gürcistan'dan gelen Ahıskalı Türkler Azerbaycan Devletinin belirlemiş olduğu köylere yerleştirilmiştir.

Azerbaycan'da Ahıska Türkleri genellikle ilçelerde, köylerde yaşamaktadırlar. Bu ülke de gerek 1956 yılından sonra gerekse 1989 yılından sonra Ahıskalıların iskân edildikleri yerler Gence, Kazakh, Kuba, Khaçmaz, Saatlı ve Sabirabad şehirleridir. Bayraktar (2020)'a göre Azerbaycan'ın bugünkü nüfusu takriben 10.400.000'dir ve Ahıska Türklerin sayısı 60.000 kadardır. Ahıskalıların toplam Azerbaycan coğrafyasında ilçe bazındaki nüfus dağılımı aşağıdaki Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. Ahıska Türklerinin günümüzde yaşadıkları ilçelerdeki nüfus dağılımı

Yerleşim Birimleri (İlçeler)	Nüfus (bin-yüz)
Baku	3 600
Beylaqan	2700
Saatlı	21.7000
Ağcabedi	300
Şamaxı	1500
Şeki	1800
Zakatala	300
Samux	300
Geranboy	1800
Yevlax	300
Göygöl	600
Tovuz	300
Gence	2400
Şemkir	1800
Qazax	900
Xaçmaz	6400
Xudat	300
Şabran	3200
Quba	3000

Sabirabad	8500
Hacıqabul	300

Tablo 2’de görüldüğü Ahıskalılar Azerbaycan’da yalnızca bir bölgede toparlanmış değil ülkenin birçok yerleşim birimde serpilmiş biçimde yaşamaktadırlar. Bu durum onların örgütlenmelerinde ve bir araya gelmelerinde bazı zorluklar ortaya çıkarmaktadır.

Azerbaycan’a göç eden Ahıska Türklerinin karşılaştıkları tüm zorluklarda Azerbaycan Devleti yakından ilgilenererek birçok ihtiyaçlarını karşıladığı belirtilmektedir (Şakiroğlu, 2016:1). Azerbaycan’da yaşayan diğer etnik gruplar Ahıska Türkleri de güven içerisinde yaşamışlardır. Bunun sebebi ülke insanının etnik unsurlara duyduğu hoşgördür.

Bakü’de yer alan Azerbaycan Vatan Cemiyeti ve DATÜB yetkililerin açıklamalarına göre Azerbaycan’da yaşayan Ahıska Türklerinin nüfusu 2011’de 110-120 arasındayken günümüzde bu rakam 70.000 rakamlarına kadar düşmüştür (Bayraktar, 2020; DATÜB, 2020). Yıllardır Ahıska’ya geri dönmeyi hayal eden ve bu hayallerini bir başka bahara erteleyen Ahıskalılar son 10 yıldır özellikle Türkiye’ye göç etmeyi bir çıkış yolu olarak görmekte-dirler. Türkiye’yi tercih etmelerinin nedeni akrabalarının büyük bir kısmının daha önceden Türkiye’ye gelmiş olmaları ve Türkiye’yi ana vatanları gibi görmeleridir. Bununla birlikte Azerbaycan’da yaşayan Ahıska Türklerinin belirli bir kısmı da ekonomik nedenlerden dolayı Rusya ve Ukrayna’ya da gitmektedirler. Demografik yapının bu şekilde değişmesinin ileride oluşturacağı dezavantajları dikkate alarak Azerbaycan’da yaşayan Ahıskalıların sorunlarına yerinde çözümler bulmak onların göç etmelerini önüne geçeceğinden yaşadıkları bölgelerde daha güçlü olmalarını sağlama şansı verecektir.

Azerbaycan Devleti yurttaşlarına çifte vatandaş olma hakkı tanımış olmasından dolayı Ahıska Türklerinin belirli bir kısmı bu haktan yararlanmaktadır. Bundan dolayı Azerbaycan ve Türkiye arasında son yıllarda eğitim, ticaret ve turizm alanlarında artan miktarda olumlu gelişmeler vardır (Bayraktar, 2020; DATÜB, 2020). Çok genel bir değerlendirme yapacak olursak Azerbaycan’daki Ahıskalıların Kazakistan ve Kırgızistan’da yaşayanlara göre daha problemsiz olduğu söylenebilir.

4.3.2. Demografik Yapı

Kadın nüfusun, erkek nüfustan % 1 kadar daha fazla olduğu ülkede şehir hayatında yaşayanların sayısı %54,2 iken köylerde ise bu oran %45,8’dir. Azerbaycan farklı etnik grupların yaşadığı bilinmektedir. Ülkenin hâkim unsuru %91,6 oranı ile Azerbaycan

Türkleri olup Lezgiler %2, Ermeniler %1.4, Ruslar %1.3, Talışlar %1.3, Avarlar %00.6, Türkler %0.4 ve diğerleridir. Diğer etnik unsurların içerisinde en fazla nüfus oranı 60.000 kişilik nüfusuyla Ahıska Türklerine ait olup bu küçük grupların hiçbiri Ahıska Türklerinin nüfus sayısını geçmemektedir (Bayraktar, 2020). Daha önceki yıllarda 100.000 bulan bu rakam (son yıllarda başta Türkiye'ye yapılan göçlerden dolayı düşmüştür. Azerbaycan yaşayan Ahıska Türklerinin neredeyse yarısı vatandaş statüsüne kavuşmuşken kalan diğer kısım ise mülteci olarak yaşamaktadır (Yunusov, 2007:176).

Ayrıca farklı inançta insanların varlığından söz etmek mümkündür. Azerbaycan halkının %95'i Müslüman olup Irak ve İran'la beraber dünyada nüfusunun çoğu Şii mezhebinden olan üçüncü ülke pozisyonundadır. Azerbaycan, anayasası din özgürlüğünün korunduğunu belirten laik bir ülke olduğunu beyan etmektedir. 1920 yıllarından itibaren Arapça, Latin ve sonrasında Kril alfabesinin kullanılmasından sonra günümüzde birtakım değişiklikler yapılarak 1992 yılından itibaren Latin alfabesi'ne geçilmiştir. Rusça konuşan insanlara rastlansa da ülkede Azerbaycan Türkçesi yaygın bir şekilde konuşulmaktadır. Bu dil Türkiye'de konuşulan Türkiye Türkçesine en çok benzeyen dil olma özelliğine sahiptir (DEİK, 2013).

4.3.3. Eğitim, Dil ve Kültür Hayatı

Ahıskalılar günümüzde evlerinde Ahıska Türkçesini yaygın bir şekilde konuşmaktadırlar. Ahıska Ahıskalıların kendi aralarında konuşmuş oldukları Türkçe şive Azerbaycan Türkçesine çok benzerlik göstermektedir. Ahıska Türklerinin kendilerine mahsus eğitim veren okulları yoktur. Yaşamış oldukları Azerbaycan Devletinin milli eğitim sistemine tabiidirler. Uzun yıllar Azerbaycan'da eğitim dili il ve ilçelerde genel olarak Azerbaycan Türkçesi ve Rusça olarak karma şekilde olmuştur. Köylerdeki okullarda eğitim dili büyük çoğunlukla Azerbaycan Türkçesiyle yapılmaktadır. Azerbaycan Devletinin bağımsızlığına kavuşmasından sonra Azerbaycan Türkçesine olan ilgiyi daha da artmıştır. Azerbaycan'da Ahıskalıların yükseköğretime devam etmeleri ekonomik sebeplerden olayı zor olduğu için son yıllarda birçok aile çocuklarını Türkiye'ye göndermektedirler (Bayraktar, 2020; DATÜB, 2020). Bu gençlerin büyük bir kısmı Türkiye'den almış oldukları burslarla lisans ve lisansüstü eğitimlerini yapmaktadır. Akraba Topluluklar YTB tarafından Azerbaycan'da Ahıskalı gençlerin eğitim seviyelerini yükseltmek gayesiyle üniversiteye hazırlık kursları düzenlemektedir. Yine bir kültür faaliyeti olarak milli farkındalığın ve hafızanın güçlendirilmesi adına sürgünün yıldönümü olan 14 Kasım günlerinde Ahıska

ziyaret edilerek panel, sempozyum gibi etkinlikler yapılmaktadır (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2018).

Ahıska Türkleri sahip oldukları ve yaşattıkları kültürleriyle ülke içerisinde önemli bir yere sahiptir. Geçmişte sahip oldukları adet ve göreneklerini yaşatmaktadırlar. Bu konuda hiçbir kısıtlamayla karşı karşıya kalmamışlardır. Azerbaycan'da buldukları süre içerisinde tüm kültürel faaliyetlerini özgürce yaşamış ve yaşatmışlardır. Yaşadıkları ülkenin kültüründen etkilenmiş olsalar da genellikle düğün merasimlerini, bayramlarını ve eğlencelerini yıllar önce nasıl yapıyorlarsa günümüzde de benzer şekilde yapmaya çalışmaktadırlar (Hacılı, 2014:467). Azerbaycan'da yoğun buldukları yerlerde medeniyet evi ismini verdikleri kültür merkezleri açmaktadırlar. Burada kendi kültürlerine ait çeşitli faaliyetler yapmaktadır. Kendi folklorlarına ait enstrüman ve oyunların öğretildiği bu yerlerde çalışan gönüllü kişiler eşliğinde eğitimler verilmektedir. Her sene nevrüz kutlamalarında bu kültür evlerinde yetişen gençler folklorik danslarıyla şenliklere çeşitlilik katmaktadırlar (Bayraktar, 2021; DATÜB, 2020).

4.3.4. Din ve İnanç

Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerinin dini inançlarını hür bir şekilde yaşamaktadırlar. Sürgün kültürü Ahıskalılarda dini eğitimini ailede başlamasına neden olmuştur. Daha fazla İslami eğitimle donanmak isteyen gençler Ahıskalılar arasında kabul görmüş hocalardan veya medrese benzeri yerlerden bu ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ahıska Türkleri Azerbaycan'a ilk geldikleri yıllardan beri herhangi bir baskı ve engelle karşılaşmamışlardır. Azerbaycan'da dini eğitim müfredatta bulunmamaktadır bundan dolayı Ahıska Türkleri genellikle kırsal bölgelerde yaşadıkları için cami ve kurs gibi dini eğitim ve ibadet yapacakları yerleri kendi imkânlarıyla teşekkül ettirmişlerdir. Azerbaycan'da müftü atamaları devlet tarafından yapılmakta olup Ahıskalıların yaşadığı yerlerde imamlar kendi yetiştirdikleri insanlar tarafından seçilmektedir (Şakiroğlu, 2016:1). Azerbaycan'da yaşayan Ahıskalılar Müslümanlığın Sünni ekolünü takip etmektedirler, diğer Azerbaycan vatandaşları gibi inanç konusundaki tüm haklardan istifade etmektedirler.

4.3.5. Ekonomik Durum

Umumiyetle Azerbaycan'ın Ahıskalıların %95'i köylerde yaşamakta olup bu insanlar tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Kentsel hayatı tercih eden Ahıskalılar başta ticaret olmak üzere birçok alanda iş yapmaktadırlar. İş bulamama konusu Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerinin en büyük sorunlarının başında gelmektedir. Bir zamanlar Azerbaycan'da yaşamış ve bağlantısı hala devam eden Ahıskalılarla yaptığımız görüşmede; eğitim almış ve

kendilerini yetiştirmiş Ahıskalılar iş bulma konusunda daha avantajlı bir konumda olduklarını ifade etseler de iş bulma imkânları sınırlıdır.

Ahıska Türkleri yaşadıkları Azerbaycan vatandaşlarının sahip olduğu seçme seçilme, çalışma, eğitim, yaşam, ibadet ve sağlık hizmetlerinden yararlanma gibi tüm haklara sahiptir. Fakat günümüzde Azerbaycan Parlamentosunda Ahıskalıları temsilen bir milletvekili bulunmamaktadır. Çok etkili olmamakla beraber sahip oldukları ölçüde siyaset yapmaktadırlar. Yine kendilerine anlatmak ve haklarını savunmak için kurmuş oldukları vakıf ve derneklere sahip olmakla birlikte yaygın organlarına da sahiptirler (Bayraktar, 2020; DATÜB, 2020).

1993'te başlayan Karabağ savaşında Ahıskalılar diğer Azerbaycan vatandaşları gibi vatanın müdafaasına katılmış, büyük fedakârlıklar göstermiş ve 80'den fazla şehit vermiştir. Azınlık gruplar içerisinde Karabağ savaşında en çok şehit veren Ahıska Türkleri olmuştur Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türkleri'nin 'Vatan İctimai Birliği' adlı teşkilatı günümüzde Ahıskalılarının tüm sorunlarıyla ilgilenmekte olup bilhassa vatana dönüş davalarının en büyük takipçilerindedir (Bayraktar, 2020).

SONUÇ

Yaptığımız literatür taraması, Ahıska Türklerinin yaşadıkları Kazakistan, Kırgızistan Azerbaycan ülkelerinde azınlık durumunda olmalarına rağmen bu ülke vatandaşlarının sahip olduğu yaşama, eğitim, mal edinme (mülkiyet), dini yaşam, özel hayatın korunması, sağlık, iletişim, vergi verme, siyaset (seçme seçilme), ulaşım, temiz çevre, barınma, beslenme, korunma ve kişi dokunulmazlığı gibi hakların büyük çoğunluğuna sahip olduklarını göstermektedir. Fakat aradan 76 yıl geçmesine rağmen yaşadıkları bu ülkelerde kültürel, ekonomik ve siyasal olmak üzere birçok nedenden dolayı arzu edilen toplumsal entegrasyon tam olarak gerçekleşmemiştir.

1944 sürgününden sonra 12 yıl süren ve tüm insani haklarını neredeyse hepsini ellerinden alan ‘Özel İskân rejimi’ uygulamalarının bitmesinden sonra kendi aralarında kurmuş oldukları örgütler vasıtasıyla bu hakların elde edilme amacıyla yıllarca mücadele etmişlerdir. Bu hakların bir kısmını bu dönemde SSCB elde ederken diğer bir kısmını ise SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan eden ülkelere almışlardır. Doğal olarak zaman zaman yaşadıkları bu ülkelerde bazı insani haklardan azami ölçüde yararlanmak hususunda bazı problemler yaşamaktadırlar. Bu sorunların çözümünde destek alacakları bir ülke aradıkları ve bunun da Türkiye olduğu Ahıskalılar tarafından sürekli dile getirilmektedir. Tez çalışmamız süresince görüştüğümüz Ahıskalılar ve okuduğumuz kaynaklar bu düşüncüyü desteklemenin yanında vatanlarına dönme arzularının da hala diri kaldığını söylememiz mümkündür.

Dünya tarihi incelendiğinde birçok ulusun yurtlarından zorla çıkarıldığı veya sürgün edildiği bilinen bir gerçektir. Fakat Ahıska Türkleri’nin tarihleri incelendiği zaman bu toplumun yaşadığı sürgünle beraber gelen hak ihlalleri başka bir toplumun başına gelmemiştir. Vatanlarından sürgün edildikleri dünya kamuoyundan saklandığı gibi bununla ilişkin Türkiye’nin de bu konuya çok fazla ilgi gösteremediği anlaşılmaktadır. 1989’da meydana gelen Fergana olaylarında toplu bir felakete uğrayan Ahıska Türklerini Dünya Kamuoyu ilk defa ‘Turki Meshetintsi’ olarak tanımış ve Türkiye’de Ahıska Türklerine duyulan ilgi ve araştırmaların sayısı bu tarihten sonra artmıştır.

Tezimizde Ahıska bölgesi ve burada yaşayan Ahıska Türklerinin tarihçesine sahip oldukları haklar ihlali bağlamında kısa bir değerlendirme yapacak olursak çalışmamızın daha iyi anlaşılması bakımından aşağıda belirtilen tarihsel olayların göz önüne alınmasının önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Rusların Kafkasya bölgesine hâkim olma emelleri 19. Yüzyıla girilirken kendini hissettirmeye başlamıştır. Önceleri Çarlık Rusya'sı ve daha sonra SSCB ile devam eden bu olumsuz etki en fazla bu bölgede asırlardır yaşayan Müslüman topluluklar ve Türk soylular üzerinde olmuştur. Bu bölgenin asli unsurlarından birisi olan Ahıska Türklüğü de bu yayılmacı anlayışın menfi tesirlerini görmüştür. 1828'de Ahıska'nın Osmanlı Devletinden koparılması ile başlayan bu yayılmacı anlayış, 1944'te bölgede yaşayan Türk ahaliyi sürgüne tabi tutarak devam etmiştir. Sovyet yönetiminin bölgede etnik temizlik amacıyla uyguladığı insan haklarına aykırı bu program aynı zamanda Anadolu coğrafyasının doğal bir parçası konumunda olan Ahıska bölgesini Türklerden arındırarak, burada oluşacak Türkiye eksenli bir güç birliğine engel olmayı da hedeflemektedir. Tezimizin birçok yerinde ifade ettiğimiz gibi Ahıska Türkleri, her dönemde olduğu gibi günümüzde de Türkiye'yi ana vatan, Türkiye Cumhuriyetini de kendi devletleri olarak tanımışlardır. Bundan dolayı 76 yıldır yaşadıkları sıkıntıların çözüme kavuşturulması için başvurdukları ilk durak Türkiye olmuştur.

Günümüzde Ahıska Türkleriyle ilgili sorunun başlangıcı Osmanlı Devletinin bu bölgeden çekilmeye başladığı 1828'den itibaren başlamıştır. Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine geçen bu coğrafyada yaşayan ahali Türk kimliklerinden dolayı daima baskı altına alınarak mecburi göçlere zorlanmışlardır. Bununla birlikte bölge halkının temel eğitimi hiç önemsenmemiş bu insanlar bilinçli bir şekilde cahil bırakılmıştır. Bölgenin kontrolünü elinde tutmak amacıyla Ruslar, etnik yapıya dayalı politikalar uygulayarak Ermeni, Gürcü ve Türk toplumlarını birbirleriyle husumetli hale getirmiştir. O yıllarda oluşturulan bu çatışmalar Karabağ örneğinde olduğu gibi günümüze kadar sürmüştür.

Daha sonraki yıllarda SSCB yönetimi kontrolüne giren bölgede bilhassa Ahıska Türklerine karşı uygulanan en büyük hak ihlali, Kafkasya'da yaşayan birçok etnik unsura (Abhaz, Oset ve Acara) kendi geleceklerini belirleme denilen "self-determinasyon" yetkisi verilirken aynı durumda olan Ahıska Türklerine bu hakkın verilmemesidir. Sovyet Yönetimi diğer etnik unsurların ulus yapılarını dikkate alırken Ahıska Türklerini bir millet olarak görmeyerek ayrımcı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Kültürel asimilasyonun had safhada uygulandığı bu süreçte KP tarafından Ahıska Türkçesinin halk tarafından konuşulması yasaklanarak Rusça ve Azerbaycan Türkçesinin kullanım emri verilmiştir. Yerli halkın taşımış olduğu soyadları Gürcüceye çevrilmiştir. Bu ayrımcı anlayışa karşı çıkan din adamları ve aydınlar "Pantürkist" suçlamasıyla baskı ve takip altına alınarak hapis, sürgün veya öldürülerek cezalandırılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde Kafkasya bölgesinde yaşayan Müslüman Türk toplulukları, emperyalist Sovyet politikaları karşısında büyük haksızlıklar yaşamaya devam etmişlerdir. Bu dönem içerisinde Ahıska bölgesine yerleşen Sovyet Askerleri, Türkiye ile Ahıska arasına adeta bir duvar örmüşlerdir. Sovyet yönetimlerince hiçbir zaman askere alınmayan Ahıskalılar, bu savaş döneminde 40.000 kişi olarak Almanlara karşı savaşa gönderilmiştir. Asker yapılan bu insanlar Sovyetler için savaşırken, o günkü hükümet Stalin'in emriyle 14 Kasım 1944'te, geride kalan yaşlı erkek, yaşlı kadın, küçük çocuk, hasta ve savaştan dönmüş yaralı askerlerden oluşan 100.000'den fazla Türkü atayurtlarından çıkartarak sürgüne göndermiştir. Hukuk tanımaz bu sürgün kışın ortasında ve çok kötü şartlarda yapıldığı için binlerce insan açlık, soğuk ve hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Hak ihlallerinin ve ayrımcılığın yapıldığı 4000 km süren bu yolculuk bir buçuk ay sürmüştür. Hayatta kalmayı başaran insanlar Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan çöllerine ulaştıklarında yine baskıcı ve ayrımcı politikalarla yüz yüze kalmıştır.

1944-1956 yıllarında, Ahıska Türklerine karşı uygulanan "Özel İskan Rejimi" bu insanlarda yıllarca etkisini sürdürecektir psikolojik sarsıntılara neden olmuştur. 12 yıl süren bu rejimde, neredeyse tüm insani hakları ellerinden alınan bu insanlar rejimin ortaya koyduğu kanunlara karşı geldikleri takdirde büyük cezalarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu dönemde tarımsal alanlarda çalıştırılan Ahıskalılar uygun şartlarda barınamadıkları ve beslenemedikleri için sürgünün ilk yıllarında yakalandıkları bulaşıcı hastalıklardan dolayı çok kayıplar vermişlerdir. Özel İskân Rejiminin sıkı bir şekilde uygulandığı bu dönemde Ahıska Türklerinin karşılaştıkları en büyük hak ihlali ve ayrımcılıklardan bir diğeri de, kimlik belgelerine sahip olmamalarıdır. Bu sağlanmadığı için seyahat özgürlükleri bile engellenmiştir.

SSCB, diğer halklara sağladığı imkânları ve kanuni hakları hiçbir zaman Ahıska Türklerine vermemiştir. Bu dönem içerisinde aynı tavır ve politika sürgün edildikleri ülkelerin yönetimleri tarafından da devam etmiştir. Sürgün edildikten sonra azınlık statüsünde yaşayan Ahıska Türkleri günümüze kadar buldukları Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan bölgelerinde çok zor şartlar altında hayat mücadelesi vermişlerdir. Fakat kendilerine yapılan bütün baskılara ve olumsuz kültürel etkileşimlere rağmen dinlerini ve örf adetlerini korumaya çalışmışlardır. Fakat bunlardan en önemlisi günümüze kadar ana dillerini unutmamış olmalarıdır. Toplumlarda kültür değişimi daima sancılı olmuş ve bunu en çok hissedildiği alanlarda maalesef dil ve eğitim olmaktadır. Eğitim yönünden göç edildikleri ülkenin eğitimini itirazsız kabul etmek zorunda kalmıştır. Verilen imkânlar ve

sunulan şartlara riayet edilmesi elzem olunmuştur. Bundan dolayı kendilerine mahsus bir milli eğitim sürecinin gerçekleşmesi hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Dolayısıyla bu durum azınlık olarak yaşayan Ahıskalılar için arzu edilmeyen sonuçları da ortaya çıkarmıştır. Neticede iyi bir eğitimden mahrum yetişen gençler günümüzde bu ülkelerde (Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan) iş bulma sıkıntısı yaşamaktadırlar. Buna karşın yaşadıkları ülkeler de ekonomik, kültürel, inanç, basın, sağlık ve siyaset imkânlarından özgürce faydalanmaktadırlar.

İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde Ahıska Türkleri gibi birçok etnik topluluk yaşadıkları coğrafyalardan sürgün edildiği görülmüştür. Bu toplumlar için vatanlarına geri dönüş hususunda olumlu kararlar çıktığı halde bu haktan yararlanamayan tek topluluğun Ahıska Türkleri olduğu bilinmektedir. Bugün dünyanın on farklı ülkesinde yaşayan Ahıska Türkleri gibi Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'da azınlık statüsünde yaşayan Ahıska Türklerinin de yüz yüze kaldıkları en büyük hak ihlali vatanlarına dönüş haklarının hala verilmemiş olmasıdır. Günümüzde bu ülkelerde yaşayan (Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan) Ahıska Türkleri istedikleri ülkeye seyahat yapma özgürlüğüne sahip olmalarına rağmen yılar önce atalarının koparıldıkları Ahıska topraklarına vatanlarına arzu ettikleri şekilde geri dönüş yapamamaktadırlar. Bunun en önemli nedeni de Gürcistan hükümetinin Ahıska Türklerini ülke içerisinde etnik bir azınlık olarak kabul etmemesi ve bu nedenle de azınlıkların sahip oldukları haklardan yararlanmasını engellemesidir.

Bir zamanlar SSCB ve sonra RF ve Gürcistan insan hakları gibi azınlıklarında haklarını koruyan birçok sözleşmeye imza atmış olmalarına rağmen Ahıska Türklerine uygulanmış hak ihlallerinin ve kayıplarının çözümü için ciddi bir girişimde bulunmamışlardır. Hatta sürgünün yapıldığı yıllarda savaş koşullarının var olması dolayısıyla bu vakanın gerçekleşmesinde herhangi bir hukuksal karşıtlığın bulunmaması gerekçesine sığınmaları nedeniyle günümüzde Ahıska Türkleri ortaya çıkan hak kayıplarını karşılayacak bir muhatap dahi bulamamaktadır.

Günümüzde Ahıska Türkleri dünya üzerinde çok geniş bir coğrafyada dağınık olarak yaşamaktadır. Tarihi yurtları olan Ahıska bölgesi bugün Gürcistan toprakları içerisinde ve 600.000'e yakın Ahıska Türkü anayurtlarına yani zorla tahliye edildikleri bu topraklara bir gün dönmenin ümidiyle yaşamaktadır. Gürcistan Devleti bu meselenin çözümü için AK'de bazı taahhütlerde bulunmasına karşın gereken adımların atılması konusunda çok ciddi yaklaşımlar içerisinde değildir. Bugün insan hakları ve azınlık haklarını önemseyen

Ülkelerin ve tüm uluslararası platformlarda söz sahibi olan kurumların Ahıska Türklerine maddi, manevi tüm haklarının iade edilmesi için gerekli baskıları Gürcistan devletine yapması gerekmektedir.

Bunun yanında Ahıska Türklerinin sorunlarının çözümü sürecinde Türkiye'nin alacağı sorumlulukta çok önemli olacaktır. Çünkü dünyada sayısı yarım milyondan fazla olduğu tahmin edilen Ahıskalı Türk'n yaşadıkları ülkede gerek yerli gerekse etnik toplumlarla beraber değişmekte olan yaşam şartlarında milli kimliklerini koruması günümüzde zor bir aşamaya gelmiştir. Bu insanların azınlık olarak yaşadıkları ülkelerde sahip oldukları hakların her bakımdan iyileştirilmesi ve yıllardır ayrı kaldıkları vatanlarına olan özlemlerinin giderilmesi elzem hale gelmiştir. Çalışmada bir bakıma bu 3 ülkede yaşayan Ahıska Türklerinin son durumları göz önüne alınarak alanda bir eksikliği giderildiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdrakhov, Y. ve Mendualiyev, A. (2017). Kazakistan'daki Ahıska Türklerinin Dini Hayatı Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu*, 224-225.
- Abibay, F. (1987). *Çıldır Tarihi*. Ankara: Kadioğlu.
- Ağacan, K. ve Sezgin, M. N. (2003). *Dünden Bugüne Ahıska Türkleri Sorunu*. Ankara: ASAM .No: 14.
- Ağayev, E. (2013). Azerbaycan'ın Etnik Yapısı, *Yeni Türkiye*, 53, 1030-1048.
- Ahıska (2015). DATÜB II. Olağan Kongresi'ni Gerçekleştirdi. Haftalık Ahıska Gazetesi 1 (537): 8. (Kazakistan'da yayın yapmaktadır)
- Aksu, A. (2008). Geri Dönülemeyen Vatan: Ahıska-II. *Bizim Ahıska Dergisi*, 10, 22-24.
- Allen, W.E.D. (1966). *Kafkas Harekâtı: 1828-1921, Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genel Kurmay.
- Alpargu, M. (1998). *II. Dünya Savaşı 'nda Sovyetlerin Kafkasya 'daki Tehcir (Sürgün) Uygulamaları*. Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri. I. Cilt. Ankara: Genelkurmay. 269-278.
- Alpbaz, E. (2018). *Geri Dönüş Yasası Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Gürcistan Cumhuriyeti 'ne Dönüşü*. (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arar, İ. (1986). *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe 'nin Anıları*. İstanbul: Hürriyet Vakfı
- Armstrong, A. C. (2002). *Being Recognized as Citizens: A Human Security Dilemma in Central Asia and the Caucasus*. The Research Report Published by Commission On Human Security.
- Arquint, R., Hansen, H. H., Chervonnaya, S. M. ve Buch, J. (1998). *Fact-Finding Mission to Georgia*. Spacial Internet Edition Published by Federal Union of European Nationalities (FUEN).
- Arslan, A. (1997). "I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Ahıska-Ahılkelek (1914-1921)". *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, III, 93-115.
- Arslan, E. (2005). *Vatanlarına Dönemeyen Son Türk Topluluğu: Ahıska Türkleri*. Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeleri. (Derleyen B. Günay) İstanbul: IQ Kültür Sanat
- Arslan, N. (2019). Brest-Litovsk'tan Milli Mücadeleye Kars'ta Siyasi ve Askeri Gelişmeler *International Journal of Russian Studies*, No. 8/2, 104-121.
- Arşava, F. (1993). *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Aslan, K. (1995). *Ahıska Türkleri*. Ankara: Ahıska Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği No: 1.
- Ataöv, T. (2007). Ahıska Türkleri: Kendine Özgü Durumları". *Bizim Ahıska Dergisi*, 7, 22-27.

- Avşar, Z. (1997). Ahıska Türkleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 3(16), 1621-1626.
- Avşar, Z. ve Tunçalp, Z. S. (1994). *Sürgünde 50. Yıl: Ahıska Türkleri*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu No: 73.
- Aydınğün, A ve Aydınğün, İ. (2014). *Ahıska Türkleri: Ulusötesi Bir Topluluk-Ulusötesi Aileler*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi.
- Aydınğün, A. (1999). *A Deported Nationality: The Ahıska Turks*. Perceptions: Journal of International Affairs, 4(III), 120-129.
- Aydınğün, A. (2001). Rethinking on Ethnic Identity Formation and Shift: The Case of the Ahıska (Meskhetian) Turks. Unpublished Doctor's Thesis. Ankara: *The Faculty of the Department of Sociology of Middle East Technical University*.
- Aydınğün, A. (2002). Creating, Recreating and Redefining Ethnic Identity: Ahıska/Meskhetian Turks in Soviet and Post-Soviet Contexts. *Central Asian Survey*, 21(2), 185-197.
- Aydınğün, A. (2002a). Ahıska (Meskhetian Turks: Source of Conflict in the Caucasus. *International Journal of Human Rights*, 6(2), 49-64.
- Aydınğün, A. (2007). Resettlement and Belonging Among Cultural and Ethnic Kin: *Meskhetian Turks in Turkey. The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, repatriation or resettlement*. (Eds. T. Trier and A. Khanzhin). Berlin (Germany): The research document published by ECMI. 340-377.
- Aydınğün, A. (2008). *Ahıska Türklerinin Gürcistan'a Dönüşü*. ASAM Bakış. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi No: 6
- Aydınğün, A. ve Asker, A. (2012). *Gürcistan: De Jure Üniter, De Facto Parçalı. Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna*. (Ed.ler İ. Aydınğün ve Ç. Balım). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi No: 411. 117-207.
- Aydınğün, A. ve Yıldırım, E. (2010). Perception of Homeland Among Crimean Tatars: Cases from Kazakhstan, Uzbekistan and Crimea. *Bilig Dergisi*, 54, 21-46.
- Aydınğün, A., Balım-Harding, Ç., Hoover, M., Kuznetsov, I., ve Swerdlow, S. (2006). *Meskhetian Turks-An Introduction to their History, Culture and Resettlement Experiences*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- Aytaç, M. (1999). *İnsan Hakları Yönünden Türkiye'de Azınlıkların Hukuki Durumu*. Ankara: TC. Adalet Bakanlığı.
- Badalov, Ç. (2004). *Bütün Yönleriyle Ahıska Türkleri*, Gasır-Ş, Çimkent.
- Baddeley, J. F. (1989). *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil* (2. Baskı). (Çev. S. Özden) İstanbul: Kayıhan.
- Balım, Ç. ve Aydınğün, A. (2003). *Dil ve Grup Kimliği: Ahıska Türkleri*. Günümüz Dilbilim Çalışmaları. (drl. A. Kiran, E. Korkut ve S. Ağıldere). İstanbul: Multilingual, 236-243.
- Bayraktar, R. (2003). Bilinmeyen Yönleriyle 1989 Fergana Faciasının İçyüzü. *2023 Dergisi* 31, 56-59.
- Bayraktar, R. (2003a). Sürgündeki Halk Ahıska Türkleri ve Yusuf Serveroğlu. *2023 Dergisi*, 28, 62-67.

- Bayraktar, R. (2004). Güney Kafkasya Sınırlarında Hıristiyan Devletler İttifakı mı?. *2023 Dergisi*, 41, 70-75.
- Bayraktar, R. (2013). “Ahıska Türklerinin Dünyadaki Nüfus Dağılımı”. *2023 Dergisi* 148: 72-77.
- Bayur, Y. H (1991). *Türk İnkılap Tarihi: 1914-18 Genel Savaşı/Savaşı Sonu*, III. Cilt, Kısım: 4 (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bekadze, S. (2013). XVI. Yüzyıl Sonlarında Ahıska Sancağı Kvablian Nahiyesi’nde Ekonomik Yaşam”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 479- 489.
- Berdzenişvili, N. ve Canaşıa, S. (2000). *Gürcistan Tarihi* (2. Baskı). İstanbul: Sorun.
- Beridze, M. ve Kobaidze, M. (2010). *An Attempt to Create an Ethnic Group: Identity Change Dynamics of Muslimized Meskhetians*. The Conference: Language, History and Cultural Identities in the Caucasus. (Ed. K. Vamling.) Malmö/Sweden: The Proceeding Book Published by Malmö University. 53-67
- Bilgin, Ü. (2016). *Azınlık Hakları ve Türkiye*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Blandy, C. (1998). *The Meskhetians: Turks Or Georgian? A People without A Homeland*. Surrey (England): Publication of Conflict Reasearch Center.
- Bugai, N. ve Kotof, K. (1994). *Mesketiya Türkleri-Rehabilitasyon İçin Uzun Yol*. (Kısmen Çev. Kazım Dursun), Moskova: Russian Deportation Department, Vatan Society and Rehabilitation Found Publication.
- Bugay, N. (2007). Decree of Supreme Soviet No: 135/142. *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement*. (Eds. T. Trier and A. Khanzhin).Berlin (Germany): The Research Document Published by ECMI. 650.
- Buntürk, S. (2007). *Rus-Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri*, Ankara: Berikan.
- Buntürk, S. (2013). *Ahıska Türklerinin Örgütlenme Tarihi ve Mücadelesi. Ahıska Vizyonu 2013*. (Ed.ler D. Ekinci ve A. Yavuz). İstanbul: Ahıskalı Öğrenciler Mezunlar ve Mensupları Derneği (AHİMED). 67-94.
- Buntürk, S. (2014). Sovyet Belgeleriyle 1944 Ahıska Sürgünü. Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu. (Ed. R. Bayraktar). Ankara: Astana. 87-99.
- Buntürk, S. (2014a). *Sovyet Döneminde Vatana Dönüş Mücadelesi Süreci. Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu*. (Ed. R. Bayraktar). Ankara: Astana. 135-149.
- Cavahişvili, İ., Berdzenişvili, N., ve Canaşıa, S. (1943). *Gürcistan Tarihi - Eski Çağlardan XIX. Yüzyılın Başlarına Kadar*, Tiflis.
- Chikadze, E. (2007). A Troubled Home: Seeking Security, Stability and Community in Uzbekistan”. *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement*. (Eds. T. Trier and A. Khanzhin). Berlin (Germany): The Research Document Published by ECMI.
- Cihan, A. (2008). Kırgızistan’da Ahıska Türkleri Üzerine Gözlemler. *Bizim Ahıska Dergisi* 11,12, 18-2.
- Cihan, Ahmet (2009). “Ahıskalılarda Sözlü Kültür Geleneği ve Karizmatik Kanaat Önderi”. *Bizim Ahıska Dergisi*,13, 8-9.

- Coene, F. (2010). *The Caucasus: An Introduction*, London: Routledge.
- Conquest, R. (1987). Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları. (Çev. E. Özbilen). *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* Ekim Sayısı: 183-188.
- Coskun, U. (2009). Ahıska/Meskhetian Turks in Tucson: An Examination of Ethnic Identity. Unpublished Master's Thesis. Arizona: *The Faculty of the Department of Anthropology of Arizona University*
- Çakırgözoğlu, A. N. (2005). Ahıskalıların Eğitim Meseleleri: Kırgızistan Dosyası. *Bizim Ahıska Dergisi* 4, 24-26.
- Çavuşoğlu, N. (2001). *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*. İstanbul: Su.
- Çeçen, A. (2007). Türk Dünyası ve Ahıska Türkleri. *Global Strateji Dergisi*, 8, 4-9.
- Çelikmen, B. (2010). *Azınlık Hakları ve Avrupa Birliği Kapsamında Batı Trakya Türklerinin Sorunları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çınar, İ. (2015). *Atabek Yurdu, Jeokültürel Yaklaşım*, İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Çomak, İ. (2012). *Rusya Federasyonu'ndaki Titüler Türk Halkları. Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu*. (Ed.ler E. Büyükkancı ve E. Bacanlı) Ankara: Atatürk Kültür No: 411. 107- 184.
- Dadayeva, S. (2018). *Sürgünden Günümüze Kazakistan'daki Ahıska Topluluğunun Sosyo-Ekonomik Durumu ve Problemleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ardahan Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan
- DATÜB (2014). *Dünya Ahıska Türkleri Birliği 2010-2014 Faaliyetleri*. Ankara: DATÜB.
- Dedeoğlu, A. (2018). *Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI. Yüzyıllar Arası)* (Yayınlanmış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Deliömeroğlu, Y. (1999). Kazakistan'ın Etnik Yapısının Bazı Demografik, Politik Ve Sosyopsikolojik Görüntüleri, *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 19-27.
- Demiray, E. (2012). Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri. *Turkish Studies*, 7(3), 877-885.
- Devlet, N. (2007). "Azınlık Konumundaki Türk Topluluklarının Sorunları". *Bizim Ahıska Dergisi* 7, 20-21.
- Devlet, N.1 (1983). Ruslaştırmada Kazan Tatar Türkleri Örneği, *Türk Kültürü*, XXI(237), 29-36.
- Devrisheva, F. (2006). *Ahıska Türkleri (Sözlü Kültür Bağlamında)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Devrisheva, F. (2009). Türk ve Rus Kaynakları Işığında 1989 Fergana Olayları. *Belgi*, 2(17), 1170-1187.
- Devrisheva, F. (2010). *Kazakistan'da Ahıska Türklerinin Sosyal-Kültürel Yapılarındaki Değişmeler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Devrisheva, K. (2019). Ahıska Türklerinin Bitmeyen Göçü, Unending Migration of Meskhetian Turks, *SUTAD*, 45, 333-352.
- Durmaz, E. (2015). *Sürgün Edilmiş Topluluklarda Etnik Sınırlar ve Kimlik: Türkiye’de ve ABD’de Yaşayan Ahıska Türklerinin Karşılaştırmalı Analizi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ekinci, D. (2013). *Ahıska Türk Toplumunun Acı Mirası Üzerinden Geçmişini Analiz Etmek, Günümüzü Okumak ve Geleceğimizi Hayal Etmek*. Ahıska Vizyonu 2013. (Ed.ler D. Ekinci ve A. Yavuz). İstanbul: Ahıskalı Öğrenciler Mezunlar ve Mensupları Derneği (AHİMED) Yayını. 17-30
- Ellezoğlu, M. ve Çakırgözoğlu, A. N. (2006). “Özbekistan”da Yaşayan Ahıskalıların Eğitim Sorunları. *Bizim Ahıska Dergisi* 5, 25-28.
- Erdoğan, B. (2000). *Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Korunması: Birleşmiş Milletler ve Avrupa Sistemlerinin İncelenmesi Türkiyede İnsan Hakları*. Ankara: TODAİE.
- Erdoğan, F. (1954). *Türk Ellerde Hatıralarım*. Ankara: Yeni Matbaa.
- Ersavcı, M. (2001). *Mustafa Ali’s Nusret-name and Ottoman-Safavi Conflict*. İstanbul: MVT: 21.
- Faigov, O. (2020). Ahıska Türklerinde Din, Kültür, Kimlik ve İletişim, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1136-1157.
- Gökbel, A. (2000). *Kıpçak Türkleri*. İstanbul: Ötüken.
- Gökbel, A. (2002). *Kıpçaklarda Sosyo-Kültürel ve Dinî Yapı*, Türkler Ansiklopedisi, Ankara: Yeni Türkiye.
- Gökçe, C. (1979). *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*. İstanbul: Has-Kutulmuş.
- Gökdağ, B. A. (2002). *Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü, Türkler*, Cilt:19, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 69-87.
- Gökdemir, A. E. (1985). *Cenubi Garbi Kafkasya (Türk) Hükümeti Muvakkata-i Millisi. Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu Tebliğ Özetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 115-116
- Gökdemir, A. E. (1986). *Aras Türk Hükümeti*. Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğleri. I. Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. 237-243.
- Gökdemir, A. E. (1998). *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu.
- Gugushvili, A. (1936). The Chronological-Genealogical Table of The Kings of Georgia, *A Journal of Georgian and Caucasian Studies*, Vol I, No. 2-3, London 1936, (Atabegs of Meskheta or Samtskhe).
- Gupta, P. (2006). De Facto Stateless: The Meskhetian Turks. Central Asia and the Caucasus: *Journal of Social and Political Studies*, 41, 126-138.
- Gurbanov, Ş. (1992). *Mesheti Türkleri, Diderginler*, Bakı, s. 198.
- Gündüz, A. (2003). *Milletlerarası Hukuk, Temel belgeler- Örnek Kararlar*. İstanbul: Beta.
- Gürün, K. (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Güseinova, M. (2014). *Kırgızistan'daki Ahıskaluların Eğitim Sorunları, Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu*, 273-280.
- Güzeloğlu, H. (2014). Kazakistan'ın sürgünde yaşayan Ahıska Türklerinin sosyal problemleri. Rasim Bayraktar (Ed.), *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (s. 305-323), Ankara: Astana.
- Hacılı, A. (2014). Ahıskalı Türklerin Medeniyeti, *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde, Rasim Bayraktar (Ed.), (s. 467-470), Ankara: Astana.
- Hasanoğlu, İ. (2015). Sovyetler Birliği'nde 1944 Sürgünleri ve İnsan Kayıpları, *Bizim Ahıska*, 1-5.
- Hasanoğlu, İ. (2016). Ahıska Türkleri: Bitmeyen Bir Göç Hikâyesi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16 (1), 7-8.
- Hua, A. (2005). *Diaspora, Memory, and Identity: A Search for Home*. (Ed. Vijay Agnew). University of Toronto Press.
- İbraimi, E. (2012). *Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Makedonya'daki Azınlıkların Hukuki Durumu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İnanç, Z. (2004). *Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları*. Ankara: Ütopya.
- İzzetgil, E. (2006). The Geopolitics of Caucasus and the Strategy of Russia on the Region, *Bölgesel Çalışmalar*, 1(2), 51-85.
- İzzetgil, E. (2012a). *Ahıska Sorunu: Sürgün, Yurda Dönüş Mücadelesi ve Son Gelişmeler*. USGAM Raporu. Rapor No. 7, Ankara.
- Kalafat, Y., Ağacan, K. ve Sezgin, M.N. (2001). Ahıska Türkleri Sorunu. *2023 Dergisi*. 11, 62-71.
- Kalaycı, H. (2006). *Avrupa Birliği'nde Azınlıklar ve Mikro-Milliyetçilik*. Ankara: Asam.
- Kalaycı, Ü. (2019). Gürcistan'da Türkçeye Karşı Uygulanan Dil Politikaları ve Seçmeli Yabancı Dil Olarak Türkçe. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 482-503.
- Kalkan, M. (1998). Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihî Gelişim Seyirleri, *Bilig*, 16-170.
- Kandemir, M. Y., Karaman, H., Özel, A., Topaloğlu, A., ve Yeprem, M. S. (1988). "Ahıska". *İslam Ansiklopedisi. I. Cilt*. İstanbul, Diyanet Vakfı. 526-527.
- Karabekir, K. (1960). *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Türkiye.
- Karagöz, R. (2002). "Kafkasya'da Osmanlı-Rus Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan Çıkışı". *Türk Dünyası Siyasi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 44, 131-139.
- Karcı, D. ve Çetin, M. (2018). Kazakistan'daki Ahıska Türklerinin Dil Tercihleri ve Kimliklerine Etkileri, *Kesit Akademi Dergisi*, 13, 298-312.
- Kayabalı, İ. ve Arslanoğlu, C. (1973). Milli Mücadele Döneminde Kuzeydoğu Anadolu Cephesi. *Türk Kültürü Dergisi*, 126, 442-457.
- Kayabalı, İ. ve Arslanoğlu, C. (1973a). Ahıska-Posof-Ardahan Bölgesinde Gürcülerle Mücadele. *Türk Kültürü Dergisi*, 126, 468-473.

- Keskin, M. (2013). *Çin'de Etnik Azınlıklar ve Doğu Türkistan Sorunu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Keskin, S. ve Gürsoy, H. E. (2017). Sovyet ve Sovyet Sonrası Dönemde Ahıska Türklerinin Karşılaştıkları İnsan Hakları İhlalleri ve Ayrımcılıklar. *International Crimes and History*, 18, 13-46.
- Khanzhin, A. (2004). Durable Solutions for Meskhetian Turks: The issue revisited. *European Yearbook of Minority Issues*, 4(5), 495-511.
- Khazanov, A. (1992). Meskhetian Turks in Search of Self-Identity. *Central Asian Survey*, 11(4), 1-16.
- Khazanov, A. M. (1995). After the USSR: Ethnicity, Nationalism, and Politics in the Commonwealth of Independent States. Wisconsin: *The University of Wisconsin Press*.
- Kılıç, S. (1996). 1917-1918'de Kafkasya'daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesi'nin Bu Konudaki Çalışmaları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4, 19-51.
- Kırzioğlu, M. F. (1955). 1855 Kars Zaferi. İstanbul: Işıl.
- Kırzioğlu, M. F. (1989). Ne Misket Ne Mesket: Ahıska Türkleridir. *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, 268, 17-21.
- Kırzioğlu, M. F. (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kırzioğlu, M. F. (2000). *Dede-Korkut Oğuznameleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kırzioğlu, M. F. (2008). "Hıristiyan Atabekler Hükümeti-I". *Bizim Ahıska Dergisi*, 10, 12-17.
- Kırzioğlu, M. F. (2008a). "Hıristiyan Atabekler Hükümeti-II". *Bizim Ahıska Dergisi*, 11 (12), 44-48.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu .
- Kolukırık, S. (2011). "Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 167-188.
- Kopuzlu, N. (2011). Strasburg'da Fotoğraf Sergimiz. *Bizim Ahıska Dergisi*, 24, 12-13.
- Koriouchkina, L. (2009). Meskhetian Turks and the Regime of Citizenship in Russia. *Ethnology (The University of Pittsburgh in the USA)*, 48(1), 39- 52.
- Köse, O. (2006). *Küçük Kaynarca Antlaşması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kreindler, I. (1986). Soviet Deported Nationalities: A Summary and An Update. *Soviet Studies* 38, (3), 387-405.
- Kurat, A. N. (1972). IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara.
- Kurat, A. N. (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* (2.Baskı), Ankara: Murat Kitabevi.
- Kurbanov, Ş. (1991). Ahıska Türkleri. *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, 279, 11-16.
- Kurdayev, T. (1996). *Halkın Hafıza Kitabı*, Almatı, s. 38.

- Kurt, H. Ve Açıkgöz, M. A. (2017). ABD’de Yaşayan Ahıska Türkleri, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 107-127.
- Kurubaş, E.(2017). *Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*. İstanbul: Küre.
- Kuznetsov, O. (2007). Constructing Identity and Social Networks: *Meskhethian Turks in Russian Federation. The Meskhethian Turks at a Crossroads: 528 Integration, Repatriation or Resettlement. (Eds. T. Trier and A.Khanzhin)*. Berlin (Germany): The Research Document Published by ECMI. 197-237.
- Kütükçü, M. A. (2005). Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Anavatanlarına Dönüş Sorunu. *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, 13, 271- 284.
- Mammadov, R. (2014). Sürgünde Yaşayan Ahıskalı Türklerin Kültürel Direnişi. *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu*, 391-403.
- Mızrak, D. (2014). Azınlık Hakları İle Yerli Halkların Haklarının Kolektif Hak Kullanımı Çerçevesinde Karşılaştırılması. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 631-634.
- Mirkhanova, M. (2006). People in Exile: The Oral History of Meskhethian Turks (Ahıska Türkleri). *Jornal of Muslim Minority Affairs*, 26(1), 33-44.
- Modebadze, V. (2009). Historical Background of Meskhethian Turks’ Problem and Major Obstacles to the Repatriation Process, *International Black Sea University (IBSU) Scientific Journal*, 3(1), 113-128.
- Mollahasanoğlu, A. (2001). Prof. Dr. Mehmet Saray İle Ahıska Türkleri Üzerine Bir Sohbet. *Ahıska Dergisi*, 2, 15-18.
- Ocak, A. (2014). *Tarihi Süreçte Posof*, Posof Araştırmaları.
- Oran, B. (1991). *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*. Ankara: Bilgi.
- Oran, B. (2001). *Küreselleşme ve Azınlıklar*. Ankara: İmaj.
- Oran, B. (2009). *Küreselleşme ve Azınlıklar*. Ankara: İmaj.
- Oran, B. (2018). *Etnik ve Dinsel Azınlıklar Tarih, teori, Hukuk, Türkiye*. İstanbul: Literatür.
- Orucova, E. (2014). Karabağ Savaşı ve Ahıskalı Türkler. (Ed. R. Bayraktar). *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu Bildiri Kitabı içinde* (s. 481-490) . Ankara: Astana.
- Osipov, A. (2000). *Russian Experience of Ethnic Discrimination: Meskhethians in Krasnodar Region*. Moscow(Russian Federation): The Report Report Published By Memorial Human Rights Center.
- Osipov, A. ve Swerdlow, S. (2007). *Social Dynamics and Leadership in Meskhethian Turks Communities*. The Meskhethian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement. (Eds. T. Trier and A. Khanzhin) Berlin (Germany): The Research Document Published by ECMI. 557-609.
- Osipov, A.G. ve Cherepova, O. I. (1996). *The Violation of the Rights of Forced Migrants and Ethnic Discrimination in Krasnodar Territory. Moscow (Russian Federation): The Research Report Published By Memorial Human Rights Center*.

- Öner, F. (2010). *Balkanlar'da Azınlık Hakları: Bulgaristan ve Makedonya Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özcan, K. (2002). II. Dünya Savaşı Sırasında Sovyetler Birliği'nde Yaşanan Sürgün Hadiseleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 141, 135-138.
- Özder, M. Â. (1971). *Tarihte Çıldır Atabeyleri ve Torunları*, Erzurum.
- Özkoşar, B. (2012). DATÜB“ün Avrupa Konseyi“ndeki Faaliyetleri. *Ahıska Dosyası Dergisi* 4-5, 12-14.
- Panesh, E.K. ve Ermelov, L. B. (1993). Meskhetinsky Turks Under the Conditions of the Modern Ethnic Processes in the USSR. *Türk Tarih Kurumu Belleten LVII (219)*, 589-607.
- Pentikäinen, O.ve Trier, T. (2004). *Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks*. Flensburg/Germany: Working Paper No: 21, Published by ECMI.
- Piriyev A. ve Piriyeva, S. (2007). Türksüz Galan Ahıska'm, Vektor, NƏŞRLƏR Evi. Bakı.
- Pohl, O.J. (1999). *Ethnic Cleansing in the USSR - 1937-1949*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Polian, P. (2004). *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*. Budapest (Hungry): Central European University Press.
- Rakişeva, B. ve Majitova, A. (2018). Türskaya Osnova Kak Faktor Adaptatstii: na Primere Turkov Meshetinstev, “Prozhivayushih v Kazahstane i Kazahskoy Diaspori Stambula. *Journal of Azerbaijani Studies*, 21(2), 369-378.
- Ray, K. (2004). *Displaced Populations: A Challenge to International Planning* (Ph.D.). Available from ProQuest Dissertations & Theses Full Text.
- Ray, K. (2007). *Kyrgyzstan's Meskhetian Turks: An Ethnic Minority Adapting in Transition*. The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement. Eds. T. Trier and A. Khanzhin. Berlin (Germany): The Research Document Published by ECMI. 43-79.
- Reisman, A. (2012). Being Without Belonging: Seattle's Ahıska Turks and the Limitations of Transnationalism for Stateless Diaspora Groups. Unpublished Master's Thesis. Washington: *The Faculty of the Department of Sociology of Washington University*.
- Sander, O. (2008). *Siyasi Tarih: 1918-1994* (17. Baskı). Ankara: İmge.
- Sanikidze, G.ve Walker, E. W. (2004). *Islam and Islamic Practices in Georgia*. California(USA): The Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Published by The University of California.
- Saraçlı, M. *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar*. Ankara: Lotus.
- Sargın, H. (2006). “Ahıska Türkleri ile İlgili Politikaların Stratejik Boyutu”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul/Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Savin, I. (2007). *Successful Integration But Inadequate Protection: The Meskhetian Turks in Kazakhstan*. The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement. (Eds. T. Trier and A. Khanzhin). Berlin (Germany): The Research Document Published by ECMI. 43-79.

- Saygılı, A. (2004). *Ahıska Türklerinde Sosyal Yapı: Kırgızistan Bağış Köyü Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Seferov, R. ve Akış, A. (2008). Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 24, 393-411.
- Sheehy, A. ve Nahaylo, B. (1980). *Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: Soviet Treatment of Some National Minorities*. Minority Right Group Report, no. 6.
- Shevchenko, D. (2010). "The Meskhetians". *Russian Life*, 3, 52-59.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*. I. Cilt. (1920-1945) (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sumbadze, N. (2007). *Back Home Again: The Repatriation and Integration of Meskhetian Muslims in Georgia*. The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement. (Eds. T. Trier and A. Khanzhin) Berlin (Germany): The Research Document Published by ECMI. 288-377.
- Sürmeli, S. (2001). *Türk - Gürcü İlişkileri (1918-1921)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Swerdlow, S. (2006). "Understanding Post-Soviet Ethnic Discrimination and the Effective Use of US Refugee Resettlement: The Case of the Meskhetian Turks of Krasnodar Krai". *California Law Review*, 94(6), 1827-1878.
- Şadıhanov, E. (2006). Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri. *Journal of Economy Culture and Society*, 33, 1-22.
- Şahin, M. F. (2014). *Türk Dış Politikasında Ahıska Türkleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şakiroğlu, R. (2016). *Sosyal-Kültürel ve Dini Yönleriyle Azerbaycan'ın Saatlı İline Bağlı Şirinbey Köyü (Ahıska Türkleri Örneği)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şamilov, R. (2015). *Kırgızistan'daki Ahıskaluların Yerleşim Yerleri Nüfusları ve Hukuki Durumları, Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu*, 261-265.
- Şavrov, N. (2011). Новая Угроза Русскому Делу в ЗаКавКазье: Предстоящая РасПроджа Мугенн Инородцам (Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie: Predstoyashchaya Rasprodazha Mugani Inorodtsam), Moskova, s. 63.
- Şirin, İ. (2014). İki Hükümet Bir Teşkilat: Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesinden Cenub-î Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkate-î Milliyesine. *Journal of History Studies*, 6(2), 125-142.
- Şirin, Öner, N.A. (2019). Stalin'in Milliyetler Politikasının Bedeli Olarak Ahıska Sürgünü ve Ahıskalılar'ın Sürgündeki Yaşamları, *Avrasya Etüdleri*, 56, 53-77.
- Tacıbayeva, A. (2013). 68 Yıldır 10 Ayrı Ülkede Vatan Hasreti Çekiyoruz. *İpekyolu Gezi ve Kültür Dergisi*, 16, 38-45.
- Taşdemir H., Saraçlı M., (2007). Avrupa Birliği ve Türkite Perspektifinden Azınlık Hakları Sorunu. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(8), 28.

- Taşdemir, T. (2005). *Türkiye'nin Kafkasya Politikası'nda Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskahılar*, İstanbul: IQ Kültür-Sanat.
- Tavkul, U. (2002). *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*. İstanbul: Ötüken.
- Tayfur, A. (2009). "Vatan"a Dönüş Mücadelesi". *Ahıska Dosyası Dergisi*, 3, 37-40.
- Tellal, E. (2006). *Rusya'yla İlişkiler. Türk Dış Politikası*. II. Cilt (9. Baskı). (Ed. B. Oran). İstanbul: İletişim Yayınları. 540-550.
- Terzioğlu, S. (2007). *Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı*. Ankara: Alp.
- Tokluoğlu, C. (2012). *Azerbaycan. Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna*. (Ed.ler İ. Aydıngün ve Ç. Balım). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi No: 411. 17-115.
- Tolz, V. (1991). New Information about the Deportation of Ethnic Groups under Stalin. Report on the USSR, 3(17), 16-20.
- Tombuloğlu, T. (2003). *Kafkasya'nın Etnik ve Kültürel Yapısı'nın Oluşumunda Türklerin Rolü*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tomlinson, K. (2005). *Meskhetian Turks: Displacement, Self-Perception, and The Future*. A Document of The Bridging Refugee Youth & Children's Services Clearinghouse.
- Trier, T. ve Khanzhin, A. (2007). Editors Note on Nomenclature, Transliteration and Timing. *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement*. (Eds. T. Trier and A. Khanzhin). Berlin(Germany): The Research Document Published by ECMI. xx-xxii.
- Trier, T., Mouravi, G. T., ve Kilimnik, F. (2011). *Meskhetians: Homeward Bound*. Georgia: European Center for Minority Issues - Caucasus.
- Turan, Ş. (1951). 1829 Edirne Antlaşması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1-2 (IX), 111-151.
- Türk, F. ve Yılmaz, S. (2014). Çimkent Ahıska Türkleri Derneği Başkanı Latif Şen ve Ahıska Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ruşen Mehmetoğlu İle Söyleşi". *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 66-79.
- Türkmen, F., (2003)., Avrupa Birliği ve İnsan Hakları. Beril Dedeoğlu (Der.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği* (131-139). İstanbul: Boyut.
- Türköne, A.S. (2016). Kırgızistan'ın Demografik Yapısı ve Sorunlar, 1-10. https://www.academia.edu/38645307/KIRGIZ%C4%B0STANIN_DEMOGRAF%C4%B0K_YAPISI_VE_SORUNLAR
- Uçar, F. ve Memmedoğlu, R. (2011). *Ata Yurttan Doğan Güneş*. I. Cilt. Almatı(Kazakistan): DATÜB.
- Uçar, F. ve Memmedoğlu, R. (2014). *Ata Yurttan Doğan Güneş*. II. Cilt. Almatı(Kazakistan): DATÜB.
- Ural, S., Orat, J.A., Arslan, N. O., Bingöl, A. ve Tüysüz, C. (2011). *Kars Tarihi: Geçmişten Cumhuriyete*. Kars: Kafkas Üniversitesi.

- Uravelli, O. (1999). *Ahıska Türkleri Sorunu ve Gürcü Meskh Tezi*. XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri. II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 361-363.
- Uravelli, O. (2005). 1957 Kararnamesi ve Sonuçları. *Bizim Ahıska Dergisi* 3, 10- 13.
- Uravelli, O. (2007). “Rus ve Gürcü Basımında 1990 Soçi-Adler Mitingi”. *Bizim Ahıska Dergisi*, 8, 32-35.
- Uravelli, O. (2011). Sovyet Resmî Belgelerinde Ahıska Sürgünü. *Bizim Ahıska Dergisi*, 16, 8-12.
- Uravelli, O. (2012). Cellatlarımızı Tanıyalım! *Bizim Ahıska Dergisi*, 26, 15-20.
- Uygur, N. (2003). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Üren, M. (2015). *Kimlik, Çıkar Ve Jeopolitik Ekseninde Ahıska Türkleri Sorunu*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bolu.
- Ürer, L. (2003). *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*. İstanbul: Direr.
- Veyselöğlü, A. Paşa (1999). *Ahıska Türklerinin Dramı*. Ankara: Ocak.
- Wimburs, S. E. ve Wixman, R. (1987). Sovyet Orta Asyası’nda Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri. Çev. E. Özbilen. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* Ağustos Sayısı: 151-170. Yaman, A. (2010). *Fergana Vadisi: Orta Asya’nın Jeopolitik ve Stratejik Merkezi*. Dünya Çatışmaları. I. Cilt (3. Baskı). (Ed.ler K. İnat, B. Duran ve M. Ataman). Ankara: Nobel. 583-621.
- Yel, S. (2002). *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yerasimos, S. (2010). *Milliyetler ve Sınırlar* (6. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Yılmaz, A. ve Mustafa, R. (2014). 1992 Sonrası Türkiye’ye Göçen Ahıska Türklerinin Göç, İskân ve Uyum Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma, Bursa Örneği, *Studies of the Ottoman Domain*, 4(6), 1-19.
- Yılmaz, S. (2014). Çimkent Ahıska Türkleri Derneği Başkanı Latif Şen ve Ahıska Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ruşen Mehmetoğlu ile Söyleşi, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 71-72
- Yunusov, A. (2000). *Meskhethian Turks: Twice Deported People*. Baku: The Research Document Published by The Institute of Peace and Democracy.
- Yunusov, A. (2007). Consolidating a National Identity in Exile: The Meskhetian Turks in Azerbaijan. The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement. (Eds. T. Trier and A. Khanzhin). Berlin(Germany): The Research Document Published by ECMI. 172-195
- Yücel, Ö. (1997). “Milletlerarası Andlaşmaların Işığında Ahıska(Mesket) Türkleri”nin Hukuki Statüsü ve Türkiye”. *Argumentum Aylık Hukuk Dergisi*, 51, 267-272.
- Zeyrek, Y. (2001). *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara: Pozitif.
- Zeyrek, Y. (2001a). Ahıska Tarihi. *Ahıska Dergisi* 1, 4-1
- Zeyrek, Y. (2002a). *Ahıska ve Ahıska Türkleri*. Türkler Ansiklopedisi XX. Cilt. (Ed.ler H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca). Ankara: Yeni Türkiye. 520- 531.
- Zeyrek, Y. (2002b). Zamanın Saramadığı Yaralar. *Ahıska Dergisi*, 4, 17-20

- Zeyrek, Y. (2008). Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska. *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, 5, 51-81.
- Zeyrek, Y. (2009). “Taştan Aslanov ve Fuat Bibinov”la Sohbet”. *Bizim Ahıska Dergisi* 13: 47.
- Zeyrek, Y. (2010). Elviye-i Selase'nin Son Yılları-III: Mütareke ve Mahalli Teşkilatlanma Yılları. *Bizim Ahıska Dergisi* 18, 8-14.
- Zeyrek, Y. (2010a). Dünya Ahıska Türkleri Birliği Kongresi Kazakistan'da Yapıldı. *Bizim Ahıska Dergisi*, 19, 53.
- Zeyrek, Y. (2010b). Ahıska Türkleri Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı”nda. *Bizim Ahıska Dergisi*, 20, 52-55.
- Zeyrek, Y. (2011). Sürgünde Yaşayan Halk: Ahıska Türkleri. *Türk Yurdu Dergisi* 287, 187-193.
- Zeyrek, Y. (2011a). Ahıska Türkleri Sivil Toplum Öncülerinden Mürseloğlu Server Işıklıgil İle Mülakat. *Bizim Ahıska Dergisi* 21, 17-21.
- Zeyrek, Y. (2011c). Dünya Ahıska Türkleri Birliği'nin Tiflis Temasları. *Bizim Ahıska Dergisi* 22, 56.
- Zeyrek, Y. (2013). *Posof'un Çizgileri* (2. Baskı). Ankara: Atalay.

Görüşmeler

1. DATÜB/Dünya Ahıska Türkleri Birliği. (2020). DATÜB Kars, Ardahan ve Iğdır Göç Sorumlusu Saadet Atalay ile görüşme. 16 Nisan 2020.
2. Bayraktar, Ali. (2020). Azerbaycan Ahıska Türkleri Vatan İçtimai birliği Sorumlusu Ali Bayraktar ile görüşme. 20 Mayıs 2020.

İnternet Kaynakları

- <http://www.datub.eu/kurumsal-genel-baskan> (Erişim Tarihi 09.06.2021)
- <https://www.ytb.gov.tr/haberler/ytb-ahıska-turklerini-unutmadi>. (Erişim Tarihi (Erişim Tarihi 09.06. 2021)
- <http://www.datub.eu/ahıska-turklerinin-1-kafilesi-vatan-hasreti-erzincan-da-son-buldu-45> (Erişim Tarihi 10.06.2021)
- (<https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/958/kazakistan/>) (Erişim Tarihi 10.06.2021)
- <https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/959/kirgizistan/> (Erişim Tarihi 10.06.2021)
- <https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan-nisan-2013.pdf>
- <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-kunyesi.tr.mfa> (Erişim Tarihi 10.06.2021)
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi 12.05.2021)

EKLER

Ek 1: Ahıska Türklerinin Sürgününe Dair SSCB Devlet Savunma Komitesi'nin Kararı

(Bugay 2007: 645; Mürseloğlu 2001a: 33).

TAMAMEN GİZLİ
Moskova/Kremlin
NO: 6279 31 TEMMUZ 1944

Gürcistan SSC devlet sınırını korumak üzere gereken şartların sağlanması için Devlet Savunma Komitesi, aşağıdaki kararları almıştır:

1. Gürcistan SSC'nin sınır şeridi olan Ahıska, Adigen, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka rayonlarıyla Acaristan Özerk SSC'den Türk, Kürt, Hemşin olmak üzere toplam 86.000 kişiden meydana gelen 16.700 hanelik nüfustan, 40.000'i Kazakistan SSC'ye, 30.000'i Özbekistan SSC'ye ve 16.000'i de Kırgızistan'a tahliye (sürülüp boşaltma) edilsin. Tahliye, SSCB Halk İçişleri Komiserliğince gerçekleştirilsin. SSCB Halk İçişleri Komiserliği (Yoldaş Beriya), tahliye işini 1944 yılı Kasım ayında gerçekleştirsin.

2. Gürcistan SSC sınırı bölgesinden tahliye edilen göçmenlere bütün değerli şahsî eşyalarını, paralarını, ev eşyalarını, giyecek, ayakkabı, kap kacak, mobilya vb. ile aile başına azami 1000 kg olmak şartıyla yiyecek almalarına izin verilsin.

3. Sınır şeridinden tahliye edilen göçmenlerin kendileriyle beraberlerinde almayacakları tarım ürünlerinin, ev hayvanlarının, tarım aletlerinin, diğer gayrimenkullerin teslim alınması için SSCB Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği, SSCB Halk Tedarik Komiserliği, Gürcistan SSC Halk Toprak Mahsulleri Komiserliği ve Halk Maliye Komiserliği'nin iştirakiyle Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası Başkan Yardımcısı'nın başkanlığında (Yoldaş Khoştariya) komisyon kurulsun.

a. Adı geçen komisyon, tahliye edenlerin bırakacakları mal ve diğer eşyaların tamamını teslim alacak, bıraktıkları tarım ürünleri, hububat, kuş, ev hayvanları ve meyve bahçeleri karşılığında göçmenlere her hane için ayrı olmak üzere takas makbuzu verecektir. Makbuzda bahçelerin tahmini değeri gösterilecektir.

b. Teslim alma işleri şöyle yapılacaktır: Atları SSCB Halk Tarım Komiserliği; diğer hayvanları ve kümes hayvanları, SSCB Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği; tarım ürünleri ve hububatı SSCB Halk Tedarik Komiserliği makamları; geri kalan bütün emlâki ve meyve bahçelerini ise Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası'nın kararıyla mahallî makamlar teslim alacaklardır.

4. Kazakistan SSC (Skvortsov ve Undasınov Yoldaşlar), Kırgızistan SSC (Vagov ve Kulatov Yoldaşlar), Özbekistan SSC (Yusufov ve Abdurrahmanov Yoldaşlar), Komünist Partileri Merkez Komiteleri ve Halk Komiserleri Şuraları adı geçen cumhuriyetlerin Halk İçişleri Komiserlikleri ile beraber gelecek göçmenlerin kabulü, ikameti ve devamlı iskân ve istihdamları ile ilgili gerekli tedbirleri alacaklardır. Ayrıca:

a. Gelecek göçmenleri kolhozlara yerleştirmek üzere, kolхозlarda gereken meskenlerin hazırlanması, gerekirse tamiri ve kış şartlarına göre hazırlanması;

b. Göçmenlerin ve eşyalarının demiryolu istasyonundan yerleştirileceği mıntıkaya taşınması için gerekli araçların hazır bulundurulması;

c. Gelen göçmenlere ev etrafında küçük toprak ile gereken ufak tefek aletler verilmesi sağlanacaktır.

Bu hazırlık işleri 1 Kasım 1944 tarihine kadar tamamlanacaktır.

5. Göçmenlerin Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan SSC'ye taşınmaları için Halk Nakliye Komiserliği (Yoldaş Kaganoviç) gereken katarları temin etmek ve SSCB Halk İçişleri Komiserliğinin emri üzerine istasyonlara zamanında sevk etmekle görevlendirilsin. Göçmenlerin cumhuriyet sınırları içinde taşınması Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası'nın isteği ile gerçekleştirilsin.

6. Özel tahliyeye tabi tutulan göçmenlerin yollarda iaşelerini temin etmek üzere SSCB Halk Ticaret Komiserliği görevlendirilsin. SSCB Devlet Plânlama Komitesi, talep üzerine SSCB Halk Ticaret Komiserliği'ne gıda maddeleri ödeneği tahsis etsin. Böylece özel tahliyeye tabi tutulan nüfusun yolculuk iaşesi temin edilsin.

7. Göçmen halka yollarda ve iskân mahallinde sağlık hizmetleri verilmesi için SSCB Halk Sağlığı Komiserliği (Yoldaş Miteryov) görevlendirilsin.

8. Göçmenlere ellerindeki mübadele makbuzları karşılığında kendilerinden teslim alınmış ev hayvanları yerine verilmek üzere SSCB Halk Ziraat Komiserliği (Yoldaş Andreyev), Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği (Yoldaş Smirnov) ve Halk Tedarik Komiserliği (Yoldaş Subbotin); Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan Halk Komiserleri kurullarıyla beraber görevlendirilsin.

a. 1 Mayıs 1945 tarihine kadar sığır, manda, koyun, keçi ve kümes hayvanları;

b. 1 Nisan 1945'e kadar buğday, arpa ve diğer besinler;

c. 1 Ocak 1946'ya kadar göçmenlerin iskân edildikleri kolhozlara (çiftliklere) atlar.

Bunlar şahsî makbuzlarda yer alan miktar ve vasıflarda teslim edilecektir.

9. SSCB Ziraat Bankası (Yoldaş Kravtsov), Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a gelen göçmenlere yerleşmek için hane başına yedişer 1000 ruble, yedi yıl vadeli kredi versin.

10. İşbu kararın birinci paragrafı gereğince göçmenler, çiftçiler olarak 1945 yılında para vergilerinden, devlete verilen aynı vergilerden ve resimlerden muaf tutulsun. Önceki yerlerinde bırakmış oldukları bahçe ve bağların bedelleri SSCB Halk Ziraat Komiserliği ve Gürcistan SSC Hükûmeti'nin tesbit edeceği fiyatlar üzerinden kendilerine ödensin.

11. Gürcistan Halk Komiserleri Şurasına, adları birinci paragrafta geçen sınır ilçelerine toplam nüfusları azami 32.000 kişi olmak kaydıyla Gürcistan SSC'nin toprak sıkıntısı bulunan diğer bölgelerinden 7.000 haneyi iskân etme müsaadesi verilsin. Bunların adı geçen bölgeye iskânı, gerek yekpare çiftlik (kolhozlar), gerekse münferit haneler olarak gerçekleştirilsin. Sınır şeridindeki iskân yerleri Halk İçişleri Komiserliği Sınır Kuvvetleri Gürcistan Bölge Komutanlığı ile mutabakat halinde tespit edilsin.

12. Gürcistan SSC'nin toprak sıkıntısı çeken bölgelerinden söz konusu sınır bölgesine iskân edilecek halkın geçim ve yerleşme meselelerini halletmek için Gürcistan Hükûmeti'ne şunlar müsaade edilsin:

a. Sınır bölgelerinde yeniden kurulan kolhozlara, buralardan tahliye edilmiş olan nüfusa ait kamu ve ferdi yapıları tamamen karşılıksız olarak devretmek, eski halktan geriye kalan tarım aletlerini beş yıl vadeli kredi şeklinde yeni getirilen hanelere teslim etmek;

b. Bölgeye iskân edilen çiftçilere, sınır bölgesi için uygun görülmüş miktarlarda arsalar dağıtmak;

c. Buradan tahliye edilmiş nüfustan kalan kamu ve hususî bahçe ve bağları yedi yıl vadeli kredi şeklinde yeni gelenlere devretmek;

ç. Bu bölgeye iskân edilen nüfusu 1945 yılında her türlü vergilerden muaf tutmak;557

d. İskân edilenlere Gürcistan Hükûmeti imkân ve fonları çerçevesinde ev hayvanları vermek;

e. Boşaltılan bölgeye yeni iskân edilecekleri parasız nakletmek. Taşınma masrafları Gürcistan Hükûmeti'ne özel olarak ayrılmış paralarla karşılanacaktır.

f. Yeni getirilecek nüfusun iskânını buralardaki nüfusun tahliyesi bittikten hemen sonra Kasım ayında başlatılacak ve üç ay içinde tamamlanacaktır.

13. SSCB Halk Maliye Komiserliği (Yoldaş Zverev):

a. Özel tahliyeye tabi nüfusun sürgünü, taşınmaları ve Orta Asya'da yerleştirilmeleri için SSCB Halk İçişleri Komiserliği'ne 30.000.000 ruble ve ayrıca boşaltılan sınır bölgesindeki kolhozlara getirilecek yeni hanelerin iskânı için de Gürcistan Halk Komiserleri Şurası'na 4.000.000 ruble tahsis edilsin.

b. SSCB Halk Ziraat Komiserliği, Halk Tedarik Komiserliği ve Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği ile beraber Gürcistan SSC'den tahliye edilen nüfusa ev ve kümes hayvanları ile bırakıp gittikleri diğer mal varlığı, gıda, emlak ve aletlerin bedellerini ödemek için SSCB Halk Komiserleri Kurulu'na teklif getirsin ve adı geçen Komiserliklerin tahliye işleri için yaptıkları harcamaların karşılanmasıyla ilgili önerge hazırlansın.

14. Glavneftsnab (Petrol Ofisi, Yoldaş Şirokov): Ekim, Kasım aylarında özel tahliye işlemlerinin gerçekleştirilmesi için SSCB Halk İçişleri Komiserliği'ne 750 ton, Kazakistan Hükûmeti'ne 75 ton, Kırgızistan Hükûmeti'ne 35 ton, Özbekistan Hükûmeti'ne 70 ton ve Gürcistan Hükûmeti'ne de 100 ton fon dışı benzin tahsis etmekle görevlendirilsin.

İ. STALİN

Devlet Savunma Komitesi Başkanı

Ek 2: SSCB Devlet Savunma Komitesi'nin 6279 Sayılı Kararının Uygulanmasına Yönelik İçişleri Komiserliği'nin Yazısı (Mürseloğlu 2001a: 35; Uravelli 2005a: 7).

TAMAMEN GİZLİ
Moskova
SAYI: 1176 20 EYLÜL 1944

Gürcistan SSC sınır şeridindeki Ahıska, Adigön, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka ilçelerinden Türk, Kürt ve Hemşinlilerin tahliye edilmesine ilişkin Devlet Savunma Komitesi'nin 6279 sayılı kararının yerine getirilmesi için emrederim:

1. Tahliye işlemleriyle ilgili hazırlık tedbirleri ve fiilî operasyonlar için;
  - a. Ahıska (Ahıska ilçesi kapsamında),
  - b. Adigön (Adigön ilçesi kapsamında),
  - c. Aspinza (Aspinza ilçesi kapsamında) ve
  - d. Ahılkelek (Ahılkelek ve Bogdanovka ilçeleri kapsamında) dört operasyon mıntıkası kurulsun.
2. -----
3. Mıntika âmirleri ve yardımcıları derhal göreve başlasınlar. Hazırlık tedbirleri için Gürcistan SSC Halk Devlet Güvenlik Komiseri Yoldaş Rapava ve Gürcistan SSC Halk İçişleri Komiseri Yoldaş Karanadze, operasyon mıntika amirlerinin emrine, Halk İçişleri Komiserliği ile Halk Devlet Güvenlik Komiserliği'nden bölgedeki şartları ve durumu iyi bilen 50'şer eleman versinler.
4. Operasyon 15-25 Kasım günleri arasında 10 gün içinde gerçekleştirilsin.
5. Tahliye operasyonu sırasında emniyeti sağlamak ve devlet sınırında güvenliği sağlamak üzere Halk İçişleri Komiserliği'ne bağlı aşağıdaki birlik ve kıtalar görevlendirilsin: 40., 281.-1; 266.-1, 3. Kırmızı Bayrak Nişanlı Kıtalar, 8. ve 2. Alaylar, aynı Komiserliğe bağlı Moskova Tümeni 1. ve 2. Özel Birlikleri, Yüksek Subay Harp Okulu, Moskova Teknik Harp Okulu, Halk İçişleri Komiserliği Kuvvetleri Saratov, Orconikidze, Leningrad ve Harkov Harp Okulları; Siyasî Harp Okulu ve Özel Kurs öğrencileri – toplam 20.000 kişi.
6. SSCB Halk İçişleri Komiseri Vekili Korgeneral Apollonov, sınır güvenliğini sağlayacak birliklerin 25 Ekim gününe kadar bölgeye sevk edilmesini, diğer birliklerin de 25 Ekim-1 Kasım arasında bölgeye gelmesini temin etsin.
7. SSCB Halk İçişleri Komiseri Vekili, Devlet Güvenliği 2. Dereceli Komiseri Yoldaş Çernişev, Kızıl Ordu Lojistik Başkanı Orgeneral Khrulyev'le birlikte, ilgili nokta ve birimlere, sürücülerle birlikte gereken miktarda yakıt bulundurulmak üzere 900 adet Studebaker marka askerî kamyon gönderilmesini ve özel hazırlanmış tren katarlarının zamanında temin edilmesini kontrol ve takip ederek özel nakliye işlerini düzene soksun.

Lavrentiy BERİA
SSCB Halk İçişleri Komiseri
Devlet Güvenliği Genel Komiseri

NOT:

Operasyondan önce saha yetkilisi, köylerin çevresinde engel, pusu ve kordonların doğru yapılıp yapılmadığını kontrol edecek ve bundan sonra köylerdeki yaşlı erkekleri bir yere toplayarak Gürcistan SSC devlet sınırındaki güvenliği sağlamak amacıyla devlet kararı uyarınca Orta Asya'nın güney kesimlerine tahliye edileceklerini kendilerine beyan ve ilân edecektir.

Ek 3: SSCB Devlet Savunma Komitesi'nin 6279 Sayılı Kararının Uygulandığına Dair İçişleri Komiserliği'nin Cevabi Yazısı (Uravelli 2009: 8).

TAMAMEN GİZLİ
Moskova
SAYI: 1281/B 28 KASIM 1944
Devlet Savunma Komitesi-Yoldaş İ. V. STALİN'e
SSCB Halk Komiserleri Kurulu-Yoldaş V. M. MOLOTOV'a
SSCB Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Yoldaş G. M. MALENKOV'a

Devlet Savunma Komitesi Kararı gereğince SSCB Halk İçişleri Komiserliği;

Türklerin, Kürtlerin ve Hemşenlilerin Gürcistan SSC'nin sınır bölgesinden tahliye işlemlerini tamamlamıştır.

Türkiye'nin sınıra yakın kısmındaki nüfusla akrabalık bağları bulunan söz konusu halkın önemli bir çoğunluğu, kaçakçılık yapmakta olup göç eğilimi gösteriyor ve Türkiye istihbarat mercileri için casus angaje etme ve çete grupları oluşturma kaynağı teşkil ediyordu.

Tahliye işlemlerine hazırlık tedbirleri, bu yılın 20 Eylül-15 Kasım tarihleri arasında alınmıştır. Bu arada tahliyeye tabi tutulanların sınırı geçmelerini engellemek amacıyla devletimizin Türkiye sınırında güvenlik ve karakol hizmetleri azami derecede takviye edilerek en sıkı şekilde emniyet sağlanmıştır. Adigön, Aspinza, Ahıska, Ahılkelek ilçelerinde tahliye işlemleri 15-18 Kasım, Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nde ise 25-26 Kasım günlerinde gerçekleştirilmiştir.

Toplam 91.095 kişi tahliye edilmiştir.

Tahliye edilenleri taşıyan katarlar, hareket hâlinde olup Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki yeni iskân yerlerine doğru yol almaktadır. Tahliye işlemleri, düzenli ve olaysız şekilde tamamlanmıştır.

Adı geçen sınır ilçelerine Gürcistan'ın toprak sıkıntısı çekilen bölgelerinden 7.000 hanelik köylü nüfus iskân edilecektir.

Ayrıca SSCB Halk İçişleri Komiserliği, Gürcistan SSC ile Türkiye sınırındaki şeritte özel tedbirler almaktadır.

Lavrentiy BERİA
SSCB Halk İçişleri Komiseri

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyad: Gevher Nesibe KARİPTAŞ

Eğitim Durumu

Lisans : Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Yayınlar :

Ulusal Makale

1. Kariptaş, G.N. (2021). Dünden Bugüne Ahıska Türkleri. *Ahi Evran Akademi*, 2(1)91-107.

Uluslararası Sempozyum:

1. Kariptaş, G.N., Çüse, C., Jable, E., Kariptaş, E. (2019). Kosova ve Ahıska Türkleri'nin Mücadeleleri Hakkında Elde Edilen Bazı Tespitlerin Karşılaştırılması (Ed. Rüstem Mürseloğlu), *Sürgünün 75. Yılında Ahıskalı Türkler Sempozyumu Bildiri Kitabı* İçinde (s:231-244), İstanbul. (Sözlü Sunum)
2. IC3P 2018 1. Uluslararası "Toplum, İktidar & Siyaset" Kongresi 19-21 Ekim 2018, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir, Türkiye. (Sözlü sunum)
3. IEPAS2015, 2nd International Conference on Eurasian Politics and Society 22-23MAY 2015, Konya, Turkey. (Katılımcı)